

ЛЕЗГИ Газет

Жуван Ватан,
ватанэгълияр хуьх!

1920 – йисалай акъатзава

N 38 (10683) хемис 17 – сентябрь, 2015 – йис WWW.LEZGIGAZET.RU

Къимет “Дагпечатдин” киоскрай - 10 манат

Республикадин Къил - ачух эфирда

Меденивилелди яшамиш жен

Дербентдин 2000-йисан суварин вилик республикадин Къил Рамазан Абдулатипов Нарын-къеледай ачух эфирдиз экъечна.

- Гьурметлу дагъустанвияр, ачух эфирдин иштиракчияр тир играмибур! Ачух эфирдиз экъечун - им хъсан адет я. Ада республикадин, муниципальный властдиз хейлин мумкинвилер гузва, вучиз лагъай-

та чна чи сятер гекъизава, Дагъустан пайгардик кваз вилик физватла, чи риклери сад хъиз кваллахзаватла ахтармишзава, гьик хъи чун, дагъустанвияр, са накъварал, са уьлкведа яшамиш жезвай инсанар я. Гьак хъайила, чун гьик вилик физватла, чун гьик яшамиш жезватла, гьа кардиз чна клевелай итиж ийизва, - лагъана РАбдулатипова.

Дербентдин юбилейдиз талукъ яз ада чи уьлкведин Президентдин келимаяр

риклел хкана: “Дербентда инсанри бине кутурдалай инихъ 5000 йис, Дербент шегъердин 2000 йис хъанва”.

Вичин нубатдай яз, республикадин Къили алава хъуьну: “Дербент - им надир шегъер я. Ада Дагъустан ва Кавказ вири дуньяда меденивилерин барадай киле физ хъайи гьерекаатривай кьерехда тахъайди,

▶ 2

Халкьар садзавай сувар

Дагъларин уьлкведа виридалайни жегил сувар тир Дагъустандин халкьарин Садвилдин йикъаз талукъ мярекатар 15-сентябрдиз Махачкъалада Урус учительницадиз бахшнавай комплексдин вилик, Ак-гелъ виридин патав киле фена.

Вишералди махачкъалавиярни республикадин меркездин мугъманар кватл хъанвай ял ядай и багъда чехи концерт, спортдин гьар жуьрейрай акъажунар киле фена. Жегил дагъустанвияр патал сувар генани риклел аламуькдайд хъана, багъда гьар жуьре аттракционари кардик квай.

Суварин шадвилерин сад лагъай пай ачухун патал меркезвийрин вилик шегъердин администрациядин къилин сад лагъай заместитель Абдулмуьмин Ибрагьимов

▶ 3

Тебрик

Гьурметлу дагъустанвияр!

За квез республикадин виридалайни метлеблу суварикай сад тир Дагъустандин халкьарин Садвилдин югъ мубаракзава!

И сувари дагъустанвияр патал адет хъанвай стхавилин, садвилдин, дуствилдин, руьгдин жигъетдай мукъвавилдин ивирар ва тарихдин алай аямдин девирда виридан къуватралди ислягъвал ва меслятвал мягкемариз, Россиядин Федерациядик кваз республикадин саламатвал хуьз гъазурвал мягкемдаказ алакьалу ийизва. И суварин дерин макъсад Дагъустандин обществодиз садвилдинни тупламышвилдин руьгдинни ахлакьдин бинеяр мягкемарунин, вилик акъвазнавай четинвилер ва зидвилер виридан къуватралди арадай акъудунин, гьа идалди чи чилел ислягъвал ва меслятвал хуьнин барадай аннамишнавай игътияж аваз хъуникай ибарат я.

Къе хейлин халкьар ва государствояр чеб галай-галайвал вилик финиз кьурху гузвай хаталу басрухрал расалмиш жезва; а басрухрик Россиядин Федерацияни ку-таз алахънава. Амма Россия зайифарунин, ам уьмуьрдиз бажарагълувиликай, гележегда вилик финин мумкинвилекай магърум авунин гич са жуьредин алахъунарни къилиз акъатдайбур туш!

Дагъустанвияр патал садвал - им гьакан кьуру келима туш, стхавилин дуствилдин, хъсан кьуншивилин ва сада-садаз кумек гунин барадай чи адетрихъ асиррин ва агъзур йисарин тарих ава. Им чи Виридагъустандин Къил вичел акъвазнавай диб я! Дагъустандин халкьарин садвал чи Конституциядин лап важиблу принцип яз тестиьарнава. Конституцияди чи халкьарин ихтиярар, абуруз хас къетенвилер хуьн, культурадин адетар вири жигъетрай вилик тухун заминламышзава.

Чи баркаван чилин игитвилдин тарихди чирзавайвал, анжах садвал ва рейсадвал хвейила чавай вилик эцигнавай мурадрик агакьариз, республика яшайишдин, экономикадин ва культурадин жигъетдай зурбадаказ вилик тухуз, чи багъри Дагъустан агалкьунралди вилик физвай, гележегдихъ еримишзавай, цуьк акъудзавай республикадиз элкъуьриз жеда.

Чна чи милли регъбер - уьлкведин Президент Владимир Владимирович Путинан регъбервилек кваз яратмишунин тегъерда вилик фин давамарда. Чун умуми тарих авай ва умуми гележегдихъ физвай са хизан я. Садвал чи къуват я.

Заз вири дагъустанвийрихъ ислягъвал, хушбахтвал, агалкьунар, республикадин ва чи чехи Ватандин - Россиядин пакадин йикъахъ инанмиш хъун кланзава.

Дагъустан Республикадин
Къил
РАБДУЛАТИПОВ

ОБЩЕСТВО

Ингъе саки кьуд йисуз гуьзлемишай югъ алуькзава. 2012-йисуз Россиядин Федерациядин Президент Владимир Путина уьлкведин виридалайни къадим Дербент шегъердин 2000 йисан юбилей шад гьалара киле тухунин гьакъиндай Указдал кьул члугунай.

▶ 4

СПОРТ

Олимпиададин чемпионка Наталья Воробьевади дуньяда вич виридалайни виклеъ спортсменка тирди мад сеферда тестиьарна. Ада Россиядин хянавай командадин кидиз “къизил” гьана.

▶ 14

Меденивилелди яшамиш жен

1

абур шегьердин жуьредин цивилизация арадал атай регионрикай сад тирди субу-тарзава".

Къадим шегьердин агъалийрикай рахадай чавуз Рамазан Абдулатипова ихтин келимаяр лагъана: "Дербентвиар риклиз чими, мугъманперес инсанар я. Амма эхиримжи йисара шегьер гъилляй веьенвай гьалда авай, чалай дербентвиар сувариз гъазурвал акунин кваллахрик лазим тир гьалда кутаз алакьна. Ина ийизвай вири крар сифте нубатда дербентвиар чеб патал кылииз акъудзавайди я. Анжах критика ийиз гатумайтла, са нетижани арадал къведач. Кыле физвай вири крара жезмай къван активдаказ иштиракна кланда. Гьакл хъайила, алай аямдин истемешунриз жаваб гузвай, къулай шартлар авай иер шегьерни арадал къведа. Шегьерэглийри ва Дербентдин руководителди чеб надир шегьерда яшамиш жезвайдан патахъай фикир авун герек я".

Гуьгуьнлай Дагъустандин Кыли ачур эфирдин иштиракчийрин, гьакли Интернетдай ва я телефондай дагъустанвийри агакьарай суалриз жавабар гана.

СУАЛ: - Куьне Махачкъаладин Редукторный поселокда урус муаллимдиз эцигнавай памятникдин патав гвай парк авай гьалдиз фикир це, санлай къачурла, парк лап вижевайди я. Амма памятникдай кинотеатр галай патахъ инсанар физвай рекье плиткаяр ханва, веь эсиллагъ язава. Ихтин гьалдал мус эхир эцигда?

РАБДУЛАТИПОВ: - Захъ и кардин патахъай жаваб гудай махсус кас авайди я. Дербент шегьерда са куче ва и парк ахтармишун патал за Алибег Алиев ракъурайди я. Анра вуч кваллахар кыле тухузва?

Алибег АЛИЕВ: - Ак-Гель паркна кваллахар тухуз 3-4 югъ я. Зирзибил кватлазава ва цай яна кузва, куьрелди, къайда твазва.

РАБДУЛАТИПОВ: - Захъ ик лугъуз кхъизва: "Зун аял гваз инфекционный больницада къатканвай, нянихъ сейрдиз экъечна, амма сятдин 7-далай къулухъ лагъайтла, къенез ахъай хъийизвач, вири ракларар агалзава". Чна 24 кас кылин духтурар дегишарнава, вири больницайра къайда твазва. И йикъара хуьруьз хъфенвай чавуз заз мукьва-кыли дигеьли 39,9 градусдин ифин алаз Къизилюртдин больницадиз тухванова ва адав, са куьмекни агакь тийиз кье сутка хъанва лугъуз зенг авуна. Захъ ийиз хъана. Больницадиз здравоохраненидин министр фена, амма вирибур республикадин Кылин мукьва-кылийар туш эхир! Мукьва-кыливиллин алакьайрилай аслу тушиз инсанрив инсанвилелди эгечлун герек я. Талуьк тир ксариз туьнбуьгъар авуна. Больницайра къайда тур! Гилани гъарибвалзава! Ришветар къачузвал!

Танка ИБРАГЪИМОВ, здравоохраненидин министр: - Чаз вири татугайвилерикай хабар ава. Кимивилер арадай акъудун патал чна вири крар ийида.

СУАЛ: - Дербентдин юбилей сувар хъиз къейд авунихъ галаз алакьалу яз Дагъустандин тарихдай школада гузвай тарсарин жергедай яз къеледиз фена практикадин са тарс тухудай мумкинвал гайтла жедачни?

РАБДУЛАТИПОВ: - Чна жегъилрин крарин рекъай министерстводал, университетдихъ, къеледа авай музейдин директордихъ галаз лекторий гъазурун тапшурмишзава. Гаф кватай чкадал лугъун, чна ирид риваятдикай надир альбом гъазурнава. Вири шикилар фикир желбдай бур я. Дербент шегьердин ва къеледин шикилар ягъун патал абурун кыилелай кье юкъуз вертолети лув гана. Вири шикилар Европадин лап хъсан фотхудожник Лазарева янавайди я.

СУАЛ: - Хуьруьн майишатдин метлеб авай чилер кылдин ксарин хусиятдиз вугуниз талуьк месэла веревирдзава. Ида вири чилер девлетлуьри къачуна жергедин агъалияр са куьникайни тахъана амуькьдай чкадал гъидачни? Идан патахъай куьне гьикл фикирзава?

РАБДУЛАТИПОВ: - Чи хейлин гьакимри, эгер кылдин ксарин хусият кардик кутуртла,

вири чилер къачуна куьтягда лугъуз, инсанрик къурхуяр кутаз са шумуд йис я. Гьа са вахтунда чилин участокар чпин гъилляй къведайвал, инихъни-анихъни маса гузва. Хусуси жибинар дулу ийизва, уьлкведин ва я тахъайтла республикадин бюджетдиз са кепекни къевезвач. Чил чи кылин девлет я. Чун капитализмдин шартлара яшамиш жезва, амма и чивалди чил базардин экономикадин къакъудиз тежер паюниз элкъвенвач. Чил халисандиз кардик кутунвач. СССР чкайдалай гуьгуьуниз Дагъустан - им виче чилиз талуьк реформа кыле тухун тавуна амай тек са субъект я. Гьа са вахтунда начальнидин са мукьва-кылидихъ 5 агъзур гектардин, мукъуь начальнидин мукьва-кылидихъ 7 агъзур гектардин чил ава. Гила вич, чил кылдин ксарин хусиятдиз вугана кландач лугъуз, чалал гъиз алахънавай жергедин инсандихъ 7 сотыхъ чилин авач. Махачкъалада мърдин хтлудихъ 240 гектардин чил авай. Етимдивай лагъайтла, 7 сотыхъ чил къачуз жезвачир.

Инсанар йисаралди алдатмишиз хъана, гьа са вахтунда чилихъ галаз алакьалу месэладив гзаф мукъаятлуьдаказ эгечна кланзавайдини чна аннамишзава. Ихтилат пакадилай чна чил акайтивал маса гуз башламишуникай физвач.

СУАЛ: - Жергедин халкъ патал ийизвай крарай Квез ва Куь командадиз сагърай лугъуз кланзава. Коррупциядиз аксвал авунихъ рекъай форумдал куьне чкайрал комиссар кардик кутун герек тирдакь лагъанай. Им лап хъсан, менфят гудай фикир я. Халкъдин къвалав Алибег Алиев хътин маса ксар мус пайда жеда?

РАБДУЛАТИПОВ: - За гьисабзавайвал, эгер чун са республикадин агъалияр ятла, эгер чна Дагъустан вилик тухуниз итиж ийизватла, гьар са дагъустанви къайда тунин барадай комиссар я. Алибег Алиев гьелелиг тек я. Идахъ галаз сад хъиз, Дагъустандин вири территориальный округу зи векилар ава. Идалай гьейри, анра администрацийрин кылерни ава, абур вирида кваллахзава. Виликдай администрациядин кыл райондай жагъуриз хуьн мумкин тушир. Ам датлана райондидай къерехда жезвай. Ам районда ацукъзавачир, ада райондиз вичин хизан хъизвачир. Гила ахътин гьал амач. Чахъ лап хъсандиз кваллахзавай администрацийрин кылер ава.

СУАЛ: - Шадвиллин марекатар куьтягъ хъайидалай гуьгуьуниз Дербент вилик тухунин кваллах гьикл жеда?

РАБДУЛАТИПОВ: - Гележегдани шегьер къайдадиз гъун герек я. Чахъ са акъван еке пулар аваз жедач. Амма шегьерэглияр руководстводихъ галаз санал чпин шегьердал машгъл хъайитла, абуроз жуван патай чна ни куьмек гуда. Кье вилик акъвазнавай асул везифа шегьердин гуьгуьун патав гвай чкаяр аваданламишуникай ибарат я. Шегьер гуьгуьун къерехда ава, амма гуьгуьун экъечдай дуьзгуьун мумкинвал авач.

СУАЛ: - И мукъвара зун Дагъустандин телевиденидай, диде-бубайр аялар школадиз ракъурун патал гьикл гъазур жезватла, гьадаз талуькарнавай переададиз килигна. 1-классдиз физвай аялдин диде яз зак секинсувал акатнава. Гьар са школадихъ учебникрин вичин кватал авач. Абуроз талуьк яз махсус прописдин тетрадарни жагъурна кланзава. Бес диде-бубайри вуч авурай? Вири школайра гьа са жуьредин учебникрай тарсар гудайвал авуртла жедачни? Телевизордай куьн "Просвещение" издательстводин векилрихъ галаз гуьгуьунмиш хъайи гьал къалурзавай. И издательстводин векилри Квез 1-классдин ученик патал сад тир клалубдин портфель кардик кутун теклифна. Им вирибур патал гзаф къулай кар жедай. Ахътин портфель мус пайда жеда, куьрелди, пайда хъун мумкин яни?

РАБДУЛАТИПОВ: - Пайда жеда, пайда тахъайтла, образованидин министр вичин кваллахал аламуькьдач. Шагъабас Курамегъамедович, идан патахъай куьне вуч лугъуда?

Шагъабас ШАГЪОВ: - Четинвал квекай ибарат я лагъайтла, гьар са школада, гьар са организацияди учебникар вичи хъязва. Тарсар гьикл учебникрай гудатла, гьа карни шко-

лади вичи тайинарзава. Гъавилляй чахъ за-каз ава, чна 5-классрин школьникар учебникралди таъминарда, вучиз лагъайтла аначийи стандартар кардик кутазва. Амайбурукай рахайтла...

РАБДУЛАТИПОВ: - 5-классдал къван таъминарда?

Ш-ШАГЪОВ: - 5-класс чна алай йисуз таъминарда. Чна са класс - 5-класс таъминарда, амайбуру чкайрал кваллах тешиклзава ва учебникар маса къачузва.

РАБДУЛАТИПОВ: - Захъ и жаваб бегенмиш хъанач. Гьар са муаллимди, гьар са ученикди учебникар вичи хъяда вуч лагъай члал я? Гьакл хъайила, чина сад тамуз акъатзава, ада гъанай гуьлле гузва, къвед лагъайда шевривалзава, пуд лагъайди мад са квел ятлани машгъл жезва. Мировоззрение арадал гъун, меденивиллин руьгъ кутун герек я. Гьакл хъайила, министерстводи, тежрибалу муаллимрихъ, диде-бубайрихъ галаз санал хъсандиз фагъум-фикирна, учебникрин варианттар теклифун ва абур маса къачун герек я. Сад тир портфель вучиз кардик кутаз жедач къван?

Ш.ШАГЪОВ: - Чна издательстводин векилриз теклифна, абур, образованидин организацийрин вири руководителрихъ галаз гуьгуьунмиш хъана, и кваллах тухванва. Абурон тлалабуналди ва абурон заказдалди абур чна учебникралди таъминарда.

РАБДУЛАТИПОВ: - И кар чарасуз яз авуна кланда. Чи аялрин культура ва мировоззрение арадал гьунал чун машгъл хъжен тийизмайдал куь фикир къетлендаказ желб ийиз кланзава. Школа мировоззренидиз талуьк месэлайрал машгъл жезвач. Гъавилляй уьлкведин Президентдин патав фейила, за Дагъустанда федеральный университет тешикулиз талуьк месэла кудна. Ана са пай технологический тебии илимдин дисциплинаяр, мукъуь пайни гуманитарный илимар чирда. Кваллах къалинзавай кас ятлани, за РФ-дин культурадин цийи вуз арадал гъунин программа тукълурнава. И программа за Москвадиз агакьарнава.

СУАЛ: - И члаван хийирар, гуьурметлу Рамазан Гъажимурадович! Зун квеьхъ галаз рази я, чи Гимн дегишарун лазим я, Гимндихъ гьам аялривай, гьам чехибурвай къулайдаказ лугъуз жедай члалар галаз хъун герек я. Ихътин Гимн гъазурунни кваллах гьикл кыле физва? Конкурсдин комиссия тешиклзава лугъузвай...

РАБДУЛАТИПОВ: - За Ширвани Чалаеван пешекарвал гъич садрани шаклувлик кутурди туш, идалай башкъа, адаз Москвада ва Ленинградда адан са шумуд опера эцигдайла куьмек гайиди я. Зун Ширвани Чалаеван музыкадал рикл алай кас я, амма симфония кхьин - им са кар я, Гимн гъазурун - маса кар. Гимн гьар са аялдивайни тамамариз жедайди хъун герек я. Къвед лагъайди, Гимнди халкъдин руьгъ ачухун лазим я. За и месэла Дагъустандин парламентдив фадлай агакьарнава, ада яб акаларна ва конкурсдин комиссия тешиклна. Ш.Чалаеваз, авунвай къейдерни фикирда къуналди, вичи тукълурнавай Гимндин винел кваллах хъувун теклифна. Гимндиз талуьк члаларни кхьин герек я. Шаиррин уьлкведа гафар галачир Гимн жеда ни мегер?

СУАЛ: - Гегьеншдаказ раиж авур Каспийский къелечл шуьшейрин заводдиз талуьк проектдин къисмет гьихътинди хъанай, заз ам гила кватнава лугъуз ван хъана?

РАБДУЛАТИПОВ: - Заводди кваллахзава. Кватун - им алай макъамдин агъур шартлара пулар гуникай, кредитар вахуникай кыл къакъудун патал ишлемишай тайин тир технология я. Заводди кваллахзава, амма чи пулдинни доллардин къиметрин гекигайвал дегиш хъанвай шартлара ам четин гьалдиз аватзава. Эгер ам кредит графикада къалурнавай вахтунда вахуниз мажбурайтла, клева гьатда. Им алай макъамда мажбур хъана ишлемишнавай технология я. Крар бязибуру лугъузвай къван члурузвайди туш.

Кье сятллай гзаф вахтунда ачур эфирда авай Чавуз Рамазан Абдулатипова са жерге маса суалризни жавабар гана.

Хкахъ тийидай къул

Н.С.РАМАЗАНОВ,
РД-дин лайихлу духтур,
медицинадин илимрин кандидат

Дербент шегьердин 2000 йис тамам хъунин сувар мукъвал жезва. Ада клубан яз, виклеьдиз гуьгуьунин агъзур йисаз кам веьезва. Суварин вилик заз мад сеферда Россиядин Президент В.В.Путинан лайихлувал къетлендаказ къейд ийиз кланзава. Адаз Дербент инсанрин цивилизациядин надир чкайрикай сад тирди виридалайни вилик акуна ва Дербентдин 2000 йис тамам хъунин сувар кыле тухунин Указдал къул члуьгуна. Дербентдин муниципалитетдиз кыле И.М.Яралиев аваз юбилейдин шадвиллин межлисдиз талуьк яз члехи кваллахар кыле тухудай мумкинвал хъана.

Гьар са девирда Дербент камкамуна аваз вилик фена. Яргъал йисара шегьердин цлар шегьер гегьеншаруниз манийвал гузвайбур хъиз аквазвай. И карди адан архитектурал, эцигунрал лап кар алай гел эцигнавай.

Алай вахтунда адан винел патан акунар, агъалийрин ацукьункъарагъун дибдай дегиш хъанва. Хъсан ери авай, гзаф мертебайрин яшайишдин квалер ва маса объект арадал атанва. 2000 йис тамам хъуни Дербентдиз къетлен мешреб гъанва. Эхиримжи вахтара шегьерда тухузвай зурба кваллахар мягътел жедайбур я. Шегьер дибдай цийиикла тукълур хъийизва. Гьатта къадим заманадин гуьтуь куьчярни кваз гьаркуь авуна. Шегьерэглийри чпин аялар гваз гуьрчег, экуь, михъи паркара ял язава.

Зи дуст ва кваллахдин рекъай юлдаш, РФ-дин лайихлу духтур Рамазан Рамазанован теклифдалди чна цуд йисаралди санал кваллахай Буйнакский куьчеда авай поликлиникадиз фин къетна. Ина чаз акур шикилар гьейранардайбур тир: анаг чир хъжедайвал амачир. Къулай, михъи кабинетар алай аямдин медицинадин тадаракаралди, къайи ва кудай ятаралди таъминарнавай, къуллугъчийриз вири жуьредин шартлар яратмишнавай. Чи девирда ихътин къулайвилерикай чна анжах хиялзавайди тир.

Поликлиникадин работникри чпиз ихътин къулайвилер яратмишай РД-дин здравоохраненидин министр Танка Ибрагъимовичан тлвар мукъвал-мукъвал къазвай. Ада пуд вацран вахтунда гьар юкъуз эцигунардай кваллахар еришрал гуьзчивал тухванай.

Лугъун лазим я хъи, Пушкинан куьчеда авай поликлиника цийиикла тукълур хъувунин кваллахар активнидаказ давам жезва.

Дербент - им дуьньядин цивилизациядин хкахъ тийидай къуларикай сад я. Ада Кавказдин халкъарин тарихдин къисметда еке роль къугъвана. Ам цийи, алай аямдинди хъуниз лайихлу я. Дербентдин юбилейдин шадвилер - им чи члехи несилдиз гуьурмет авунихъ лишан я.

Тебрик

Гьурметлу дагъустанвияр!

За кез Дагъустандин халкьарин Садвилдин югъ мубаракзава!

Чи чилин къуват, артуханвилер, адан тикрар техжервал миллетрин жуьреба-жуьрвилекай ибарат я. Дагъустандин халкьарин садвал камаллу алатай несилри чаз веси авунвай зурба девлет я. А девлет хуьн ва артухарун - им алатай несилрин вилик чи буржи я.

Тупламышвал, сада-садаз кумек гун, Ватандин къадар-къисметдин патахъай жавабдарвал аннамишун - вири и ери-

Россиядин Федерациядин Президентдин
Администрациядин Руководительдин заместитель

М.МЕГЪАМЕДОВ

Халкьар садзавай сувар

1 ◀

экъечна. Ада республикадин тарихдиз сейрна. Чи халкьарин къадим тарихдай гьар жуьре делилар гъана ва килин фикир дуствилдин месэлайриз гана. А.Ибрагимова алай вахтунда чи обществода дуствилдин, сада-садаз гьурмет авунин дибар чурез алахънавай тегъуьнрикай суьгьбетна, гьар жуьре къалпчияр русвагна.

- Къенин юкьуз республикадай чурю фикирар чна яваш-яваш арадай акъудзава. Дагъустан цийи патахъай машгьурзава. И карда РД-дин Къил Рамазан Абду-

латиповани чехи роль къугъвазва. Ам республикадиз хтайла милли адетрал, культурадал чан хквезва, - давамарна ада.

Концертдилай къулухъ гьар садавай столдал къугъвадай теннисдай, волейболдай, армрестлингдай, шахматрай киле фейи акъажунра чпин къуватар алцумиз жезвай. Шегьердин администрацияди тешкилай и мярекатриз вирида еке итижзавай.

Ял ядай багда ацукьна концертдиз килигзавай бур лагъайтла, Дагъустандин эстрададин гьетери шадарна.

Къейд ийин, Дагъустандин вири районра, шегьерра и йикъаз талукъ концерт-мярекатар киле фена. Къадим Дербентда Дагъустандин халкьарин Садвилдин йикъаз талукъарна 14-сентябрдиз паркуна концерт гана. Абур милли музыкадин алатрин "Дербент" оркестри, мандарар тир Гуьлмира Алиевади, Наила Шихмурадовади, Вилимет Гьуьсейнова ва гзаф масабур Дагъустандин халкьарин чаларал манияр лугъналди шадарна. Мярекатдик Дербентдин музучилищедин студентрини еке пай кутуна.

* * *

Дербентдин 2000 йис

“Цивилизациярин юкьвал”

14-сентябрдиз Москвада РФ-дин Президентдин патав гвай РД-дин гьамишалугъ векилханади, меркездин культурадин департаментди, РФ-дин Госдумадин депутат Мурад Гьажиева Дербентдин 2000 йисан юбилейдиз талукъ “Цивилизациярин юкьвал” фотовыставка тешкилна.

А.Грибоедован гуьмбетдин вилик, Чистопрудный бульварда киле фейи и выставкада гьар жуьре вахтара гьар жуьре шиклчийри ягъай шиклар къалурзавай. Ам ачухунин мярекатдал рахай РД-дин патай РФ-дин Президентдин патав гвай векил Изумруд Мугъуьтдиновади уьлкведин къадим шегьердикай, адан адетрикай, тарихдин бязи чинрикай итижлу суьгьбетна.

Москвавийриз и выставка лап хуь хъайиди, Дагъустан, Дербент тарихдин, адетрин, культурадин патахъай чир хъайиди субтзава тешкилатчийри.

Юбилейдиз гъазурвилер

Республикада, уьлкведа вири идарайрин, къурулушрин векилар Дербентдин 2000 йисан юбилейдиз гъазур жезва.

РД-дин культурадин министерствода киле фейи собранидал ведомстводин къаюмвилек квай идарайрин регьберрихъ галаз “Традиция” фестивал, “Дагъустандин булахар” мярекат киле фидай тегьер веревирдна. И кьве мярекат Дербентдин юбилейдин юкьуз кар алайбурукай я. Абурун сергьятра аваз гарин ва “Устларин шегьер” выставкаре жеда.

Совещанида РД-дин культурадин министр Зарема Бутаевади, адан заместитель, Халкьдин яратмишунрин квалдин директор Марита Мугадовади иштиракна.

Выставка ачухна

Къагьриман ИБРАГИМОВ

И йикъара Дербентда шегьердин 2000 йисаз талукъарнавай шиклрин выставка ачухна.

Выставкадин галереяда Дербентдин художникар тир Низами Агьмедханова ва Летиф Летифова члугунвай саки 60 кваллах - шикил ава.

Выставкадин килин тематика - къадим ва алай девирдин Дербентдин ачунар, шегьердин панорамаяр ва архитектурадин памятникар я. Иниз атай гьар садавай шегьердиз художникрин вилералди килигиз жеда, гьикл лагъайтла художникри чпин кваллахра адетдин инсанривай къатлуз тежер шейэр къалурзава.

Художник Н.Агьмедханован гафаралди, Дербент - им яратмишунриз илгам гузвай шегьер я. Ина гьар са чкади вичел фикир желбзава: магьалрин гутьлуь рекьери, дагълари, инсан гьейранардай къеледин цлари, Каспий гьуьлуьн лепейри... Къе шегьердиз, 2000 йисан юбилейдихъ галаз алакьалу яз, къетлен фикир гузва, чна и важиблу мярекатдик чи пайни кутазава, - лагъана Н. Агьмедханова.

Ада гьакни къейдна хьи, выставкада неинки са шиклар, гьакл жегил художникан рва гьевескарар патал мастер-классарни тешкилуьн фикирдик ква. Мукьвал вахтара ина художественный школа ачухдай меслятарни ийизва.

Вири и кваллахар “Империал” центрадин регьбер Валерий Агьмедханован кумекдалди тешкилнавайди я.

Мугьманар кьаршиламышда

Ингье гьа ик акваз-такваз къадим Дербент шегьердин 2000 йисан сувар къейд ийидай югъ мукьвал хъанва. И йикъара гьар са ведомстводин чпин гъазурвилдин патахъай хабарар гузва. Ик, Дагъустан Республикадин рекьерин майишатдин ва транспортдин агентстводин пресс-къуллугъдин руководитель Сабина Алиевади хабар гузвайвал, Дербентдин 2000 йисан суварин мярекатдин иштиракчийр транспортдалди таъминарунин патахъай вири месэляре гьалнава.

Адан гафарай малум хъайивал, 19-21-сентябрдин йикъара “Махачкъала-Дербент-Махачкъала” хиле лазим къадар автотранспорт: гзаф ва юкьван къадарда инсанар гьакьдай 150 автобус, 50 “Газель” микроавтобус ва 30 легкой такси гъазурнава.

Идалайни гьейри, вахтуналди тешкилнавай “Аэропорт-Дербент” (самолетрин рейсерин расписанидихъ галаз санал къадайвал тукьлуьрнавай) маршрутди мярекатдин иштиракчийр “Кеферпад” ва “Кьиблепад” автостанцийрилай шегьердин центр-агиз хкиз хутахда. И кваллах дуьздаказ киле тухунин ва галаз-галаз транспортдалди таъминарунин мураддалди агентстводин жавабдар къуллугъчийр тайинарнава.

М-29 “Кавказ” машинрин рекин Дербентдиз гьахъзавай къекъуьнрин участокар аваданламишунин кваллахар акьалтарнава.

“Махачкъала-Дербент-Махачкъала” пригородный поездрин къадар пудава агакьна артухарнава. Ракьун рекьел 19-21-сентябрдиз шегьердиз атай яратмишунрин коллективар яшамиз хуьн патал 20 вагондикай ибарат пассажирский поездин состав гъазурнава.

Республикадин шегьеррай ва районрай Дербент шегьердиз иштиракчийрни мугьманар агакьарун, гьакни шегьердин къене суварин мярекатрин вахтунда инсанар тухун патал автотранспортдин кваллахдин схемаярни тукьлуьрнава.

Дагъустан Республикадин промышленностдин, алишверишдин ва инвестициярин министерстводин пресс-къуллугъди хабар гузвайвал, и йикъара Дербентдиз суварин юбилейдин иштиракчийр ва мугьманар къабулиз шегьердин общественный тлуьнрин идараяр гъазур хуьн гьал ахтармишиз и ведомстводин руководителдин заместитель Герей Алиев, потребительский базардин начальник Наби Юсупов, Роспотребнадзордин Дербентдин отделдин начальникин заместитель Бейдуллагъ Гьамзаев авай делегация атана.

Ахтармишайбуру юбилейдин мярекатриз Дербентдин хейлин ресторонар вини дережада гъазур тирди къейдна.

РД-дин Общественный палатада гражданар агъадихъ галай графикдин бинедаллаз комиссийрин председателри, заместителри къабулзава:

РД-дин Общественный палатадин комиссийрин руководстводи гражданар къабулуьнин график

Комиссиядин твар
Къабулуьнин патахъай жавабдар ксар (председатель, ва я председателдин заместитель)

1. Гражданвилдин общество арадал гьунин, СМИ-яр ва массовый коммуникацияр вилик тухунин месэлайрай

БАЛАТОВ Гьасен Агьмедханович 17.09
БИЛАЛОВ Мустафа Исаевич 17.09

2. Илимдин, культурадин, образованидин рекьай

КЪУРБАНОВ
Мегьамед Сиражутдинович 24.09
НАСРУЛАЕВА

Шамсият Алимризаевна 24.09

3. Жегилриз талукъ политикадин, туризмдин ва спортдин рекьай

ГАЗИЕВ Рамазан Нурутдинович 01.10
ИРАЗИЕВ

Эльдар Изамутдинович 01.10

4. Миллетрин, ва жуьреба-жуьре динрал амалзавайбурун арада меслятвал мягькемарунин рекьай

АБИЕВА Эльмира Гьажибалаевна 08.10
АЗИЗОВА

Гьабибат Нажмудинова 08.10

5. Правовой шартлар арадал гьунин, законодательство вилик тухунин ва общественный контроль таъминарунин рекьай

АГЪАДОВ Наби Укаевич 15.10
ГУСАЕВ Тимур Багьаудинович 15.10

ХАДУЛАЕВ Шамил Мугайевич 15.10

6. АПК ва лежбервилдин фермервилдин майишатар вилик тухунин рекьай

ОМАРОВ Жамалудин Омарович 29.10
АЛИБУЛАТОВ

Мегьамед Сурхайгьажиевич 29.10

Гражданар гьар хемис юкьуз, пакаман сятдин 10-далай йикъан сятдин 1-далди къабулзава. Вири месэлайрай лазим делилар телефондин агъадихъ галай нумрайрай къачуз жеда: 78-08-41, 78-08-43.

Вахтуналди тир сергьятвилер

Дербентдин 2000 йисан суварихъ галаз алакьалу яз 19-сентябрдиз шегьердиз масанрай транспортдин такьатар атунал сятдин 00.00-далай 24.00-далди сергьятвилер эгиззава.

И девирда шегьердиз анжах сад тир чешнедин пропускар авай транспортдин такьатривай, оперативный къуллугърин махсус лишанар алай автомобилпривай ва автобусривай гьахиз жеда. Тайинарнавай къайдада пассажирар тухун патал кардик кутунвай общественный транспортдизни агъадихъ галай маршрутра гьерекат ийидай ихтияр ганва: ДПС-дин кеферпатан постунилай Дербент райондин администрациядин дараматдал къван, ДПС-дин кьиблепатан постунилай Сальманан куьнедай Дербентдин педколледжал къван, “Карл Марксан совхоз” постунилай Пушкинан куьнедай яна мукьвел къван. “Карьер” микрорайондай Агьасиеван проспекта авай мукьвел къван.

Дербентдиз республикадин районрай ва шегьеррай къвезвай автотранспорт вахтуналди акъвазардай чкаярни тайинарнава: “Северный” КЗП галай патахъай - авторынокдин территория, “Южный” КЗП галай патахъай - ПАТП-дин территория.

Автотранспортдин такьатрин иесийриз 19-сентябрдиз хуси транспорт ишлемиш тавун, высший, юкьван махсус учебный заведенирин, школарин ва школадиз фидай яш таханвай аялрин идарайрин руководителриз и югъ ял ядайди яз малумарун меслятзава.

19-сентябрдиз вири жуьрейрин базаррин кваллахни акъвазарда.

Дербентдин 2000 йис

Асирриз муьтлуьгъ тахьай шегьер

Нариман ИБРАГЪИМОВ

Ингъе саки къуд йисуз гуьзлемишай югъ алуькзава. 2012-йисуз Россиядин Федерациядин Президент Владимир Путина уьлкведин виридалайни къадим Дербент шегьердин 2000 йисан юбилей шад гьалара кьиле тухунин гьакьиндай Указдал къул члугунай. Йисар са-сад алатиз фена, 2015-йисан сентябрни алуькна, кьве йикъалай Дербент шегьер садазни чир хъжеда. Пара гуьзелдиз члагурнавай шегьердиз къуд патахъай агъзурралди мугьманар къведа. Абуруз Нарын - кьеледа, куче-кучеда, майданрал, стадионрал суваррин мярекатар, межлисар, демер, концертар, фестивалар, конкурсар аквада. Абуруз кьиле фейи гьалдикай газетдин чинриз дуьзгун репортажар акъатда, амма исятда чна мад сеферда къадим шегьердин тарихдиз сейр хъийида. Гьикл лагъайтла, неинки яшлу, гьакл жегьил несилризни Дербентдин ери-бинейрикай, адан агъалийри женгер члугур къван чапхунчийрикай, шегьердин кьиле акъвазай регьберрикай ва маса делилрикай лап тимил чизва. И кар фикирда къуна, чна и макъалада куьрелди Дербентдин важиблу вакъайрикай суьгьбетда. Делилар Е. Козубскийдин, И. Березинан, В. Бартольддан, С. Хан-Мегьамедован, А. Кудрявцеван, Н. Кьасумован, А. Исмаилован ктабрай ва макъалайрай къачунва.

Археологиядин ахтармишунри Каспий гуьлуьн кьереда, дагъдин этегрив 5000 йис идалай вилик инсанар яшамеш жезвайдан гьакьиндай шагьидвалзава. Къе масакла лугъузвай алимар аватлани.

Чи эрадал къведальди I асирда Дербент Рагъэкъечдай патан Кавказда арадал атай Кавказдин Албания твар алай зурба государстводик акатна. И чаван шегьерди дявдинни стратегиядин рекьерал гуьзчивалзавай ва экономикадин рекъай вичи-вич таъминарзавай.

Гъа и вахтунда Римдин император Нерона Дербент вичиз муьтлуьгъарун патал поход тешкилна. Къадим Римдин тарихчи Корнелий Тацита Неронан къушунар албанриз аксивал авун, Каспийдин варар чпин гуьзчивилик кутун патал фейидакай хъизва.

V-VI асирра Ирандин Сасанидрин тухумдай тир шагъри чпин пачагьлугъдин кеферпатан сергъятар Дербент галай патахъ гегьеншарна, зурба эцигунар гъиле къуна. Мягкем сенгерар кхажна, Дербентдай яна физвай дар рехъ миъиз агална.

VIII-X асирра Дербентдиз Арабрин халифатдин къушунар атана ва шегьерда мискинар, медресаяр эцигна, адакай саки вири Дагъустанда Исламдин дин чукурдай макан авуна. Арабрин таъсирдик квай девирда шегьер экономикадин, кулгурадин, яшайишдин жигъетдай хейлин вилик фена.

X-XII асирра Дербент садалайни аслу тушир шегьер - государстводиз элкьевена. Ада вичин сенгерар мадни мягкемарна, къунши халкъарихъ ва маса уьлквейрихъ галаз алишверешдин, амадагвиллин алакъяар гегьеншарна.

Чапхунчивилин сиясат къилинди яз къунвай пачагьлугъри Дербентдин ва къваларив гвай чкадин халкъар, агъалияр саклани секин тунач. Дербентдикай хкатзавай менфят чиз, XIII-XIV асирра адал монголрин, татарин инсафсуз къушунар тепилмиш хъана. Къизил Ордадин къурулушдик квай девирда шегьердиз гзаф зиянар хъана.

Ирандин шагъар ва Туьркиядин султанар Дербентдин иесивал авунин мураддалди са шумудра чеб-чпихъ галаз чуьруькриз акъатна. XV-XVII асирра абурун арада халис дявеяр кьиле фена. Ихътин дявейри шегьердиз яшайишдин, экономикадин, културадин жигъетдай вилик фидай мумкинвални гузвачир.

Патан чапхунчийрикай икрагъ хъайи Дербентдин кьилевайбуру кеферлатахъ, Урусатдин пачагъдихъ кьил элкьуьрна. Гъа ик тирвилляй 1722-йисуз дербентвийри Каспий гуьлелай атай Урусатдин император I Петрдиз шегьердин куьлегар багъишна.

1747-1806-йисара шегьерда Дербентдин ханлух кардик кваз хъана. 1806-йисуз Дербент Урусатдин империядик экечна.

1917-йисуз Урусатда октябрдин инкьилаб гъалиб хъана ва Дагъустан, гъа гьисабдай яз Дербентни, цийиз арадал атанвай Россиядин Советрин Федерациядин Социалистический Республикадик акатна.

Дербент шегьер акур дуьньядин машгур писатель Александр Дюмади XIX асирда вичин "Кавказ" ктабда хъенай: "Дербент - дагъдин куквалдай гуьлуьн кьереда къван кхаж хъанвай ва рехъ агалнавай пелазгийрин зурба цал я. Чи вилик, чпин акунриз, екевиле килигайла анжах рагъэкъечдай патан къудратлу архитектурадин имарат яз гьисабиз жедай ва асиррарни кваз такъун патал авунвай зурба ва яцлу варар квай..."

Дугьриданни, Дербент Азияни Европа сад-садавай чара авун, чапхунчи тайифайрин вилик къачуз тежедай къеле хъиз ва стратегиядин жигъетдай виридалайни кутугай, къулай чкадал эцигнавай, сергъятдин шегьер тир. Вичихъ гзаф рекъерай важиблу метлеб авай ва тарихдин гзаф къадар вакъайрин шагъид хъанвай ихътин шегьер мад жагъурун лап четин я. Гьикъван чапхунчийр, пачагъар, шагъар атанатлани, гьикъван ивиар экичай, агъзурралди агъалияр телеф авур женгер арадал гъанатлани, гагъ садан, гагъ масадан таъсирдик акатнатлани, Дербент я пачагъриз, я вахтариз муьтлуьгъ хъанач. Дуьньядин къилин пуд диндиз къуллугъзавай, икрамза-

1925-йисуз зурба алим, просветитель П. Спасскийди кьил кутуналди Дербентда Дагъустанда сад лагъайди яз Краеведенидин музей тешкилна. Адан гъевчи коллективди гьукуматдин идарайрин куьмекни галаз чал улу-бубайрилай агакьнавай ирс хуьн патал вичелай алакьдай вири крар авуна. Советрин девирда шегьердин партийный руководителар, исполкомдин председателар хъайи ксарини тарихдинни архитектурадин гуьрчег имаратар хуьн патал зегьмет члугуна. Гъавилляй ам ачух цавун кланик квай шегьермузейдиз элкьевена. 1989-йисуз 1439 гектардин майдан къазвай адаз Государстводин тарихдинни архитектурадин ва художественный музей-заповедник твар гана.

2001-йисан июндиз Дербент патал виридалайни важиблу вакъиа кьиле фена. Шегьердин ва музей-заповедникдин регьберри ЮНЕСКОдин Россиядин комитетдихъ галаз меслятна, иниз гъа и комитетдин эксперттар В. Крогиусни Т. Кудрявцева атана. Абуру Дербент ЮНЕСКОдин виридуьньядин ирсинин комитетдиз раиж авун патал гегьенш справка къуна.

Гъа и йисан августдиз шегьердиз ЮНЕСКОдин Генеральный секретардин заместитель М. Бушнаки кьиле аваз еке делегация атана. Нарын-къеледа ам Дагъустан Республикадин Госсветдин Председатель М. Мегьамедова къабулна.

Къе йисалай ЮНЕСКОдин виридуьньядин ирсинин комитетди Дербентдиз Рагъэкъечдай патан тарихдай къилин эксперт, архитектурадин ва реставрациядин профессор Абдаллагъ рекъе туна. Ада ЮНЕСКОдин виридуьньядин ирсинин кутун патал Дербент шегьердин тарихдинни архитектурадин памятникриз илимдин рекъай гьакькъи къимет гунин мураддалди экспертиза тухвана. Са

вай агъалияр яшамеш жезвай шегьерди асиррилай асирралди вич хвена, мадни мягкемарна, майданар гегьеншарна, агъалийриз кьвалахдай, яшамеш жедай, яратмишдай шартлар тешкилна.

Пешекарри гьисабзавайвал, Дербентдин тарихдин, културадин ва тлебиятдин ирс инсан гъейранарзавай, тажубарзавай алемдин зурба аламанат я. Гъавилляй адаз къайгъударвилелди, дикъетдивди эгечлун къенин ва къевзмай несилрин везифа я.

Къейд авун лазим я хъи, анжах советрин девирдин гъа сифте йисарилай къадим шегьердин културадин ирсинив къайгъударвилелди эгечлиз гатлунна. Талукъ пешекарар, алимар шегьердин тарих, архитектурадин памятникар чирунив, абурун сан тартибда тунив эгечна. Гъа са вахтунда тарихдинни архитектурадин имаратар хуьдай, шегьердикай махлуькътдив тайин малуматар агакьардай кьвалахни тешкилна.

акъван вахт алатнач, Дербент шегьер-музей ЮНЕСКОди хуьзвай Россиядин цлуд лагъай аламанат хъиз сиягъда гъатна.

Къе неинки са Дагъустанда, Россияда, гьакл вири дуьньяда чи къадим шегьер - Дербент - Кавказдин Албаниядин меркез, Дербент - къеле, Дербент - ипекдин рехъ, Дербент - цавун кланик квай ачух музей, Дербент - дуьньядин лап къадим тарих авай шегьер хъиз малум я.

2015-йисан 1-январдин делилралди, Дербент шегьерда 135 агъзурдав агакьна агъалияр, 70-далай виниз миллетрин векилар яшамеш жезва. Советрин девирда ина промышленный 30-дав агакьна карханаяр авай. Абурун жуьреба-жуьре продукция (станоклар, телевизорлар, гьалар, гамар, халичаяр, парталар, консервияр, чехирар, коньякар, ички квачир хъвадай шейэр, эцигунардай материалар...) чехи уьлкведин гъар са пилез ва гьакл къецепатан уьлквейризни рекъе твазвай.

Умудлу
гележег

Къе чна Дербент шегьердин лайихлувилер мадни машгур авур ва гила 1990-йисарин реформаяр, приватизация себеб яз кардикай жактай консервиярдай комбинат, гамаринни халичаярдин фабрика, гьаларин фабрика, парталар цвадай комбинат, деталар цлалцамардай станоклар акъуддай завод... гъайифдивди риклел хъизва.

КПСС-дин ЦК-дин, СССР-дин Министррин Советдин, ВЦСПС-дин, ВЛКСМ-дин ЦК-дин, РСФСР-дин негдай-хъвадай промышленностдин ва и хиле профсоюзрин ЦК-дин гъилляй-гъилиз къведай Яру пайдахриз, РСФСР-дин Верховный Советдин Президиумдин гъуьрметдин грамотайриз ва гзаф къадар маса наградайриз лайихлу хъайи консервиярдай комбинатдиз шегьердин лап зурба руководителрикай сад хъайи Сиражидин Умарова яргъал йисара регьбервал гана. СССР-да Дербентдин консервиярдай комбинатди къван томатдин шире (са йисуз 17 миллион шартлунин банка) акъудзавай маса гъахътин завод авачир. 1983-йисуз комбинатди 49 миллион шартлунин банка консервияр (абурукай 5 миллион шартлунин банка аялар патал) акъуднай. Кьилепатан Дагъустанда виш тоннралди гьасилзавай къван салан майвар, емишар, ципицлар гъа ина гъялзавай. Къе ам кардик тахъун шегьердизни, Кьилепатан Дагъустандизни еке зиян я.

Шегьер ва шегьерэгълияр патал яргъал йисара зегьмет члугъзавай тарифлу ва авторитет авай регьберрикай сад яшайишдин квалер эцигдай комбинатдин (гила "Дагъострой" ОАО) директор Гъажи ЖАБРАИЛОВНИ я. Адан коллективди неинки къадим шегьерда, гьакл Дагъустандин Огнида, Избербашда, Каспийскда, Грозныйдани яшайишдин квалер ва маса дараматар эцигна. Касди шегьер 2000 йисан юбилейдиз гъазуруникни вичин аквадай хътин пай кутуна. Гилани "Дагъостройдин" устларри шегьердин кьилепата ирид гектар чилел яшайишдин квалерин цийи микрорайон эцигзава. Ина 1746 квартирадин 9 мертебадин квалер, 640 аялди клелдай школадин, 120 чкадин аяларин бахчадин, поликлиникадин дараматар ва алишверешдин центр, гаражар эцигда...

Государстводин къуд театр (лезгийрин, азербайжанрин, татрин ва табасаранрин), музей-заповедник, динрин, I Петрдин музейар, женгинин баркаллувиллин, Низамидин паркар,

школяар, вузар, цийи аллеяар, магълеяр ва фикир желбдай, гъейранардай тарихдин маса имаратар авай, мадни члагур хъувунвай къадим шегьер Дагъларин уьлкведин културадин центрадиз элкьевена. Инанмиш я, Дербентди мадни цуьк акъудда, ам чи уьлкведин виридалайни машгур шегьер яз амукъда.

Дербентдин 2000 йис

I Петрдин поход

Мерд АЛИ

И материал чи машгур алим, тарихдин илимрин доктор, профессор Мегьамед Гьажиевич ШАЙДАЕВАН гьиликай 2003-йисуз хкатна.

Гьа члавуз ам Москвада, РФ-дин Президентдин патав гвай Дагъустан Республикадин Гьамишалузъ Векил-ханадин печатдин орган тир "Дагъустан. Накъ, Къе, Пака" твар алай газетдин 3-нумрада чапна.

Чи гьиле ам гьа члавалай авай. Гила, къадим меркез Дербентдин 2000 йисан сувар къейдзавайла, чаз, акьалтзавай несилар патал и материалдихъ гьам тербиядин, гьам Ватандин тарих чирунин рекьерай къетлен метлеб авайди акун, адан кар алай паяр клелзавайбуруз теклифиз кланзава.

Алимди къейдзавайвал, пачагъ I Петр Дагъустандиз, Дербентдиз атунилай (1722-йис) чи тарихдин цийи девир башламиш хьанва.

Неинки са Дагъустандин, гьакл вири Кавказдин халкьарин тарихда им къетлен вакъиа яз гьатнава.

Советрин девирда са бязи тарихчийри Дагъустан Россиядихъ галаз сад хьун гьа и девирдихъ галаз алакь-алу ийизвай. Амма а кар са тлимил гьез хьиз кьиле фена.

XVII асирдин эхирда, XVIII асирдин эвелра Дагъустан чеб-чпихъ галаз са артух алакьада авачир феодалрин вилятрикай ибарат тир: Таркидин шамхальство, Къайтагьдин уцмиство, Дербентдин ханлух, Табасарандин майсумство, Аваррин ханлух ва масабур. А девирда Россиядинни Туьркиядин арада Кавказда чпин гьукум къуватлу авун патал барिशугъ тежедай хьтин гьуьжетунар кьиле физвай.

XVII асирдин эхирда урусин госу-дарстводи Османрин империядиз акси дьае башламишна. Идан нетижада 1696-йисуз урусин къшунди Азов шегьер къачуна ва ана гьуьлун Флот тешкилна. Адан везифа Кеферпатан Кавказдай Туьркиядин къуватар акьудун тир.

Дагъустандин Каспий гьуьлуз мукь-ва тир виляятар Россиядихъ галаз сад авун адалай гьуьлун тарихда чи халкьарин умьурда къетлен дегишвилер турди хьана. Каспий гьуьлел пачагъ I Петрди поход тешкилуни асул метлеб сифтедай урусин къезил промышленность (парча храдай) Кавказдин гьа и областдай гьизвай метягьралди таъминарун тир. Гьеле иниз поход тешкилдалди вилик I Петрди Астрахандин губернатордиз Рагъэкьечдай патан Кавказдин тлебиатдин девлетар ахтармишунин гьакьиндай тапшуругьар ганай. Гьа члавуз Дагъустанда Таркидин шамхалдин гьилик квай виляятда чилик кьиметлу шейэр квайдан гьакьиндай делилар агакьнавай. 1720-йисуз Таркидин шамхалди I Петрди-вай вичин патав чилерин мяденрин девлетар ахтармишдай пешекарар ракурун тлалабнай. 1722-йисуз пачагъ Петр Таркида акьвазайла, адаз гьакьикъатдани и чилик хийирлу маса затларихъ галаз нефт квайдан гьакьиндай делилар жагьана. Петрдиз гьакл Терек вацун патаривни, ахпа Дербентдин ва Бакудин уездрани, Утамышдин султандин виляятдани чилик гзаф къадарда нефт квайди чир хьана.

Урусин савдагарри ва промышленникири дагъустанвийри гьасилзавай саризни еке итиж ийиз башламишна. Петрдихъ галаз Дагъустанда походда хьайи сиягьатчи Бела вичин дневникда къейднай: "Дагъустандин дагълара хуьзвай хиперал хьтин сар адаз санани, садрана акурди туш".

Урусин маса сиягьатчи А. Лопухина хабар гайивал, Кубачида лап гзаф ксарихъ маса гудай сар авай. I Петрди ви-

чин векил Волынскийдиз "Кубешидай" са шумуд лапаг къачунин буйругъ ганай.

Идалайни артух, урусин император Дагъустанда ипек, памбаг, ругьунар гьасилун артухарунални машгул хьана. Кьетлен фикир ада и чилерал уьзумчивал, багьманчивал, хилеханвал виликди тухуниз гана. Официальный документра къейднавайвал, Дербентда а члавуз члехи императордин тварунихъ янавай махсус багьлар ва салар авай. А багьлара лап кьиметлу жинсерин ичер, анарар, чухьверар, хутар, тутар, ципицар битмишзавай. Иллаки шафрандин кьиметлувал пара тир. Абур жуьреба-жуьре хуьрекрик кутун патал ва адалай гьейри бязи рангар гьазуризни ишлемишзавай.

Дербентда уьзумлухар артухарун ва ана чехирчивал вилик тухун патал Венгриядай Туркул твар алай махсус пешекар - чехирчи гьанай. Пачагьдиз Россияда чкадин чехирар гьазурун менфятлу тирди акьвазай. Гьавилей Дербентда ада чехиррин завод арадал гьана.

Пачагъ цийиз Россиядик какадарнавай и чилерал мукьвал-мукьвал вичин савдагарар, алимар рекье тунал машгул хьана. Метлеб - ана алишверишдинни экономикадин гьалар жхажун тир. Урусин савдагаррин гимияр Астрахандай Таркидиз, Дербентдиз, Низовойдиз ва Гиландиз къевезвай. И портарай абур чкадин савдагарар ва мал гваз хьфизвай.

Рагъэкьечдай патан Кавказда а вахтунин алишверишдинни экономикадин ва политический центр яз Дербент шегьер машгур хьана. Гьавилей пачагьди Дербентда къулайвилер туниз, ана савдагарриз алишверишдин шартлар тешкилуниз гузвай фикир артухарна. Пачагьди Дербентда махсус гавань (гьуьлуьн порт) эцигунин тапшуругьни ганай.

Россияди чкадин алишверишдиз вири рекьер ачухна.

1724-йисуз Сенатдин Указдалди Россиядай Дагъустандиз ракъ, къуркъушум, барут тухудай ихтияр гана. 1725-йисуз мад гьа Сенатдин Указдалди Дагъустандин савдагарриз, азадкаказ Россиядин члехи шегьерриз атана, чехирдалди, тенбекдалди ва яклуни техилдин продуктралди алишверишдай ихтияр гана. Ихтин алакьайри Дагъустандин хейлин шегьерар ва члехи хуьрер халисан алишверишдин центрайриз элкьуьрна. Урусин алишверишчийр Дербентда, Аксайда, Таркида ва масара артух хьана. И крари санлай Дагъустандинни Россиядин, яни дагъустанвийринни урусин алакьаяр гьенш ва мягкем хьуниз вири патарихъай таъсирна.

Дагъустан Россиядик экечлуни нетижада чкадин халкьарин культурадини цуьк акьудна. I Петрдин походдидай гьуьлуниз Дагъустандин край вири патарихъай ахтармишиз эгечна. Петрдихъ галаз санал атай а члаван алимри Каспий гьуьлуьн къерехар вири терефрихъай ахтармишна ва гьа члаван лап хьсан картаяр туькьурна. Ф.И. Соймонов лугьудай алимди "Каспий гьуьлуьн къерехарин гьакьиндай кхьинар" твар алай члехи ктаб арадал гьана. Д. Кантемира Дербентдикай ктаб кхьена. И. Гербера Каспий гьуьлуьн Рагъакьидай пата яшамаш жезвай халкьарин гьакьиндай къетлен ахтармишунар кьиле тухвана. Ихтин делилар мадни гзаф я.

Дагъустан Россиядик экечлуни чкадин кесибриз, са патахъай, зулум артухарнатани, яшайишдинни экономикадин жигьетдай хейлин вилик фидай мумкинвал гана. Идалайни гьейри, военный ва политический рекьерай неинки Россиядин кьилепатан мулкар, гьакл чкадин халкьарни саламатдиз хуьдай мумкинвилер артухарна. Гьавилей са кар ачуьдаказ къейд ийиз жеда: Члехи Петр Дагъустандин чилел, Дербентда хьайидалай гьуьлуьниз Дагъустандин тарихда цийи девир башламиш жезва...

Форумдиз гьазур жезва

Дашдемир ШЕРИФАЛИЕВ

Члехи Гьалибвлин ва ЮНЕСКО-дин 70 йисарин юбилейриз талуьк яз, "Россиядин миллетдин садвал мягкемарун ва этнокультура вилик тухун" федеральный метлебу программадин сергьятра аваз 9-сентябрдиз РФ-дин виридалайни кьилепатан сергьятдал алай къадим Ахцегьа образованидин, илимдин ва культурадин рекьей ООИ-дин (ЮНЕСКО) къаюмвилек кваз общественный 1-Форумдин иштиракчийрин элкьвей стол кьиле фена. Форум октябрдин эхирра Ахцегьа кьиле тухуда. Алай вахтунда адаз гьазурвал акьваз.

Москвада ва уьлкведин маса регионра яшамаш жезвай ватанперес лезги интеллигенциядин векилри кьил кутуналди сифте яз тешкилзавай и зурба мярекатдин элкьвей стол "Самур" комплексда, Москвадай хтанвай багьа мугьманар риклин сидкьидай тебрикуналди, "Лезги халкь руьгьдин ва яшайишдин жигьетдай вилик тухунин "Ахты" Центр" Россиядин общественный тешкилатдин (РОО) президент Камалдин Зейнединович Магьмудова ачухна ва кьиле тухвана.

Гьурметлу мугьманар, кье чун вилик квай члехи Форумдин мана-метлебдин гьавурда дуьз акьун, дуьньяда арадал атанвай муракаб шартлар Россиядин халкьарин дуьствилдин алакьаяр мягкемарун, халкь уьлкведин Президент В. Путина тухузвай дуьз политика бажармишунал тупламишун, гьа са вахтунда чкайрал члалан, культурадин, яшайишдин, экономикадин жигьетдай вилик акьвазнавай важиблу месэляяр тайнарун ва абур гьалуна чкадин властриз алакьдай кумекар гун патал кьиват хьанва. И мярекатдал къведалди вилик чи мугьманар Дербентда, Ахцегьа властдинни жемьатдин векилрихъ, тамашуниз лайихлу чкайрихъ галаз таниш хьана, абур пара рази яз амукьна, - и келимайрилай къулуьхъ тамадади нубат-нубатдалди суьгьбетдин иштиракчийриз гафар гана.

БОЙКО Леонид Васильевич, РФ-дин регионрин общественный "Гражданское единство" Союзрин милли Ассоциациядин Центральный Советдин председател, медицинадин техникадин илимрин Международный академиядин член-корреспондент, Госдумадин эксперт. - Хьсан-пис халкьар ваь, кьилдин инсанар жеда. Гьабурни дуьздаказ тербияламышна кланда, - башламишна ада. - Четин макьамда инсанар сад, тупламиш жедай адет я. Дагъустан региональный Союз тешкилуникай месэла кватайла, талуьк тир Форум Ахцегьа тухудай меслят хьана, гьикл хьи, къадим тарих, культура, экономикадин мумкинвилер, медени жемьат авай инаг къетлен чка я. Ина халкьдин "Шарвили" эпос арадал атун, зурба мисклин, Николаян девирдин кьеле, Россияда хуьруьн чкада светский 2 школа хьун, вишералди гьар жуьре пешекарар акьатун дуьшуьшдин кар туш. Развилелди къей ийин, ина лап вини дережадин тешкиллувал аваз чи мярекат тухудай базани (зал, мугьманханаяр, ресторонар, мугьманперес жемьат ...) ава.

ХАРЧЕНКО Константин Владимирович, Москвада "Пешекар консультантин милли Гильдия" Центрадин регьбер, алим, социальный технологиядин ва чкадин смоуправленидин илимрин Академиядин член-корреспондент. - Эксперт яз, зи кьвалах, чкадин культурадин экономикадин къетленвилер гьисаба къуналди, район экономикадин жигьетдай вилик тухунин махсус стратегия гьазурна, ам Форумдал презентация авуникай ибарат я. Адан кьвалахда вичин хайи хуьр, район, уьлкве вилик финин къайгьусувилелди эгечл тийизвай нивай хьайитлани иштиракиз жеда. Къведай сеферда чна, гьар са рекьай вини дережадин пешекарарни галаз хтана, Ахцегь район яшайишдинни экономикадин жигьетдай вилик тухунин умуми майдандал хуьруьн майишатдин, промышленностдин, инвестициядин, праводин, управленидин, медицинадин, образованидин, культурадин, спортдин, туризмдин ва маса хилерай чкадин властдихъ, пешекаррихъ, общественностдихъ галаз санал веревирд авуналди рекьер-хуьлер тайнарада, и тежриба уьлкведин маса чкайрани ишлемишда.

АЛЕКСАНДРОВ Сергей Михайлович, "Илим, образование, гьалар хьсанарун" региональный мергьаматлувлин Фондунин вице-президент. - Алай вахтунда и районда хцидаказ акьвазнавай месэлярикой сад жегиляр шегьерриз алатун я. И важиблу месэла гьялна кланда. Чи Форумда иштиракун патал неинки са общественный тешкилатриз, гьакл ватанперес карчийриз (месэла, хуси такьатрихъ хайи хуьре багьрийриз ихтин зурба дарамат эцигнавай Жигерхан Сулеймановаз баркалла!), дьавединни зегьметдин ветаранриз, агалкьунар авай алимриз, пагьливанриз теклифзава.

НАДЕИН-РАЕВСКИЙ Виктор Анатольевич, политикадин ва яшайишдин ахтармишунрай Каспий ва Чулав гьуьлерин региондин институтдин директор, РАН-дин дуьньядин экономикадин международный институтдин илимдин къуллугьчи, философ. - Члехи Форум кьиле тухун патал Москвадин вил яргьал дагьлух Ахцегьал вучиз ацукьна лагьайтла, къадим тарихдин, асиррин къатарай акьатнавай, итижлу адетар авай Дагъустан, Ахцегьар гзаф надир чка я. Ина цудралди чкадин дагьлух халкьар агьзур йисаралди стхавилелди яшамаш хьунин тежриба чи маса регионрани ишлемишун важиблу я.

ХАРЧЕНКО Вера Константиновна, Белгороддин госуниверситетда урус члаланни методикадин кафедрадин заведующий, филологиядин илимрин доктор, профессор. - ... Кеферпатан ва я Кавказдин "гьвечи халкьар", "гьвечи шегьерар" лугьуда. Ваь, ибур тлебиатдин ва яшайишдин лап пис шартлар лайихлудаказ кьил хуьзвай зурба, дурумлу халкьар я. Кье члехи культура гьвечи шегьерра ава. Кье Ахцегьрин кьучеда школадиз физвай аялар гьалтна, абурун культуради чун мягьтеларна. Лацу перемарни чулав шалварар алай, туьтуьна яру галстукар авай абуру чаз агьайнавилелди салам гайила, зи рикел Белгородда 1-сентябрдиз школадиз физвай аялар, абурун шит амаларни рахунар хтана.

Райондин регьбер Осман Магьмудовича гайи лезгийрин "Шарвили" эпосдин ктаб клелдайла, за текстина "намус" гаф гьикьван пара гьалтзаватла фикир гана. Са йис вилик Курск шегьерда са дишегьлиди "алай аямда чна урус члала, литературада шумудра "намус" гаф ишлемишзаватла", гьадаз талуькарна илимдин диссертация хвена. Ахтин нетижадал атана хьи, чи арадай и гаф акьатзава. "40 йисалай артух девирда за Каспийск региондин уьлквеяр ахтармишзава, амма вучиз ятлани Ислам диндикай, Кавказдин халкьарин игитрикай са шейни чизвач", - хиве къазва писателер Василий Голованова.

Кье чун телевизордин къурбандар хьанва, Дагъустандикай, Исламдикай чуру фикирар чукурзава. Гила Урусатдин халкьарин дуствал, садвал мягкемарзавай Форумда чаз, члалан алимризни, чкадин пешекаррихъ галаз санал кьвалахдай майдан ачух я.

СУЛЕЙМАНОВ Ражаб Рамазанович, РД-дин Минфиндин къуллугьчи. - За Ялахьрин хуьре клелдайла, чи классда 28 аял авай. Гила вири школада 8 аял ама, аялрилай муаллимар пара я. Дуьзгьун рекьер, образованидин, медицинадин, культурадин къуллугьяр авачир хуьр къакьатзава. Ватанперес яз, за ам квахьна кланзава. Амма завай вуч жеда кьван?! Кье Ахцегьа уьлкведин гьуьндур дережада дагьлух хуьрер кьвачел ахкъалдарунин месэла веревирд ийизвайла, чандик шадвал, риклик умуд акатзава.

КЪАРАХАНОВ Мурад Нуруллагович, экономикадин илимрин доктор, профессор. - Дагъустанда машгур хьайи, уьлкведин виридалайни кьиле госсергьятдал алай Ахцегь район, гьайиф хьи, гьар са рекьай зайиф хьанва. Виликан баркаллувал арадал хкидай такьатар райондин бюджетда авач. Камалдин Магьмудов хьтин кьил кутадай ватанперес ксарин кумекдалди ингье РФ-дин дережада Форумдиз гьазурвал акьваздавай мадар хьайила, зани шериквал ийизва. Важиблу и карда Ахцегьар хьанвай куьн пара къадар сагьрай!

Гуьруьшдал веревирдзавай месэлярин гьакьиндай чкадин общественностдин патай гьакл **Абдурагьим ШЕДДИМОВ**, **Ширинбег ГЪАЖИМУРАДОВ**, **Даниял АБДУЛГЪАШУМОВ**, **Омарбег КИЧИБЕГОВ**, **Рамазанбуба СЕЛИМОВ** ва маса иштиракчийри рахана.

Али Аливердиеван 90 йис Дагъларин уьлкведеин лайихлу хва

Дагъви ШЕРИФ

Гъарникай хъайитлани АССР-дин Верховный суддин председатель жезвач. 90 йисан юбилеяр кьейдзавай-бурни тӀимил я. Къе за вичикай суьгьбетзавай кас, сифте нубатда, чӀехи хизандин кьил, играми буба Али Абутрабович АЛИВЕРДИЕВ зегьметдин рекъени гъундуьр куклушрив агакнавай, юристрин несил тербияламышнавай агъсакъл я.

Кетин ва Шалбуз дагъларин юкьва, ичерин мублагь багъларалди, уьлкведеин ва республикадин гъар жуьре хилера сифте камар къачур кьегьалралди, революционерралди, алмиралди, игитралди машгъур хъайи къадам Ахцегь шегьердин тӀвар мадни артух машгъур авурбурун арада гъа тарихда гъатнавай Ахцегьрин ичерин "Чешнелу багъ" кутурбурукай тир Аливердиев Абутрабани адан уьмуьрдин юлдаш Дуьрниседин чӀехи хизанни ава. Абурукай гъаф миллетрин чи республикада ва вири уьлкведа парабуроз чизва. Сихилдин пуд несилди уьлкведеиз илимрин 4 доктор, 4 профессор, СССР-дин Госпремиядин лауреат, РСФСР-дин лайихлу машиностроитель, РД-дин Госпремиядин сагьиб, РСФСР-дин лайихлу юрист, РД-дин илимдин лайихлу 2 деятель, РД-дин школайрин лайихлу муаллим, Россиядин высший школадин лайихлу работник, кьве академик ганва. Абуру Дагъустандин академический илим са шумуд хилей вилик тухвана - ветеринариядай, биологиядай, химиядай, медицинадай, техникадай ва технологиядай, юриспруденциядай, экономикадай, педагогикадай, физикадай, литературадай ва икӀ мад. Жегьил Аливердиеври уьлкведеин машгъур вуз-ра студентар ва аспирантар яз кӀелзава, бубайрин пак рехъ давамарзава.

Ихътин алааматдин сихилда Абутрабани Дуьрниседин кьуд лагъай велед, Дагъларин уьлкведеин машгъур хва Али Аливердиеван тӀвар кьетӀенди я. Эгер муькуь стхайриз, вахаз диде-бубадал акъалтай зегьметар, азабар уьмуьрдин маса хилера акуна, абурай экъечӀнатӀа, Али Аливердиева алай девирдин татугайвилериз таб гана, вич Дагъустандин лайихлу хва тирди тестикъарна.

1925-йисуз къадам Ахцегьа дидедиз хъайи Али Абутрабович дагъустанвийриз машгъур юрист яз ашкара я. Ада Дагъустанда светский 1-школа хъсан чирвилер аваз, гъар йикъан общественный уьмуьрдикайни жечӀ тавуна акъалтӀарна. Гьеле кӀелзамай чӀавуз комсомолдин гъар жуьре органриз хкъагъиз хъайи ам 1943-йисуз, школа куьтягънамазди, ВЛКСМ-дин РК-дин 2-секретарвиле тайинарна. Ватандин Чехи дявдин йисара жегьил гададин хиве тахсиркаррихъ галаз женг чӀугуни четин везифаьр гъатна. И йисара ада яракьлу дезертиррихъ галаз женг чӀугузвай дестейриз регьбервал гузвай. Ам "За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941-1945гг.", "Кавказ хуьнай" медалриз лайихлу хъана.

ЧӀехи стхяр фронтда, бубани гьечӀи стха Агъалар зегьметдин фронтда авай и йисара тахсиркаррихъ галаз женг чӀугуни бригадайра хъайи Алидин мурад, дяведилай кьулухъ праводин, юриспруденциядин хилей кӀелна, пешекар хъун тир. А.Али-

вердиев Ахцегь райисполкомдин кадривийрин сектордин заведующийвиле, гуьгъуьнлай, 20 йисан яшда аваз, ВКП(б)-дин райкомдин инструкторвиле тайинарна.

Пешекарвилерин чирвилер ада сифте Ленинградский областдин са йисан партшколада къачуна, ахпа ана университетдин юридический факультетдик экечӀна. Уьлкведеин машгъур вузда кӀелна, яру диплом гъаз хтай 27 йис хъанвай Али Аливердиев Дагъустан Республикадин юстициядин министрдин заместителвиле (кадривийрин рекъай) кӀвалахал къабулна. Бажарагьлу кас гъар са кьуллугъдал аквада. ИкӀ, 1957-йисуз А.Аливердиев ДАССР-дин Верховный Советдин Президиумдин жавабдар кьуллугъдал ракъурзава. Ина ада вичин кӀвалах аппаратдин кьурулушар цийикӀла туькьурнилай башламышна. Ада гайи теклифар ва меслятар хийирлур, бегьерлур тирди вирида тестикъарна.

1961-йисуз КПСС-дин Дагъустандин обкомдин бюроди Аливердиев административный ва алишверидинни финансрин органрин отделдин заведующийдин заместителвиле тайинарзава. Вири чайрал гъакьисагъ зегьметчидин, гъахълу юристдин къамат къалурай Али Абутрабович 1962-йисуз Дагъустан АССР-дин Верховный суддин председателвиле тайинарна. И кьуллугъдал ада вичин гъахълувал, чирвилерин вини дережа краалди дуьзгъундаз къалурна, кӀевевайбуруз кьумекарна. И кар Али Аливердиевахъ галаз таниш вирибурун рикӀел хъсандиз алама.

Али Абутрабовича Верховный суддин председателвиле кӀвалахай йисар республикадин халкъар, общество патал гъаф бегьерлур хъайиди адан зегьметдин рекъихъ галаз таниш гъар са касди тестикъарзава. И кьуллугъдал алаз, Дагъларин уьлкведеин кьилин юрист яз, ада вичин гъахълу, таъсирлу гъаф лугъузвай. Адаз юридический рекъай дагъустанвийрин савадсузвални хъсандиз акъазвай. Нетижда ада юриствилерин чирвилер гуз башламышна, праводин чирвилерин гъафтеяр, йикъар кьиле тухвана. Республикадин газетрин тамам нумраяр инсандин ихтиярриз талукъарна акъудзавай. И кӀвалахда чӀугур зегьметдин нетижда "Инсан ва закон" мах-

сус журнал, гъакӀни Даггосуниверситетдин юридический факультет арадал атана. Гъа и йисара Али Аливердиева юриствилерин рекъай кандидатвилерин диссертация хвена, докторвилерин илимдин кӀвалах гъазурна.

Верхсуддин председател тирлани, Али Аливердиева кӀвалахдин цийи, дуьзгъун рекъер, меслятар къалурдай, авай гъаф чинал лугъудай. КПСС-дин Дагъустандин обкомдин са пленумдал Али Аливердиева гражданвилерин ихтиярар хуьнин карда кьилин меслялар, рехъ гузвай татугайвилерал виридан фикир желбна. Девирдилай вилик кваз фин, гележгдикай фикирун ва гележг патал кар бажармишун - им къенин юкьузни Али Аливердиеван асул принцип я. ИкӀ, ам ДАССР-дин Верховный суддин хиле дегишвилер тваз эгечӀна ва вичин вилик эцигай кьилин мурадрикӀа сад - суддин крарик партиядин органар къаришмиш тахъун тир. Суддин крара садани вичин тӀиш тун дуьз туш. Суд анжах къанундиз табий хъунлазим я. И рекъе аваз ада авур гъахълу кӀвалахар, лагъай гъахълу келимаяр такӀанбурун, душманрин туьтуьна акӀана. Бубайри дустаривал артух душманар ава лугъудайвал, Али Абутрабович такӀанбурун тӀимил авачир. Ам багърийривай, дустаривай, рикӀ алай юриствилерин кӀвалахдивай вахтуналди къакъуднатӀани, Али Аливердиеван инсанвал, гъахълувал, вилекъьвал, чирвилер мадни артух, мадни гегьенш, мадни мягкем хъана. Вич хъайи гъар са чкада адаз къени еке гъурметзава.

1984-йисалай ада цӀуд йисан вахтунда Махачкъала шегьердин юридический управлендиз регьбервал гана. Гуьурметдин тӀварар къуватдиз хъана, вичин гъахълувал тестикъар хъувуна ва мадни са жерге наградаьриз лайихлу хъана.

2002-йисуз Россиядин Федерациядин муниципальный Академияди Али Аливердиев гъакьикъи членвиле-академиквиле хъана. 2008-йисуз Санкт-Петербургда 15 томдикӀа ибарат яз чапдай акъатай "Санкт-Петербургда машгъур ксар" тӀвар алай биографиярин словарда А.Аливердиеван шикӀил, тӀварни гъатнава. "Личность Петербурга" къизилдин медалдин сагьиб тир ам уьлкведеин кеферпатан меркезда хъсандиз чизва ва рикӀел алама.

Али Абутрабович государстводин ва общественный деятель, юрист, педагог, юридический илимрин кандидат, РСФСР-дин лайихлу юрист, майишатдин ва административный праводин рекъай чӀехи пешекар я. Ам 1995-йисалай Даггосуниверситетдин экономикадин факультетдин милли экономикадин кафедрдин профессор, 70-далай артух илимдин кӀвалахрин автор я.

Алай вахтунда профессор Али Абутрабовича республикадин вузрар праводин кар алай хилерай лекцияр кӀелзава. Меркездин кьилин заместител ва гъа са вахтунда шегьердин эменни идара авунин комитетдин председателвиле кӀвалахай ам алай вахтунда Махачкъала шегьердин кьилин советник я.

"Лезги газетдин" коллективди Аливердиев Али Абутрабовичаз 90 йисан юбилей рикӀин сидкъийдай мубаракзава. Къуй Квехъ чандин сагъвал къурай. Куьне чирвилер ва тербия гайи пешекаррин агалкъунри Куьн мадни шадаррай!

Мегьамедсалигь Гусаеван экуь къаматдиз бахшна

Рагнеда РАМАЛДАНОВА

Муьквар ДГУ-дин ректоратдин конференц-залда Дагъустан Республикадин милли политикадин рекъай министрстводин 25 йис тамам хъунин суварин сергьятра аваз общественно-политический "Гусаеван кӀелунар" тӀвар алаз - РД-дин миллетрин крарин, информациядин ва къецепатан алакъайрин рекъай министр, 2003-йисан 27-августдиз терактдин нетижда кьейи Мегьамедсалигь ГУСАЕВАН уьмуьрдин рекъиз ва политический кӀвалахдив бахшнавай мярекат кьиле фена. Ана республикадин са жерге министрствойринни ведомствойрин, общественный тешкилатрин векилри, ДГУ-дин муаллимири ва студентри, Ставропольский крайдин делегацияди иштиракна.

Мярекатдал РД-дин милли политикадин рекъай министр Татьяна ГАМАЛЕЙ, РД-дин информациядин ва печатдин министр Азнаур АДЖИЕВ, Дагъустандин Общественный палатадин председател Гьамзат ГЪАМЗАТОВ, ДГУ-дин ректор Муртузали РАБАДАНОВ, миллетрин арада алакъайрин, общественный крарин ва диндин тешкилатрин рекъай комитетдин председател Камил ДАВДИЕВ ва маса ксар рахана. РД-дин милли политикадин рекъай министрдин сад лагъай заместител Зикрулла ИЛЬЯСОВА "Дагъустан Республикадин милли политика арадал гъуни карда Мегьамедсалигь Гусаеван роль" темадай доклад авуна.

"КӀелунар" ДГУ-дин ректор Муртузали Рабаданова ачухна, республикада сад лагъай сефер яз кьиле тухузвай и серенжем ДГУ-да тешкилу дьшуушдин кар туширди, М.Гусаева 1977-йисуз университет хъсан къиметралди акъалтӀарайди, вуздин профкомдин председател яз хъайиди, министрдин везифаьр тамамардай вахтунда университетдин кафедрдин заведующийвални адан хиве хъайиди рикӀел хъана.

Вичин рахунра Татьяна Гамалея "Гусаеван кӀелунрин" - илимдинни тежрибадин конференциядин - макъсад неинки машгъур деятелдин уьмуьр ва зегьметдин рехъ рикӀел кхун, къимет гун тирди, гъакӀни алай вахтунда гъам миллетриз, гъамни конфессийриз талукъ месляларин рекъай общество авай гъал веревирдай, алаатай асирдин 90-йисара Мегьамедсалигь Гусаева къалурай ва гъализ эгечӀай меслялар, абурукай хейлибур иллаки муракабур тирди, абурун важиблурвал къенин юкьузни квахънавичирди кьейдна.

Азнаур Аджиева Мегьамедсалигь Гусаеван, Загъир Арухован, Гъарун Къурбанован уьмуьр кьатӀ хъунин себегрикай сад - абурун акул-камалдин еке къуват аваз хъун тирди кьейдна.

- За фикирзавайвал, чи виридан везифа Гусаеван, Арухован, Къурбанован уьмуьрдин кар давамарун, эхирдалди кьилиз акъудун я. Гъайиф хьӀи, бандитрикай авай хаталувал квахънавач. Чна, вирида сад хъана, и завалдин вилик пад къуна кӀанда. Заз чи жегьилриз ахътин ксарикай чир хъана кӀанзава, абурун уьмуьр акъалтзавай несил патал чешне я, алава хъувуна министрди.

Вичин докладда З.Ильсоева М.Гусаев галачиз цийи тарихда Дагъустандин милли политика фикирдиз гъиз хъун четин тирди кьейдна.

- Мегьамедсалигь Гусаевахъ арадал къевезвай четин месэла гъасятда акъадай, ам вахтундамаз арадай акъуддай рекъер жагъурдай бажарагъ авай. Адан кӀвалахдин кьетӀен хатӀни квекай ибарат тир лагъайтӀа, ам кьулбу-шуьлуьйрин гуьгъуьна гъатай кас тушир. Ада гъи кӀвалахдин патахъай хъайитлани жавабдарвал вичин хивез къачудай, амайбурун, гъатта вичин кӀвалахдин рекъай юлдашрални, веьведачир. Гъаниз килигна М.Гусаева сифте министрстводин коллективда, ахпа вичин кӀвалахдин рекъай юлдашрин-РД-дин Гуькуматдин членрин-ва вири дагъустанвийрин арада зурба авторитет къазанмишна, - кьейдна докладчиди.

Прокуратурадин ветерандикай ветеранди

Вири уьмуьр - гъахъ паталди

О.ОМАРОВ,
РД-дин прокуратурадин ветеранрин Советдин председатель, РФ-дин прокуратурадин гъурметлу работник

Чпин уьмуьрда къуллугъдин везифаяр чешнелудаказ къилиз акъудай прокуратурадинни силисдин машгъур работникрин жергеда РД-дин прокуратурадин ветеран, и йикъара 85 йис тамам жезвай Нежеф Шерифович ПРИМОВА лайихлу чка къазва.

Н.Ш. ПРИМОВ (*шикилда*) Докъузпара райондин Мискискарин хуьре 1930-йисан 22-сентябрдиз дидедиз хъана. Адан аял вахтар, вичин таяр-туьшерин хъиз, Ватандин Чехи дяведин четин йисарал гъалтна. Тарсарилай гуьгъуниз ам гагъ къилер къватл хъийиз колхоздин никлера, гагъ мал-лапагди хъ гелкъвез чуьлда жедай.

Чирвилерихъ къаних жаван 1946-йисуз Дербентдин педучилищедик экечизава. Анаг хъсан чирвилер аваз акъалтларай жегил муаллим Дагъустандин илимдинни ахтармишунардай институтдин патав гъай физикадинни математикадин курсариз рекъе твазва. Анагни куьтягна, хайи хуьруьз хтай Нежефикай Мискискарин школада сифтегъан ва 5-6-классра физикадинни математикадин муаллим жезва. Къве йисуз и къвалах авурдалай гуьгъуниз Н.Примов партийный органри Ростовдин юридический школадиз рекъе твазва. Анаг яру дипломдалди акъалтларай жегил юрист 1955-йисуз ДАССР-дин прокурорди Къасумхуьруьн райондин (гилан Сулейман-Стальский район) прокурордин куьмекчивиле стажер яз ракъурзава. 1956-йисан январдилай июлдалди Дербент шегъердин прокуратурада силисчивал авур жегил юрист гъа йисан августдиз Махачкъала шегъердин прокуратурадиз силисчивилиз хъизва.

Гила тежриба хъанвай силисчидив меркездин, гъатта республикадин маса шегъерин ва районрин прокуратурадин силисчийрин къил акъат тавур муракаб уголовный делояр вугузва.

Ингъе адан вилик малум тушир ксари Къизляр райондин Ворошилован тварунихъ галай колхоздин кассадай ришвет яз 12 агъзур манат пул ганвай, акъвазарнавай уголовный дело атана. Таниш хъайидалай гуьгъуниз Н.Примов и делодай Дондал алай Ростов ва Сталинград шегъерра силис тухвана кланзава лагъай фикирдал атана. Яни СССР-дин Главлесосбытдин конторайра гъихътин фондарай, вучтин себебар аваз ва гъи къиметрай тахта-шалман ахъайнаватла тайинарна кланзавай. Малум хъайивал, ахъайнавай тахта-шалман эцигунардай министерстводинди тир. И материал Къизлярдин коньякрин заводдин директордин тлалабуналди Ростовда авай "Севкавтжстрой" трестдин управляющийдивай, адани СССР-дин Главлесосбытдин начальниковай тлалабуналди винидихъ твар къунвай трестдин фондарай ахъайнавай къван. Гъа ик, хкай 500 кубометр тахта-шалман 200 кубометр госькуметрай заводдиз хъанвай, муькуь 300 куб - Ворошилован тварунихъ галай колхоздиз. Виридан икъяр сад хъана ва, КПСС-дин Къизляр шегъердин комитетдин секретардин ихтиярни аваз, документар кларасар коммерческий къиметрай къачурди я лагъана тукълуьрнавай. Къиметрин арада авай тафаватди 12 агъзур манат тешкилзавай. Вични хкай кларасрихъ ганвай. Эцигунрин министерстводин фондарай Къизлярдин коньякрин заводдиз тахта-шалман законсуз хкунай Полянскийдин гъакъиндай СССР-дин Госпландин Председателдиз, партиядин шегъердин комитетдин секретардин гъакъиндай - КПСС-дин Дагъустандин обкомдиз махсус чарар (представление) хъенай. И делодин фигурантар уголовный рекъяй жавабдарвиллиз чуьгуна.

МАСА МИСАЛ. Савадлувилелди тухвай силисдин гъерекатри Нежеф Шерифовичаз жуьреба-жуьре вахтара Къизилюрт райондин Темиргое станциядик 4 дишегълидал гуж гъалиб ийиз хъайи 12 касдикай ибарат тахсиркар-

рин десте дуьзддал акъуддай мумкинвал гана. И тахсиркарвилерни ачухариз тахъана амукънавайбур тир. Тахсиркарри йифен геж вахтунда, къвалерин даklarрай гъахъиз, ксанвай дишегълийрин чинар хъуьцугъанралди къевириз, абурал гуж гъалиб ийизвай. Абуру шумуд кас авайтла, абурун лшанар гъихътинбур ятла, дишегълийрин къил акъатзавачир. Гъавилай сифтегъан пуд дишегълиди и кардикай къайдаяр хуьдай органриз арза-ферзени авунвачир. Къуд лагъайди къевиз акъвазна. Ада арза хъена ва тахсиркарар закондин бинедаллаз жавабдарвиллиз чуьгун истемшина. Силис тухудайла, ада ик лагъана: "Ягъсузри зал гуж гъалиб ийидайла, за абуруз аксивал ийиз хъана. Бирдан за абурукай садал махпурдиз ухшар парчадин перем алайди ва адан къуллухда элкъвеей са затл авайди гъиссна". Къетливилелди, республикадин прокурордин ихтиярни аваз, йифен вахтунда тухвай ахтармишунри Примоваз тахсирлу десте дуьзддал акъуддай мумкинвал гана. Судди абуруз виридаз яргъал тир йисарин кар атланай.

Примова силисчивал ийизвай вахтунда Сулак поселоқдин балугърикай консервиардай заводдин механик къейи дуьшуьшдиз талукъ яз къарагъарай уголовный делони къетлен фикир гуниз лайихлуди я. Дуьшуьш хъайи чкадилай жагъайди патар хъатнавай са куьгъне чуьвек тир. Тежрибалу юристди жуьреба-жуьре экспертизаяр ийиз туна, пешекаривай хабарар къуна, къвачин къапуни иесидин ивидин группа тайинарна. Тахсиркар жагъурна, ам уголовный рекъяй жавабдарвиллиз чуьгуна. Силисчидин савадлувиле, бажитвиле ам вичин ихтияр хиве къуниз мажбурна. Ада механик къейи йифиз вич лухъ пиян тирди, вич ни хъ галаз гуьруьш хъанатла, чуьвек гъина квахънатла рикел аламач лагъана.

1959-йисан мартдиз Н.Примов ДАССР-дин прокуратурадин старший силисчивиле тайинарна ва гъасятда адал мадни муракаб уголовный делойрай силис тухун тапшурмишна. Сад Къизилюрт райондин виликан судъяди ришвет къачуниз, муькуьдин Кикиашвили лугъудай са касди Тлярата райондин колхозрай агъурдалай виниз лапагар луту-путувилелди маса къачуниз талукъбур. И делойрай ада лап еке устадвилелди къил акъудна. Виликан судъядиз а вахтунда 15 йис кар ганай. Гуьгъунлай ада вичин тахсир хиве къунай.

КИКИАШВИЛИ Тляратадиз атайла, партиядин райкомдин сад лагъай секретардиз мугъман хъанвай къван. Ада хъ колхозрин регъберри ихтибар ийиз хъана. Гуьгъунлай ада вич Гуржистандин са министр тирди ва лапагар маса къачуз (1 килограмм як 8 манатни 20 кепекдай) атанвайди лагъана. Сифте яз ада председатель райкомдин секретардин буба тир Калинин тварунихъ галай колхоздай 520 лапаг маса къачуна. Ахпа - маса колхозрай. Кутлунзавай икърарра гъайванрихъ къвезвай пул вацран эхирдай колхозрин расчетный счетриз яда лагъана къалурзавай. Лапагар ада Гуржистандин дагъ-

лариз тухвана. Абурукай йикъа 200-250 гъайван Тбилисидин къерехра авай мясокомбинатра тукъваз, базарра 1 килограмм як 35-40 манатдай маса гуз хъана. Калинин тварунихъ галай колхоз квачиз, амайбуруз лапагар жуьреба-жуьре азаррик, дуьшуьшрик телеф хъана лугъуз актар рекъе хтуна...

Кикиашвиледиз гъалал хъанач. Адаз судди, къве автомашин ва къвалин эменни тулк авунихъ галаз, 10 йис карни гана.

Чирвилерихъ къаних силисчиди гъа са вахтунда, къвалахдивай къакъат тавуна, Вирисоюздин юридический институтни акъалтарна. 1961-йисуз жегъил силисчи 2 вацран курсариз Ленинград шегъердиз рекъе туна. Анай хтайла, Примовал инсанар къинай къарагъарна, тахсиркарар дуьзддал акъудиз тахъана агалнавай уголовный делояр амай шегъерар ва районар тайинарунин къвалах тапшурмишна. Дагъустанда ахътин шегъер Хасавюрт яз хъана. Ана винидихъ лагъанвай хътин (инсанар къиниз талукъ) 5 уголовный дело амай. Са йисни зуран вахтунда Примова ахътин пуд уголовный делодай къил акъудна, тахсиркарар тайинарна.

"ДАССР-дин 10 йис" твар алай совхоздин къаравул яна къейи чкадал са фуфайка аламай. И дуьшуьшдиз талукъ яз къарагъарай уголовный дело, ачухариз тахъана, агална са шумуд йис алатнавай. Примов тахсиркар жагъурун мукъуфдивди, савадлувилелди эгечна. Ик ада сифте нубатда фуфайка цвайи устлар жагъурна, ахпа ам алаз къекъвей кас вуж тиртла тайинарна. Ирид йисуз "гадарнавай" уголовный делодиз талукъ яз тежрибалу силисчиди совхоздин къаравул ягъун патал тапшуругъ гайи кас ва и къвалах къилиз акъудайбур жагъурна. Судди абуруз вини къилин жаза гунин, заказчикдиз 10 йис кар атлунин приговор акъудна.

1962-йисан майдиз, Советрин прокуратурадин органрин 40 йис тамам хъун къейидайла, силисчи Н.Ш.Примоваз ДАССР-дин Верховный Советдин Президиумдин Гъурметдин грамота гана. Адан тежрибадиз талукъ яз, шегъерин ва районрин прокуратурайриз чешне къачун патал махсус чарар рекъе твазвай.

РОССИЯДИН прокуратурадин 280 йисан юбилейдиз талукъ яз 2001-йисуз чапдай акъуднавай "Дагъустандин прокуратура" ктабда Дагъустан Республикадин виликан прокурор **Николай Иванович САЛОЖНИКОВА** ингъе вуч хъизватла: "Нежеф Примова авур гзаф хъсан крар рикел хъвезва. Жегъил пешекар яз атана, лап фад силисчивилин сирерай къил акъудна. Гъаниз килигна ам лап жегъилзамаз регъбервал гудай къуллуьгъдал тайинарна. Ада сифтедилай гзаф муракаб уголовный делойрай къил акъудиз башламишна... Баркалла вичиз!"

Кар алакъдай, тежрибалу, савадлу къвалахда къетливал къалурдай юрист яз Н.Примов къуллугъдин гуравай йигин камаралди, уьзьяг яз хкаж хъана.

Прокуратурада, гъи къвалахал хъанатлани, Нежеф Шерифовича вич михъи, хъсан инсан, тежрибалу, чешнелу юрист, вафалу хизандин къил яз къалурна.

Къуллугъдин везифаяр намуслуздаказ къилиз акъудиз хъайивилай чи ватангъли РД-дин, РФ-дин прокуроррин, гъакл СССР-дин Генеральный прокурордин приказралди мукъвал-мукъвал руьгъламишиз хъана. Гъа са вахтунда адаз старший советниквиллин (полковниквиллин) чин ганва.

Ам Ватандин Чехи дяведин, зегъметдин ва Дагъустан Республикадин прокуратурадин ветеранни я. 1993-йисан 28-октябрдиз адаз РД-дин Верховный Советдин Президиумдин Указдалди "Дагъустан Республикадин лайихлу юрист" лагъай гъурметдин твар, Россиядин Федерациядин Президентдин Указрин бинедаллаз Ватандин Чехи дяведа гъалибвал къазанмишуниз талукъ хейлин медалар ганва. Ам "Россиядин прокуратурадин 290 йис", СССР-дин прокуратурадин виликан Генеральный прокурор Руденко Роман Андреевичан медалрин сагибни я.

Наркоконтролдин материалрай Самурдин тама - канабар

Нурдин РАШИДОВ

И йикъара Россиядин ФСКН-дин Дагъустан Республикадин Управленидин Мегъарамдхуьре авай районрин уртах отделди "Мак-2015" операциядин сергъятра аваз Самурдин тама тади гъалда гел жагъурдай серенжемар къиле тухвана. Ахтармишайла, полицейскийриз ана канабар цанвай чка жагъана. 300 квадратный метрдин майдандал фарашдиз экъечинавай канабар 3 метрдиз къван хкаж хъанвай. Абурук са зеррени эчел хъчар квачир. Ида абурухъ са вуж ятлани лап рикливай гелкъвезвайдан шагъидвал ийизвай.

Канабар хелвет чкада цанвай. Адавай са артух яргъа тушиз ял ядай чка тукълуьрнавай, ана недай - хъвадай шейэр авай. Анал гъакл хейлин къурурнавай канабарни алай.

Идалайни гъейри, канабрин иесиди абур цанвай къерехар тирвал михер янавай тахтаяр эцигнавай. Аквар гъаларай, абур аниз эвер тавур мугъманар ва гъайванар татун патал эцигнавайди тир.

Наркополицейскийри, гъелбетда, канабар, цай яна, терг авуна. Гъа са вахтунда и дуьшуьшдиз талукъ яз абуру РФ-дин УК-дин 231-статьядин 2 паюнал (наркотикар квай гзаф къадар шегъер битмишарунай) бинеламиш хъана, уголовный дело къарагъарнава ва шак къвезвай ксар тайинарун патал серенжемар къабулзава.

Аптекайриз рейдар

Республикадин УФСН-дин къуллугъчийри дарманралди законсуздаказ алвер ийизвайбур дуьзддал акъудун патал мукъвал-мукъвал рейдар тешкилзава. И сеферда абур республикадин меркездин аптекайриз фена. Абуру лицензияр гвачиз къвалахзавай ва наркотикар квай дарманар законсуздаказ маса гузвай аптекаяр дуьзддал акъудна.

Рейдда Россиядин ФСКН-дин Дагъустанда авай Управленидин начальник, полициядин генерал-майор Энрик Муслимова, "Зун Президентдин куьмекчи я" твар алай жегъилрин организациядин, "Сагълам Россия" тешкилатдин векилрини иштиракна.

Рейддин вахтунда дарманралди законсуз алвер авунин гъакъиндай арза-ферзе авай 8 аптека ахтармишна. Наркополицейскийяр аптекайрин складра ва маса чкайра къекъвена. Бахтунай хъиз, законсуз са шейни жагъанач. Амма чехи пай аптекайри лицензияр гвачиз къвалахзавайди ашкара хъана. Бязибуров са документни гвачир, дарманар маса гузвайбурухъ фармацевтивлин образование авачир. Ахътинбурулай, гъелбетда, административный протоколар хъена. Мукъвара, гъелбетда, ахътин аптекаяр агалда.

Йисан сифтедилай ихътин серенжемар Хасавюртда, Дербентдани тухвана.

Алай вахтунда республикада "Аптека" хъена, къадагъа авунвай дарманар маса гузвай чкаяр саки амач.

Дагъустандин халкъарин садвилехъ

Урусар

Хийр ЭМИРОВ

2010-ЙИСУЗ кыле тухвай переписдин делилралди, Дагъустанда 104020 кас урусар яшамыш жезвай. Ида республикадин агъалирин умуми къадардин 3,57 процент тешкилзавай. Урусар 80 процент республикадин шегьерра бинеламиш хъанва. Ик, 2006-йисуз Къизлярда авай урусри 54 процент тешкилзавай. Гъайиф хьи, эхиримжи вад-цуд йисуз республикада абурин къадар тымил хъана. Чна винидихъ лагъай переписдин делилралди, Къизлярда 19835 урус агъали тымил хъана. Махачкъалада, Каспийск шегьердани урусар гзаф авай. Поселокрикай рахайтла, урусри Комсомольскда, Дубкида агъалирин чехи пай тешкилзавай.

Урус халкъдин векилар (терский казак) Терек вацун кьерехра, Къизляр ва Тарумовский районин мулкара яшамыш жезва. Урусар яшамыш жезвай хуьрер Бабаюрт, Хасавюрт, Ногъай, Дербент районрани ава.

Дагъларин уьлкведа урусин сад лагъай хуьрер XV асирдин эхирра ва XVI асирдин къвед лагъай паюна арадал атана. 1588-1589-йисара Терек вацун чешмейрив Терский сад лагъай къеле эцигна.

Урусатдин пачагъ I Петр Дагъустандиз атайдалай къулхъ, (1722-йис) Дагъустанда урус халкъдин векилар артух жез башламышна. Пачагъдин эмирдалди абур Аграханский полуостровдал къеле ва маса сенгарар эцигна. Сулак, Орта-Бугам, Рубас вацарин ва гьуьлуьн кьерехра гъевчи хуьрер кутуна. 1724-йисуз Пак Хаш, 1735-йисуз Къизлярдин къелеяр эцигна къутягна.

1813-йисуз Россиядини Персияди Гуьлистандин ислегъвилин икъардал къулар цугурдалай гуьгъуьниз урусар Дагъустандиз атуна давам хъана. Абурун къушунар Дагъустандин чехибур тир Къази-Къумухда, Къурагъ, Ахцегъ, Чирагъ хуьрера акъвазарна.

XIX асирдин пудкъад лагъай йисара Урусатдин пачагълуьди колонияр арадал гъунин сиясатдиз артух фикир гана. Идахъ галаз алакълу яз Дагъустандин чехи чилерли урус агъалияр реке тана. Абуру Терский ва Дагъустандин областра чпиз къвалюгъ кутуна. Идалай гуьгъуьниз урусар Дагъларин уьлкведиз 1905-йисан инкъилабдилай гуьгъуьниз ахмиш хъана. Абуру Къизлярдин, Хасавюртдин, Темир-Хан-Шурадин округиз атана. Ватандин Чехи дявдин вилик квай ва дявдин йисарани, адалай гуьгъуьнизни Дагъустандиз урус пешекарар пара атана. Гъа ик, 1950-йисуз Дагъустанда авай урусри 213,8 агъзур кас тешкилзавай. Урус халкъдин векилар чеб яшамыш жезвай чкайра магъсулдарвилел, уьзумчивилел, малдарвилел, майвачивилел, балугъчивилел, гьурчехъанвилел машгъл жезвай. Терский областа авай урусри гъеле XVII асирда чехир худзавай. 1865-йисуз Къизлярда коньякар акъуддай сад лагъай завод эцигна. 1867-йисуз абурин къадар 17-дав агънавай.

Лугъун лазим я, урус халкъдин векилри Дагъустанда образование, медицина, культура, искусство вилик тухуниз еке кумек гана. 1838-йисуз Дербентда урус школа ачухна. 1904-йисуз гъа ина чехирчи пешекарар гъазурдай школа, 1911-йисуз Темир-Хан-Шурада ремесленый школа кардик кутуна.

XIX асирдин сифте къилера Дагъустандин школайра, училищейра цудралди урус муаллимри зегъмет цугъвазвай. Абурун арада лап хъсан педагогар Е.Козубский,

Дагъларин уьлкведа цудралди халкъар яшамыш жезвайди сир туш. Амма кьейд ийиз Къанзава, абурин бинейрикай, яшайишдикай, адетрикай, кар-кеспидикай, материальный, руьгъдин культурадикай виридаз чизвач. И кар фикирда къуна, РД-дин Миннацдини "Дагъустандин правда" газетди санал кылиз акъудзавай "От родового сознания - к общедагестанскому единству" проектдин сергъятра аваз редакцияди чи стха халкъарикай макъалаяр гъува.

П.Егоров, Н.Тарасевич, Э.Балковая, А.Скрабе, Г.Глазунов, Г.Мустанов, А.Бокарев авай.

1938-йисуз дагъустанвийрин савадсузвал квадарун патал Ростовдин, Москвадин, Орёлдин, Калининдин, Горькийдин педучилищейар къутягъай 250 урус муаллим Дагъустандин хуьрериз реке тунай. 1940-йисарин сифте къилера ва юквара Дагъустандиз мадни 5 агъзурдав агакъна урус муаллимар атанай.

Дагъвийрин сагъламвал мягкемарунин, садакай садак акатзавай азарар терг авунин, рекъизвайбурун къадар тымиларунин карда машгълур военный хирург Н.Пирогова, духтурар Э.Андреевскийди, А.Годзиевскийди пара зегъмет цугуна. Урус духтурри, алмими Дагъустандин здравоохранение арадал гъуники еке пай кутуна. 1921-йисуз Дагъустандин шегьерра 18 духтурди къвалахзавай, абурни вири саки Урусатдай атанвайбур тир: С.Казаров, Н.Агриколянский, Н.Усачёв, Р.Цюпак, Махачкъаладин медицинститутда къвалахай профессорар, доцентар М.Кумаритов, Ф.Бородулин, И.Шаров, Г.Руднев, В.Божовский, М.Доброхотов, А.Россов, Н.Мордвинкин, А.Подварко, Н.Курюмов, В.Глазов, И.Мишенин...

Урус халкъдин векилри Дагъларин уьлквдин илим, культура, искусство вилик тухуникин чпелай алакълдай пай кутуна. Абурун арада биолог Н.Кузнецов, геологар М.Коншин, И.Стрижев, Д.Голубятников, В.Суетнов, лингвистар И.Мешанинов, С.Боховская, А.Генко, Н.Дмитриев, Л.Жирков, экономист Н.Даниялова, археолог В.Котович, фольклористар А.Назаревич ва В.Кирюхин, тарихчиар В.Дзагурова, А.Криштопа, В.Егорова ва масабур авай.

Урус халкъдин векилри Дагъустандин музыкальный искусство вини дережадиз акъудунин кардани бегерлувилелди къвалахна. Инкъилаб жедалди вилик музыкадин рекъай тарсар гунал М.Сухова ва В.Молево машгълур жезвай. 1920-1930-йисара дагъвийрин аярлиз музыкадин рекъай образование гунал И.Сафонов, О.Тимусев, М.Шувалов, М.Андреева-Петровская, И.Савченко, С.Иванова, дявдин йисара И.Шапошников, В.Кривоносов, Н.Иванов, В.Борисов машгълур хъана.

Дагъларин уьлквдин сегънедин искусство тесстик хъуниз, вилик финиз урусин театрдин деятелри гзаф кумекна. Советрин власть тесстик хъайила, Темир-Хан-Шурада, Порт-Петровскда, Дербентда художественный, музыкальный ва театрдин студияр, музыкальный театральный техникум кардик кутунай. 1925-йисан 25-октябрдиз М.Горькийдин тиварунихъ галай урусин государственный драмтеатр тешкилнай. Адан къвалав ачухай студияда лезгийрин, къумукърин, аварин, лакрин, азербайжанрин, татрин театрдин векилри сегънедин искусстводай чирвилер ганай.

Урус халкъдин векилри алай вахтундани Дагъустан халкъдин майишатдин вири рекейрай вилик тухуник чпин пай кутазва. Къе урус халкъ галачиз Дагъустан фикирдиз гъиз жедач.

Аварар

ГЗАФ миллетрикай ибарат Кеферпатан Кавказда аварар бинелу халкъарикай сад я. Аварар Дагъустандин Центральный ва Кефердинни Рагъаклидай патан дагъдин ва лап къакъан дагъларин мулкара, са пай дагъдин ценерив гвай чкайра, дьзенера, Кеферпатан Азербайжанда (Белокань, Закалат районра), Туркияда ва гъакл Рагъэкъечлдай патан бязи уьлквейра яшамыш жезва. Абуру гъакл Чечен Республикада, Калмыкияда ва Россиядин Федерациядин маса регионрани ери-бине кутуна. Гилан гьисабралди, вири аварри 912090 кас тешкилзава.

Алай аямда чав агакънавай малуматралди, аваррихъ Кавказдин Албаниядила гатлунна чпин къинар авай. И карни 1923-йисуз Урада хуьрряй жагъай къванцин хашарал ва плитайрал авунвай къхинри тесстикъарзава.

Аварар нахринни Дагъустандин чларин хизандик акатзавай члалал рахазва. Члал кье патал - кеферпатан (хунзах ва салават нугъатриз) ва къиблепатан (анцух, гидатли, батлук, андалал, клелеб нугъатриз) пай жезва. Гъа и чларини са шумуд нугъатриз пай жезва. Кеферпатан нугъатдин бинедаллаз аварин литературадин члал - болмацл арадал атанва.

XX асирдин сифте къилера советрин гьукумди авар халкъдин векилризи клелдай, къхинардай мумкинвал гана, хуьрера школаяр ачухна. 1938-йисалай 1955 йисалди Рагъаклидай патан Дагъустандин школайра 5-классдалди тарсар авар члалал тухузвай, чехи классра - урус члалал. 1955-йисалай 1-классдила авар районрин школайра тарсар урус члалал тухуз башламышна.

Алай девирдин Центральный Авариядин дагъвийриз "маарулал" лугъуза. Бязи алмими кьейдзавайвал, вилик вахтара абуруз "алби" лугъузвай. Лап эхиримжи йисаралди абуру чпиз аварвиар лугъузвайди тушир. Я къунширийни акл лугъузвачир. Гуржийри "лекар", лакири "ярусар", къумукъри "тавлуяр" лугъузвай. Цийи гаф "авар" XIV асирдин дагъустанви тарихчи Мугъаммад Рафидин "Дагъустандин тарих" ктабда гьалтзава. И гафни Дагълук Дагъустанда арадал атай Серир тешкилатдин (ханлухдин) Авар тивар алай пачагъдихъ галаз алакълу ийизва.

Серир пачагълугъ хъайидакай сифте малуматар VI асирдал ацалтзава. Кеферпата, Кефердинни Рагъаклидай пата Серирдин агъалияр аланрихъ ва хазаррихъ галаз сергъятламиш жезвай. А вахтунда агъалийри хашпара диндиз икрамзавай.

Авариядин тарих Дагъустандин вири халкъарин тарихрихъ галаз сих алакълда ава. Вири дагъвийрихъ галаз санал аваррини Дагъларин уьлкведиз атай гзаф къадар чапхунчийрихъ галаз азадвилдин женгер тухвана.

1803-йисуз Аваррин ханлухдин са пай гуьгъуьлувилелди Урусатдин империядик экечна. XIX асирдин сифте паюна азадвал патал дагъвийр женгиниз къарагъарай имамар Гъази Мугъаммед, Шамиль, Гъамзат-Бег, Мугъаммед-Гъажи майдандиз акъатна.

Кавказдин дяве эхирдиз атайла, хейлин аварри император III Александраз лейб-гвардиядин частарик кваз къуллугъна. Абуру гъакл пачагъдин хизанар ксузвай къвалерал къаравулвални цугъвазвай.

Аварвиар дагълук уьлкведиз хас тир адетдин хуьрера (120-130 къваликай ибарат) яшамыш жезва. Абуру малдарвилел, магъсулдарвилел, хипехъанвилел, сеняткарвилел машгълур жезвай. Советрин девирда кеспияр артух хъана. Дигидай чилер артухарунихъ галаз аварвийри багълар, уьзумлухар кутуна, магъсулар цазвай никлерин къадар гзафарна. Халкъдин сеняткарвилер вилик тухудай мумкинвилер ачух хъана. Чадин промышленностдин Унцукулдин, Гоцатлидин, Андин, Ансалтидин сеняткарвилерин цехри гзаф къадар инсанар къвалахдалди таъминарна.

Аварриз виликдаини, гилани садасадаз кумек гун хас я. Къеве аклай мукъва-къилидаз, къуншидиз, хуьрунвидиз, дидед члалал рахазвайдаз гьил яргьи авунин, алакълдай кумек гунин къили гъевчи члалай кутазва. Ида абуруз виликди фидай, яшайиш хъсанардай, четинвилер алуддай мумкинвилер яратмишзава.

Дагъустан Республика санлай вилик финикин аварвийри кутунвай пай екеди я. Жьуреба-журе йисара абурун арадай тивар-ван авай политический деятелар, военачальникар акъатна. Ватандин Чехи дявдин йисара абуру фашистрихъ галаз къиле фейи къизгъин женгера иштиракна. Зегъметдани гзаф аварвийри алакълунар къалурна. Гьукуматдини абурун лайихлувилер кьейдна. 7 аварвидиз Советрин Союздин, 15-даз Россиядин Игитвилер ва 17-дазни Социализмдин Зегъметдин Игитвилер тиварар ганва.

Советрин девирда авар халкъдин векилри халкъдин майишатдин гъар са хиле чпин гъунарар къалурна. Республика вилик тухуник политический деятелар А.Даниялова, Ш.Шамхалова, М.Абдулбасирова, М.Юсупова, Ж.Алиева, Г.Гъамзатова, С.Асиятилова, М.Алиева, М.Толбоева, Р.Абдулатипова, алмимар М-С.Саидова, Х.Фаталиева, А.Мегъамедова, Х.Амирханова, А.Асхабова, Г.Гъамзатова, И.Камилова, С.Хайбулаева, Ш.Алиева хъсан пай кутуна.

Дагъларин уьлквдин литературада Магъмуда, Анхил Марина, Мусалав Кудатлинскийди, Али-Гъажиди, Гъамзат Цлалдасади, М.Мегъамедова, М.Сулиманова, А-Гъ.Шахтаманова, Р.Гъамзатова, Абасила, А.Даганова, А.Алиева, М.Гаирбеговади, Ф.Алиевади мягкем чка къунва.

Авар халкъдин арадай акъатай художникрини республикадин тивар хжаззава. Абурун арада Х.Мусаясул, Муэтдин-Араби, К.Юнусила, М.Шабанов, Г.Гъазимегъамедов, М.Жамалдинов, Къ.Мегъамедов, А-Гъ.Сайгидов, Б.Гимбатов, С.Мегъамедов, А.Мегъамедов, И.Супьянов ава.

Спортдин рекъай лап вини куклушриз хжаж хъанвай аварвийрал гъар сада дамаззава. Али Алиеван, Загалав Абдулбегован, Мегъамедхан Арацилован, Сагид Муртузалиеван, Султан Ибрагимован тиварар республикадила кьецени эзберзава.

Къе аварвийри республика мадни вилик тухун патал, Дагъустандин экономикадин, общественно-политический ва культурадин уьмуьрда активдаказ иштиракзава.

Тамарин майишат Хъсан нетижаяр аваз

Алибег ГЪАЖИЕВ,
РД-дин тамарин майишатдин рекъый
Комитетдин председатель

Гъар йисан сентябрдин пуд лагъай гъяд юкъуз чи уьлкведа тамарин майишатдин работникрин Югъ - пешекарвилдин сувар къейдзава. Ци ам 20-сентябрдал ацалтнава. Дагъустандин тамарин майишатдин работникри сувар къвалахда агалкъунар аваз, лайхлудаказ къаршиламишзава.

Къейдна кланда хьи, уьлкведа тамарин майишат тухунин, тешкилуни карда са къадар дегишвилер квиле физва. Гзаф дегишвилер Тамун кодексдиз талукъ я. Тамар хуьнин, ишлемишунин, арадал хкунин къвалах дуйзгундаказ планламишун тешкилуни мураддалди чи республикада РД-дин Тамарин план тешкирнава.

Чи къаюмвилек квай идарайрин къадарда, абурун сергъятра, гъакни тамун законодательствода дегишвилер хъунихъ галаз алакълу яз 2015-йисуз чна талукъ тир документа дегишвилер тун патал еке къвалах авунва. Абурухъ галаз алакълу яз республикадин законодательный актари, организаційрин уставрикни дегишвилер кухтунва.

Тамар хуьнин, арадал хкунин серенжемар тамамардай мумкинвал госбюджетдин ва кылдин идарайриз гайи 2014-йисан 12-мартдин 27-нумрадин Федеральный Закондин бинедаллаз гъа и йисан эхирра Дагъустан Республикадин Гъукуматди "Республикадин тамар" лугъудай госбюджетдин идара тешкилна. Комитетди гайи тапшургърин сергъятра аваз, ам тамар хуьнин ва цийибур кутунин къвалахар лашгъул жезва. Ик, тешкирнавай тапшургърихъ галаз алакълу яз, алай йисуз ада 285 гектардин майданра тамар арадал хкунин ва тамун фондунин 296 гектардани къелемар цунин, члехи авунин къвалахар, идалайни гъейри, 2380 гектарда тамарин культурайрихъ агротехникадин жигъетдай гелкъуьн тешкилдай къвалахар тамамарна кланзава.

Гатфарин варцара, тешкирнавай календарный планрихъ галаз алакълу яз, тамун фондунин чилерал 224 гектарда тамар арадал хкунин, 150 гектардани цадай къелемар члехи авунин къвалахар кылиз акъудна. Тамамарзавай ихътин къвалахарин ери, талукъ истемешунрал асаслу яз, федеральный госнадзордин векилри ахтармишзава.

Комитетди ва и ведомстводик акатзавай идарайри тамар цаяр къуникай хуьдай вири серенжемар кылиз акъудзава. Ик, тамар хуьнин къвалахариз герек тир рекьер тукълурнава, 425 гектарда профилактикадин къвалахар тамамарнава. Цай къадай хътин шейэр ва къурай векъ-къал чи работникрин гуьзчивилик кваз тергна.

Цаяр къуникай хуьнин кардал датлана гузчивал авун ва герек тир информация къачун патал тамара датлана мониторинг тешкилнава. Къакъан тепейрал ва объектрал гузчивалдай 50 пункт тадаракламишнава, чпин яргивал 20 агъзур километр-

дилай гзаф тир 215 маршрутда чилелай гуьзчивал тухузва.

Аквазва хьи, цинин гад акъалтлай зегъемди хъана. Идахъ галаз алакълу яз, бязи районра цаяр къунин хаталувилин дережа датлана 5-классдинди тир.

Чна тамари цаяр къун тавун патал мумкин тир вири серенжемар къабулна, анра гуьзчивалун, къаравулвал авун артухарна, агъалирин арадал гъавурдик кутунин къвалах тухвана. Цаяр къунин гъалариз талукъ яз лесничестводин датлана лазим тир алакълу хуьзвай. Республикадин муниципальный вири районриз цаяр къуниз рехъ тагун, виликамаз лазим серенжемар къабулун патал чарар ракъурна. Цаяр жкадардай авай техника датлана гъазурлухвилдин цярцел алаз хвена. Къабуллай ихътин серенжемрин нетижаяр яргъалди марфар къун тавур июль-август варцара тамар саламатдиз хуьз алакълу. Бязи чкайра цаяр къур дуйшуьра абурун тади гъалда хсуси къуватралди жкадарна.

Тамар менфятлудаказ ишлемишунин месэлайризни Комитетди гзаф фикир гузва. Арендаторрин, арендада вуганвай участокрин умуми къадардал гъалтайла, Дагъустан Республика Къиблепатан Федеральной округда сифте жергедин регионрин ара-

да ава. Ик, жуьреба-жуьре рекъерай ишлемишун патал 5168 гектардин майданар къазвай 1287 участок ишлемишиз вуганва.

Тамар ишлемишуна гзаф дуллух къачуз жедай жуьрейрикай сад абуру сагълмарунин, туризмдин рекъерай кардик кутун я. И хилерал арендада вуганвай тамарин участокрин майданрин 13,4 процент гъалтзава. Алай вахтунда тамарин участокар ишлемишунин къвалах асул гъисабдай республикадин дуйзенра - Махачкъаладин, Сергокъала, Дербент ва Меъгарамдхуьруьн районрин сергъятра квиле тухузва. Республикадин дагъларин ценерив гвай участокрихъни и жигъетдай мумкинвилер тлимил авач, амма гзаф харжияр авун герек къевезва. Гъавилляй абуру кардик кутунин къвалах яваш еришралди квиле физва.

Тамарин къвалахарин алакълу Комитетдинни тамарикай менфят къачузвайбурун арада хци месэлайрикай сад арендадин гъакъи гун административироватун я. Мисал патал, 2013-йисан 1-январдалди ихътин буржари 9,6 млн., алай йисан 1-январдалди лагъайтла, 12,9 млн. манат тешкилзавай. Ихътин гъалда дегишвал тунин мураддалди чна тешкилувилин еке къвалах тухвана. Ик, къуллугърал алай, жавабдар ксар платежрин ва буржарин къадардин гъакъиндай хабардарна. Арендадин икъардин шартлар амал тийизвай лесничестводин кылер Комитетда тухузвай оперативный совещанийриз къватлна. Буржаринни гъакъи тагунин къадар республикадин дережада тлимиларун патал тамарин майишатдин Комитетдинни РД-дин суддин приставрин Федеральной къуллугъдин управлендин ва маса министрстводинни ведомстводин векиларни квай межведомственный комиссия тешкилнава.

Алатай зур йисуз арендадин икърарар акъвазарунин гъакъиндай арендаторрал 32 чар агакъарна. Буржар вахчун патал судриз 14 материал рекъе туна. Судри 12 материалдай 169,9 агъзур манат вахчунин къарарар къабулна. 127,7 агъзур манатдин 8 материалдай талукъ ксари буржар вахкана. Алай вахтунда суддин приставрин идарада 2715 агъзур манатдин 20 материал ава.

Алай йисуз суддин приставрин къуллугъди сифте яз тамарин участокар арендадиз вугунал къадагъа эцигдай практика кардик кутуна. Месела, ихътин серенжем еке буржар алай "Бархан", "Строймаркет", "Барт" ООО-риз талукъ яз къабулна. Чна гъисабзавайвал, ида арендадин платежрай буржарин дережа тлимилардай мумкинвал гуда.

РД-дин Къил РАбдулатипован тапшургъдалди Дагъустан вилик тухунин кар алай 7 проект тешкирнава. Министерстводин ведомстводин, гъа жергедай яз тамарин майишатдин Комитетдани къвалахдин кар алай терефар тайинарнава. Чи Комитетдин ихътин терефрикай са шумуд Дагъустан 2015-йисуз вилик тухунин серенжемрик кутунва. Абурук тамарин фондунин 40,4 агъзур гектарда участокрин сергъятар тайинарун ква.

"Менфятлу АПК" проектдик Ногъай, Меъгарамдхуьруьн, Хасавюрт, Казбек лесничестводин питомник арадал хкунин кутунва. Питомникрин база арадал хкунин еке метлеб ава. И жигъетдай чна са жерге серенжемар къабулнава. Комитетдин приказралди Хасавюрт, Меъгарамдхуьруьн, Ногъай ва Казбек лесничестводин тамарин участокар гъамиша ишлемишун патал "Республикадин тамар" ГБУ-див вуганва.

Алай йисан гатфарихъ са гектардин майданра лацу акациядин, хъархъун, меъгъуьн тарарин тумар цана. 6,1 гектар ихътин тумар зулуз цун патал гъазурнава. Ихътин тумар цадай майданрин къадар 8 гектардив агакъарун планламишнава. Чи гъисабралди, ида тамар арадал хкунин герек тир къелемаралди таъминарда, гъакни абуру масабурзуни гуз жедай.

Комитетдин ва адак акатзавай организаційрин работникри жуьреба-жуьре акция тешкилуни карда активвилелди иштиракзава. Ик, 10-18-апрелдиз агъалийрин фикир тамар хуьнин ва арадал хкунин месэлайрал желб авунин мураддалди "Тамар цадай Вирироссиядин югъ" мярекат квиле тухвана. Члехи Гъалибвилдин 70 йисан юбилейдихъ галаз алакълу яз "Гъалибвилдин Там" проект кылиз акъудунин кардани гзафбуру активвал къалурна. Хуьрерин, госидарайрин чилерал паркар, аллеяяр арадал гъана, 40 агъзурдалайни гзаф гъар жуьредин къелемар цана. Тамарин фондунин майданра, паркара 15 гектарда михъвилерин къвалахар кылиз акъудна.

Къвалахда хъсан нетижаяр хъуник Комитетдин аппаратдин, адак акатзавай идарайрин коллективрин зегъметдин еке пай ква. И идарайра гзаф халис пешекарри, чпин къвалахдиз вафалу тир жавабдар ксари зегъмет члугъзава. Абурун арадай яз завай "Республикадин тамар" ГБУ-дин руководителдин заместитель Атлуханов Селимхан Жамаловичан, РФ-дин лайихлу лесоводар тир Къасумхуьруьн лесничестводин къил Меъгамедов Наир Абдурашидовичан, Ногъайдин - Дикинова Фируза Курманалиевнадин, Казбек лесничестводин - Гъусейнов Ибрагим Къасумовичан тварар къаз жедай.

Чахъ агалкъунар хъунин тамарин майишатдин Департаментдин работникри гузвай методикадин къвалахдини куьмек гузва.

Чна къвалахда еке куьмек ва тереф хуьн Дагъустан Республикадин Къил РАбдулатипован ва Гъукуматдин патайни гъиссзава.

Республикадин тамарин майишатдин работникрин вилик тамар хуьнин, абуру къадирлудаказ, менфятлудаказ ишлемишунин везифаяр акъвазнава. Умудлу я хьи, республикадин лесоводрилай вилик эцигнавай вири месэляяр гъализ алакълу.

Уьзюмчивал Пучвилер авачиз

Тахмираз ИМАМОВ

Алай вахтунда Дербент райондин агрофирмайрин участокар вири къуватар ципицлар вахтунда ва пучвилер авачиз къватл хъувунал желбнава.

Алатай йисара марфар къуникай ципицлар къватл хъийидай вахтар яргъл аватдай, ракъинин кагърабайрин пучвилер гзаф жедай. Амма алай йисуз уьзюмчийрин бахтундай алахъай ийкъар хъана.

Дербент районда ципицлар къватл хъувунив "Татляр", "Митаги", "Зидьян", "Камах", "Шейхляр", "Штул", Низамидин, Гуьлбоор Давыдовадин тварарихъ галай ва маса майишатар виридалайни вилик эгечнава.

Уьзюмчийри, ведрояр фад-фад ацурриз, машинриз веъезва. Абуру няни жедалди къвалахзава. Квенквечи "Татляр" МУП-дин уьзюмривди ацурнавай машиннар Дербентдин ва Къизлярдин коньякар кхудзавай комбинатриз рекъе гъатзава.

"Татляр" МУП-дин члехи майишатдин директор Ягъа Меъгамедрифеевич директорни, агрономни, бригадирни, рабочийни я, - лугъузва Дербент райондин администрациядин хуьруьн майишатдин управлендин начальник Юсиф Герейханова. - Адаз вич хайи, члехи хъайи чил гзаф кланда, гъавилляй чилини адаз жумартвилелди беъер гузва.

Ципицлар къватлзава

Хазран КЪАСУМОВ

Сулейман-Стальский райондин майишатри, КФХ-ри ва арендаторри ципицларин тарифдин беъер битмишарнава, - лугъузва райондин хуьруьн майишатдин отделдин начальник Меъгамедзагъид Бабаева. - Ци районда 7000 тонндай виниз ципицлар къватл хъувун гузлемишзава. Алай вахтунда вири къуватар ракъинин кагърабайрин беъер къватл хъувунал желбнава.

Районда гзаф майданра уьзюмлухар авай карханайрик "Зардиян", "Гюлгери вац", "Дере", "Кварчагъ" ООО-яр, "Заря" СПК, "Садыков" ва "Мухаммад" КФХ-яр акатзава.

Эминхуьре, Кварчагъа, Цийи Макъарал, Дарклуш-Къазмайрал арендадин къайдада уьзюмчивилел машгъл жезвай кылдин ксарин къадарни гзаф я.

Райондин собранидин депутат, тежрибалу уьзюмчи Миламудин Меъгамедован къвачихъ беъердал атанвай 8 гектар уьзюмлухар гала. Арендаторди анрай фад дигмиш жедай сортарин 30 тонн ципицлар атлана, муьштерийриз кчадал маса гана.

- За гъар йисуз уьзюмлухрин гъар са гектардай 70 центнердидай тлимил тушиз ципицлар къватл хъийизва, - лугъузва М.Меъгамедова. - Ци за гъар са гектардай 100 центнердидай тлимил тушиз, санлай 80 тонн ципицлар къватл хъийида.

Самур Гъамзатован, Набир Ягъяеван, Эльмира Агъамирзоевадин, Нумрудин Ферзилаеван, Гъажимет Алагъвердиеван арендадин участокрин ципицларин тарифдин беъер ава. Анра ципицлар къватл хъувунин къвалахар хъсан тешкиллвал аваз квиле физва. Гъар са гектардай 80-90 центнер ципицлар къватл хъийидайвал я. Им виликан йисариндалай хейлин гзаф я.

Арендаторри, абуруз ципицлар атлуни карда куьмекар гузвай рабочияр тир Зайнаб Абдуллаевади, Эльмира Агъамирзоевади, Саняат Къурбановади, Насият Рамазановади, Нарима Тагъировад, Зарема Меликовади, Афисат Рамазановади ва масабур гъар юкъуз 400-500 килограмм ципицлар атлузва.

Мардахай ОВШАЛУМ

Чар

Лув це зи чар, Дербентдиз къван,
Алад къуш хьиз, хайи къвалел.
Къуй чир хъурай Сибирь пата
Тирди зун сагъ, квачиз энгел.

Алад, вун зи Наргиз ярдин
Гъилел ацукъ, къватъализ эл,
Къуй чир хъурай вирибуруз
Тирди зун сагъ, квачиз энгел.

Къуй рушар зи тахъуй зарул,
Къуй душманри авурай къел, -
Зи рушарин къетли чинрай
Тирди зун сагъ, квачиз энгел.

Бухаври зи чукъвезва кам,
Партал-къелеч, гарув гва хъел,
Амма Дербент къвезва рикел -
Зун сагъ я, гъич квачиз энгел.

Амма бирдан хъайитла ярх
Каторгадин залан рекъел,
Гена чир хъухъ Дербентда къвез -
Тирди зун сагъ, квачиз энгел.

* * *

Сибирви дуст, яб це за са геренда,
За сугъбетда ваз зи хайи чиликай.
Гъик мед битмиш жеда ципици
тегъендал,
Гъик ракъинин ич куърс жеда
тарцикай.

Гъик гам дуъзмиш жеда чуълда
цуькверин,
Тѳебиатди устадвилев хранвай.

Дербентдин шаиррин чалар

Дербент шегъер - имарат мерд
гъилерин,
Гъайиф анжах, саилривни
ацъанвай...

Ирид куъне - ирид хъел хъиз
члугунва,
Къеле ала къилел ажеб тегъердин.
Заз а къакъан парудилай акунва,
Каспиди гъик гатазва къер
мермердин.

Ана заз хур гана хайи дидеди,
Булахрини багъишна заз
михъивал.

Клш гъиле къаз вердиш хъана
еке тир,
Ракъаривай къакъудна за
векъивал.

Ана тунва за рикл жуван даимлух,
Дустар ама, заз - "Хъша гъа!" -
звериз.

Гъахъняй къени, аквазватан
къариблукъ,
Зи Наргизан вилер ква
зи вилерик.

Яргъа ава Дербент,
амма хабар яхъ
Зи рикливай, яни, дуст, ваз яргъа
ам...

Зи хиял яз, зи умуд яз, ахвар яз,
Рикл вич яз зи даим хура ава ам.

Даниил АТНИЛОВ

Гъулданни техил

Гъулдан акур гъар члавуз
Хиялда за къуълукъай,
Риге алаз, лепе гуз,
Экля хъанвай гъуълукъай.

Акур члавуз къуъл михъи,
Авахъзавай гъамбардал,
Рикел къведа гъулдан зи,
Авахъзавай члутхвардай.

Гъа къведани, яз битав,
Чи бахт тунва къуватда.
Ажеб къунва сад - садав
Чи Гербинин къаматда!

Кабинет авач

Авай туш захъ кабинет,
Стolni бегъем,
Члугун патал за зегъмет
Чаларал зегъем.

Тахвун лазим тир кхъин,
Амма туш яваш.
Чарни къелем-зи рекъин
Сирдашни юлдаш.

Герек туш заз кабинет,
Герек туш стол.
Захъ ава зи дагъдин мет,
Гимидани - руль!

Виринра заз жагъизва
Къвалахдай стол.
Гъавайда за ийизва
Исполком батлул.

Сергей ИЗГИЯЕВ

**Ватандикай мани
лугъуз**

За гъундуърдихъ гуз жеда лув,
гъетре хъиз цийи,
Акъудда за буйругъ къилиз
Ватанди гайи.

Гъак гаф патал лугъузвач за,
рикле ава къаст -
Чилел элквѳен даим-эбед,
адан мани яз.

Квал авачир авара яз алач
зун чилел,
Жуван муг за яратмишна жуван
къве гъилел.

Ватан, вун я зи рикл, зи руъгъ,
зи абур, зи хъвер,
Бубайрин накъв дамах тежер накъв
яни мегер!

Зи лувар я, на багъишна риклевай
илгъам.
Вакай мани лугъур къван
заз аквадач са гъам.

Эхъ, гъавилай экъечда зун
мад ва мад цавуз,
Чилин вири пиплериз
зи ван хъурай лугъуз.

Зоя СЕМЕНДУЕВА

Дидедиз

Азиз диде! Ви муъгъуббат
гекъиг жеч
Цин къуватдив, цлун къуватдив
куькъивнай.
Рикеллама, на къил чилел
эцигнач -
Къепин къилихъ на заз мани
лагъана.

Азиз диде! Акунайтла ваз нагагъ
Зун начагъ яз, зи гъал жизви
члур яз,
Ахвар - къарай вири квахъна,
ай Аллагъ,
Вун гелкъведай захъ, сагъвилин
пару яз.

Азиз диде! Залан, четин йисара
Ваз акунач ял ядай вахт
вижеваз.

Гъалиб жедай вири четин крарал,
Заз фу-партал къазанмишун
риклеваз.

Азиз диде! Зун къени вав рахазва
Шадвилини пашманвилин вахтара.
Белки гъахъняй я жеда,
заз аквазва,
Вун куълег я, дестек я чи бахтарин.

Азиз диде! Пагъ, гъикъван чаз
акунва...
Амма гъазур я зун гъар са легъеда,
Вири жуван такъатар серф авуна,
И дуъньядал хуъз масан
тлвар - дидедин.

Къандач!

Гъикъван и тема ятлани куъгъне,
За тикрарда ам, тагана мажал.
- Квадра яракъар, инсанар, куъне -
Къандач заз дяве, къандач заз ажал.

Хуш я заз акун цавун арш вили,
Квахърай чилелай тегъуън
галай гум.
Гъар са легъеда аквазва вилик,
Ислягъвили гъикл цазва михъи тум.

Тахкун патал чаз етимрин накъвар,
Гъатнавай хура инсафсуз кашан,
Тахкун патал мад хендеда папар,
Чпел ажалдин туькъивнай лишан.

Ятлани къанда заз члехи хъун хва,
Аскер яз, чидай "Яракъар!" -
буйругъ.
... Дидедин накъвар туш акъван
багъа,
Ватан хуън патал ийирла куъллугъ.

Тат ЧАЛАЙ.

Таржумаяр - Мерд АЛИДИН.

Кичибег МУСАЕВ

* * *

**Дербентда члехи шаир Физулидин
500 йисан юбилей къейдзавайла**

Вад агъзур сан баркалладин
Дербент шагъар, салам ваз,
Аквадай гъал, къида за инани хуш гъезелар:
Рикл ашкъидин бейтеривди ацлз ава,
аквазвас,
Ви лап куъгъне чехирди хъиз тагъсирзавай
гуъзелар.

И эски ва гъвечи тир вай жагъизава зурба тир
Шегъеррайни жагъун тавур бегъемвилер,
абурар. -
Гъикъван пара гва гъвечи вав,
ви къванерив, цларив
Дуъньядинни умуърдин лап члехи сирер,
сабурар?!

Белки халкъар хъуниқди ви тарихда
гъар жуъредин,
Я ви руъгъдин берекатни ик эсерлуз
амайди:
Гъар са халкъдин паярин са экв, нур,
тахсир я жед ви
Дишегълийрин къаматрин а хважамжамдик
галайди!..

Муъгъуббатдин, шад умуърдин чешме,
чешне хъуй лугъуз,
Кутурди я, заз чиз, а ви сифте къванни
кутурди,
Амма ибур гъакл рикелай ракъурзаваз,
физ акур
Арайра зун гъафил жезва, амукъзава
хатур зи.

Эхъ, Физули, гъайиф, тахъун инсан мудрик,
атунвай -
Къени бегъем дуъньядин дад, метлеб,
къадир тийижиз,
Мидявилер, хъилер-къалар, ягъ-къиникъар
авунлай
Къанивилин къайгъуда хъун хъсан тирди
тийижиз!
1995-йис

Азиз МИРЗЕБЕГОВ

* * *

Шаир Айдын Ханмегъамедоваз

Заз са шаир дуст авай тир Дербент шегъерда,
Гъич са касни акунач заз адан тегъерда.
Жегъил члавуз къекъвеннай ам Дон Жуан хътин,
Шаир тир са, илгъам авай лап вулкан хътин.

Акълудални чирвилерал Абул-Ала* тир,
Гъар келима, жавагъир хъиз, гзаф ала тир.

Адахъ галаз гъуъжет жедай алим авачир,
Гафунал гаф эциг жедай гъаким авачир.
Яш юкъвалай алатайла буъркъуъ хъанай ам,
Фелекдин цл гъа и жуъре вахтсуз канай ам.

Ятлани ам муьсклуън тушир къисметдикай гъич,
Гъисабдичир и дуъньядал бахтсузди яз вич.

Вилерин нур квахънатлани, артух тир фагъум,
Чилеринни цаварин сир адаз тир малум.

Клубандаказ, къил виневаз къекъведай даим,
Зарафатиз, шадвилериз, хъуъредай даим.

Ялна чпихъ са юкъуз ам урус чуъллери,
Есенина къвач эцигай мублагъ чилери.

Кефер патаз акъудна ам къайи гарари,
Дустар сефил, сугъул туна дердер-гъамари.

Адан чка ичлиз ама шиирдин кимел,
Макан къуна ада вичиз фена гъурбат эл.

Яд атлай регъв хъиз ава ам квачир межлисар,
Девран гъализ, майдандава анжах иблисар...

Шаирдин гъар са цлар, гъар гаф тир ширин
шекер,
Ам хъфена, етим хъана чи Дербент шегъер!..

* Абул-Ала - арабрин члехи шаир ва философ.

Эминат ЗАИРБЕГОВА

Назпери

Назпери я гуъзел жейран,
Вун акуна, зун я гъейран.
Ви еришдихъ авач нукъсан,
Дагъда хвейи хаму жейран.

Наз гумир на, я Назпери,
Вун акурла я зун дили,
Ви рахун я дердин дарман,
Женнет-багъдин гуъзел жейран.

Вуч гуърчег я вун, Назпери,
Ухшар я ваз женнет-гуърув.
Ашукъ я зун ви къаматдал,
Хупл къекъведа вун дамахдал...

Риклин мурад

Вучиз кана зи рикл вуна,
Ашкъидин са гъед хъиз туна,
Цавай мелек хъиз атана,
Вун акурла заз шад хъана.

Амма ашкъи куъз хкахъна,
Себѳсуз вун чара хъана,
Масад къуна, на зун туна,
Ама зун цлай рикли къуна.

А йикъалай ама къилди,
Садазни за хганач рикл,
Дарман авач зи гуъгуьлдиз.
Дуънья михъиз хъана гъарикл.

Лезги руш

Гатфар я вун гуълушан,
Ийимир зун перишан.
Къанда риклиз гъамиша
Заз лезги руш, лезги руш.

ПРИПЕВ:
Экъечла вун зи вилик,
Я лезги руш, лезги руш,
Муъгъуббатни зи назик
Гуда за ваз, лезги руш.

Пакаман сегъер я вун,
Чи чилин бегъер я вун,
Зи вилин эквер я вун,
Чан лезги руш, лезги руш.

Вун хиял я зи риклин,
Ахвар я вун зи ширин,
Цуьк я вун зи умуърдин,
Гафар ширин, лезги руш.

Ширин рахаз, ийиз хъвер,
Вуч гуъзел я ви вилер.

Акуна къешенвилер
А ваз авай, лезги руш.
* * *

Чидач ятла къисмет вун зи,
Риклиз хъанва гъакъван чими.
Килигиз къанз вилериз ви,
Яргъал къвазмир вун, къаниди.

Рикл ачуха, багъа инсан,
Муъгъуббатдин атайла ван.
Умуърни чи жеда хъсан,
Яргъал къвазмир вун, зи масан.

Ярашугъ я сад-садаз чун,
Члалахъ жемир масадан вун.
Вахъ галаз заз хуш я рахун,
Гунагъ тушни чун-чаз тахъун?

Къариб КЪАРИБОВ

Ганайтла заз

Ганайтла заз Пайгъамбардин къуватар,
Къурагъ чуъллер элкъуърдай гуълчѳемѳендиз.
Аквадайвал халкъдиз чпин гъайбатар,
Туькъуъл гаф за элкъуърдай шад темендиз.

Шаламардай за фитнечи мецкеркай,
Регъят жервал малаикрин риклериз.
Члал туькъуърдай за чуьнгурдин симеркай,
Нур багъишдай буъркъуьбурун вилериз.

Къепинамаз аял вердиш ийида,
Чирдай адаз къанун-къайда авайди.
Ягъалмиш кас дугъри рекъел хкидай,
Туькъуъл мецихъ чирдай бала галайди.

Акъл-камал багъишдай за алемдиз.
Тежедайвал дидед чина биришар.
Кевсердин яд гудай члур къелемдиз,
Гудайвал чаз женнет - багъдин емишар.

Сабур гудай хъилен яцла авайдаз,
Мергъяматлу, регъимлуди хъун патал.
Чан лугъудай душманвализ атайдаз,
Вичин писвал, вичин рикле тун патал.

Ганайтла заз Пайгъамбардин къуватар,
Жуван чандай хъилен дамар акъуддай.
Къизилгуьлрив элкъуърна хъиз таватар,
За бедендив шадвални хъвер агуддай.

Шихмурад АГЪАКЕРИМОВ

Банкаяр

Са сеферда Кларкларбубади Селимавай кьве виш манат бурж къачуда. Кьве вацра-лай, вичин гьилик берекат ахкатайла, ада фикрида: "Пул гана хъсан зат къачуна недай жумартвал Селима хъ авач. И рехне за дуьз хъийида", - лагъана, базардай са литрдин банка вирт, са банка члем, са банкани пасук къачуна, хутахда Селиман патав. Къачунвай затларин къимет хкудна, амай пул вахкуда адав. Банкаяр акур Селим серсер жеда.

- Заз банкаяр герек авач, на зав зи пул вахце, - истемишзава Селима.

- Ваь, Селим. Инсандин гъазаватар тлуьн паталди я. Ваз вирт-члем къачудай къимиш авачиз, хизанди датлана яван фу незва. Ваз гунагъ я. И сеферда хъайитлани къисметди гайиди неь. Рекьидай дуьнья я. Бубайри лугьуда: "Тлуьрди-мал, амайди гъамни хажалат я".

Селим кланз-такланз рази хъана. Гъяддин юкьуз фида Кларкларбуба базардиз. Са чкадал аквада хьи, вилик банкаяр эцигна, Селим акъвазнава. "Клуца анжах сура дуьз хъжеда лугьудайвал, Селимни гафаривай дуьз гелез гъиз жедач, - фикирна Кларкларбубади, - ятлани мад садра синемеш хъийин". Ада, вич къалур тавуна, садав пул вугана, Селимавай банкаяр къачуз туна, хутахда хуьруьз ва Селиман ракарив эцигна. Базардай хтай Селимаз аквада хьи, жергеда авайбур хъиз, няметрив ацлай банкаяр вичин ракарив акъвазнава. И кар акур Селима чукурда Кларкларбубадин къилив, суьгьбетда адаз хъанвай аламатдикай.

- Ам кьез къисметнавай нямет я, Селим, къуй хизанди тлуьрай.

Са варз алатайла, ада Селимавай хабар къада:

- Гьик хъана, тлуьнани куьне къисметди ганвай пишкеш?

- Тлуьна, тлуьна. Бес муьфте гъатайлани недачни? - чинин рангар дегиш тахъана, лугьузва Селима.

- Хъсан я хьи недай няметар гъамиша муьфте гъатиз хъайитла.

- И сеферда гъатна. Заз гилани а кар сир яз амукънава. Банкайрин гуьгьуниз хтай касни хъанач. Я зани суракънач. Бес абур зи кваллин ракарив хтун аламат тушни, Кларкларбуба?

- Хкведачир, эгер а юкьуз зунни базардиз фенвачиртла...

Уьтквел хва

Терекмайриз ятахар авуна, фургундаваз хквезвай бригадади, зарафатар, хуьруьнар ийиз, яргал рекьин вахт кечирмишзавай. Садлагъана тамун яхадивай пайда хъайи яракьлу къачагъри фургун къуна, итимрал винтовкаяр туклуьрна. "Чарни юзамир!" буйругъна. Абуру, кьве патрумни цавуз яна, чпин яракьрин гъайбат къалурна.

Яракъ гвачир итимривай юзаз хъхъанач. Къачагъри, фургундай чпиз клани затлар са шешелдиз къватна, гъаз хъфена. Абур тамуз гъахъна вилерикай квахъ хуьвурдалай гуьгьуниз, са хаталувални амачирла, садлагъана гъарай акъатна, къвачел акъалтна, гапур акъудна Селима.

- Ина вуч хъана! Вужар тир а ламран рухваря? Абурун бахт хъана, зун ахварик кваз! За абур гъа и гапурдал тике-тике ийидай! Куьне зун ахварай вучиз авуднач?

- Селим, буш клатлара турар экъурмир. Вун гъихътин "уьтквел хва" ятла чаз чизва, - гъилин ишарадалди ацукъун эмирна Кларкларбубади. - Къачагъар кьведалди виридалайни гзаф рахазвайди вун тир. Гъа къачагъар пайда хъанмазди вун ахварал фена. Ина хъайи гъарай-вургъаидивай, винтовкайрин ванеривай вун ахварай авудиз хъанвачтла, гъич цав ацахънайтлани, вун ахварай аватдачир...

Тужлу дарман

Кимел алай итимар, рахадай гафар амачиз, суьгулдиз ацукънавай. Кларкларбубади абурун рик алахъун патал, са зарафат яз, абуруз вил акъална, къил куьрсна ацукънавай Селим къалурна, лугьуда:

- Гадаяр, валлагъ, заз кье Селиман чинин рангар гъич хъсан аквазвач. Маса са итимди адан гафариз къилав гун патал те-рефдарвал ийизва:

- Гъа-а-аь! Ам беьем гъалдай фенва хьи!

- Ядаяр, валлагъ, хъанач, акваз-акваз итим гъилай физва. Къарагъ, ам къвалив ах-гакъара. Инал адахъ са кар хъайитла, чун ай-ибда, - лугьуда масада.

Гъа и ихтилатрик кваз Селим гуьргуь хъана, кимин къванцел яргъи жеда. Адан рангар атлана, чин, агъ хъиз, лацу хъанвай.

Итимри ам къвализ хутахна. Селима лап зайиф сесиналди вичиз мес вегъин тлалабна ва, дерин угъ ягъиз, месик къаткана.

Адан азарлувиликай виридав хабар агакъна. Са гъафте хъана, хуьруьнвиар адан тлалдай къил акъат тийиз, адал къил члугваз кьез-хъфиз. Селиман гъал югъ-къандавай пис жезвай. Эхирни, Кларкларбубади адан язух ата-на. Жикияр, мазуладин цуьквер, пурнирар ка-кадарна, ргана, са гъевчи шуьшеда цана, пуд-къуд итимни галаз Селиман патав фена.

- Им, дуьст, заз са таниш касди Москва-дай гъанвай пара гужлу дарман я. И дарман хъванмазди вун гъиле-гъилди къвачел ахкъ-алтда, - лагъана, Селимав шуьшеда авайди хъваз туна. Са герендила ам Селиман чиниз килигна:

- Килиг, гадаяр, дарманди гьик таъсир-наватла. Акваз-акваз итимдин чиниз рангар хтана. Вуна регъятвал гиссзавани, Селим?

- Адавай вучиз хабар къазва, чаз акваз-вачни адан чинин рангар, яру гетле хъиз, къе-къиф хуьвунвайди, - тестикарна итимрикай сада.

- Валлагъ, зурба дарман я! Гъилив алуд-дайвал тлал алуднава. А дармандикай зани жагъурна кланда, - сифтебурун гафунал къул члугуна мад сада.

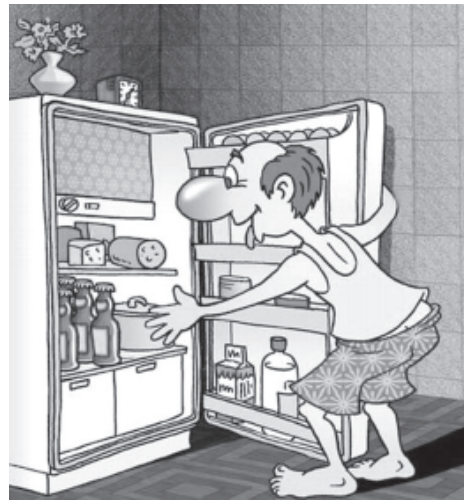
- Де къахрагъ, хажалат ийидай кар авач, - хълагъна пуд лагъайдани.

Къве сятдила килигайтла, тламаяр къугъ-ваз, Селим кимел ала...

Тунагърин дафтар

Селим нубатдин сеферда Кларкларбубади мугъман хъанвай. Авай гаф Селиман чинал лугьудайтлани, ам къвализ атуникай Кларкларбуба бейкеф тушир. Иесиди мугъмандин вилик маса къафунрихъ галаз колбасани эцигна. "Фу за неда, амма колбаса недач. Зун диндихъ элкьвенва," - лугьуда Селима.

Иифизни ам Кларкларбубадин къвале амукъда. Тлуьн-хъун квай чкадай хъфин неф-синиз хуш къведай къвалах туш эхир. Иифиз, Кларкларбуба уях хъана, килгайтла, Селима, холодильникда къил туна, колбасадиз худ гузва.

Къвалин иесидивай кисна акъвазиз хъанач:

- Селим, вун диндихъ элкьвенватлани, дин вич гъеле вахъ элкьвенвач гъа! Адаз вун аквазвач... Ам вахъ элкьведальди жува колбасадиз худ це! - За адак квай ваклан макъар хкуднава. Макъар квачир колбаса тлуьртла, гъарам тахъун лазим я, - лугьуда сив регъезвай Селима.

- Я кас, гунагъчир гзаф хъана, Аллагъдин гунагъар хъидай дафтар фадлай куь-тягъ хъанвайди я. Жуван кар аку...

Икни жеда къван!

Азедин ЭСЕТОВ

Паб - арендадиз?..

Инсаният дуьньядиз пайда хъана гьикъван вахтар алатнаватла, гъакъван девир-ра кирини, заз чидайвал, аваз хъана. Совет гуькумат жедалди чи дагълух ватандани, чил кирида вугудай лугьуз, ихтилатардай кимерал агъсакълри. Бязи вахтара дарда авай бендедин гъил къун патал яцарни кирида вугудай.

...Са вахтара центральный телевидениди вичин тамашачийриз Бразилиядин гзаф серияр авай фильмаяр къалурун мудда гъатнавай. Гъанрай ван хъана, чинрани дачайриз "фазендар" лугьуз эгечна.

Цийи вахтуну цийи гафар генани арадал гъанва: гила "киридиз" "аренда" лугьузва.

...Хуьтлуьн са чимел юкьуз зи гуьрметлу хуьруьнви зал къил члугваз атанвай. Адавай заз садрани ван тахъай къиса ван хъана.

Жегъил вахтунда вичи муаллимвал авур са хуьре адахъ вижевай дуьст авай. Зи хуьруьнвидикай махачкъалави хъана, аранви, вичиз къвал-югъ кутуна, гъана амазмай.

Чехи яшариз акъатайла, дуьстунин уьмуьрдин юлдаш рагъметдиз фена. Вичин паюниз акъатай къисметдал рази яз уьмуьр тухузвай касди. Текдиз амукънатлани, патара вил экъуьрун адаз кутугна акунач.

Уьмуьр итижлу зат я. Гагъ-гагъ къилел, хабарни авачиз, вилив хуьн тавур гъадисаяр къведа.

Са къадар вахтар алатайла, субай итимдин къвализ эвер тагай мугъман атана. Вични, чанда гъеле такъат амай, акунарни алай дишегъли. Сиве ширин мезни авайди.

Къвалин иеси, ам вичин субайвал алудиз, къулак чимивал кухтадай ниьт аваз, атанвайди малум хъайила, мягътел хъанвай. Флан касди паб жкана лугьудай ибара адаз ван хъанвай. Амма "итим папа вахчуна" лугьудайди?.. Ихътин вакъийари вуж кьеве твадач? Гьик ятлани, дишегълиди суьгьуьрда туна, члада гъатайди хъиз, и итим "мугъмандиз" муьтлуьгъ хъана...

Амма "муьгъуббат" яргъалди фенач. Папахъ вичин "хайи" гъуьл авай. Гъуьлуьхъни - яргъал члугур фендигарвал. И папа вичиз гуьурч яз хъянавай агъсакълдихъ вижевай къвалер авай, вични квайни-квайбурукай тир. Фендигарри фикирнавай: "Къуьзуьди къе-пака Аллагъди вичин эбеди ватандиз хутахдайди я, геж жез хъайитла, чпини адаз "куьмекда". Къвалер-къар, девлетар чибур жеда..." Им - фенд, им - савда...

Гъарамзада дишегълиди тлиш турла, вири авай-авачир девлет къуьзуьда Урусатда яшамиш жезвай вичин хцин къвачихъ янавайди якъин хъана.

Иблисрин фенд пунай акъатна!.. Гила вучда? Ихътин гъарамзадаяр магълуб жез вердишбур туш. Са тлимил йикъарилай, къвале авай къван виле акъадай, чуьнуьхиз жедай хътин затлар - "арендадин" гъахъ къватна, паб гъа атайвал цлуьхъ хъхъана.

Гъалаллу фан иеси - къуьзуь кас амукъна квазни-хъукъваз: "Фендигарвилерал эхир ни эциграй?"

Бязибуру кимел яшлу касдикай зарафатарни ийиз эгечна: "Бес ваз гьик кланзавай, я дуьст кас? Гъуьлуь вав вичин паб "арендада" вугайла, адахъ гъахъ авайди чидачирни бес?"

"Арендадин" къимет багъади хъанатлани, гена шукур хуьй Худадиз, ам регъятдиз алатна.

АВТОРДИН ПАТАЙ: мукъаят хуьхъ, субай къуьзуьбур! "Арендаторар" квелни гъалт тавурай...

Операция авур ахмакъ...

Чи ватангъли Москвада кьве йисуз ординатурада, пуд йисуз аспирантурада хъана, мад кьве йисуз ада гъана-нейрохирургиядин институтдани тежриба хкажна. Вичин макандиз хтайла, чкадин духтуррин арада ам са акунралди ваь, агалкъунралдини сейли жезвай. Игътияж авай вирибуруз килигизни ам агакъзавачир.

Са юкьуз адан патав, яшар яхцурни цлудав агакънавайтлани, гъеле жегъилвиллин навар-тавар кумай дишегъли атана. Адан гуьрчег къаш-къамат, тандин акунар къамал экъечнавай пидин къватлуни члурзавай.

Дишегълидин разивални аваз, атлана, - и къват тахъай мисал авуна духтурди. Са йисни арадай фенач, къама тлал къачуз эгечна. Белки алатда лугьуз, гежел вегъезвай. Эхирни, чара атлана, и дишегъли мад гъа духтурдин патав хтана.

Ида, дикъетдалди килигна, бирдан дишегъли пагъ атлана амукъдай, вилив хуьн тавур суал вугана:

- Ваз и операция авур ахмакъ вуж я?.. Гила куьне къил акъуд...

Хинклардин якни...

Захъ галаз са кабинетда отчетар къабулзавай агъсакъл дарги халкъдин векил я- Абдурагъман Абдусаламович Къазиев.

Ери-бине Акуша райондай тир и касди хейлин йисара чпин райондин больницада къилин духтурвиле къвалахна.

Гила чна, агъсакълри, хуси тежриба жегъилрив агакъарзава, абуруз ая-мийир чирзава.

Абдурагъмана чпин райондин къилин духтурдила наривал ийизвай. Пеше адан хирург тир. Отчетар ада вахтунда агакъарзавачир. И сефердани геж хъанвай. Зи юлдашдиз "неужели" гаф пара хуш тир. Гилани:

- Неужели, юл. Нестеров, кьез отчетар, иниз татана, факсдай къванни ракъуриз четинзава?.. Куьне чи къвалахдиз кьецл гузва, - хъел кваз куьтыгъна ада.

Нестерова, чина хъвер аваз, заз килигна, Абдурагъманаз жаваб хгана:

- Дуьз лагъайтла, а саягъ отчетар рекъе тун чаз вири патарихъай къезилвал я. Амма... Инлай къулуьхъ хинклардин къурурнавай якни чна кьез факсдай рекъе тва-да, тушни? - суалдалди жаваб гана Нестерова, вичелай вич рази яз.

Абдурагъман киснавай. Ништа адан хиялри гъина сейр ийизвайтла...

Рубъгь квадарайтла, вуч амуькъда?

Мердали ЖАЛИЛОВ, литературалдин
отделдин редактор

Зи рагьметлу бубади чаз, жегилриз, ара-ара лугьудай: "Рубъгь хъфида - инсанни хъфида". Мадни гъавурда твадай: "Рубъгь амай къван инсан яшамш жезва..." "Рекияда" гаф лугьуз кляндачир рагьметлудаз. Ам Ватандин Чехи дъевдин цаярайни ва-царай фейи инсан тир. 1942-йисуз Миграгъай яхдиз экъечлай ам 1945-йисуз Берлиндиз къван агакънай. Ажални уьмуьр, яни рубъгь хъунни тахун, вуч ятла адаз вилералди гзаф уламрал акунвай. Советрин халкъдин Чехи Гъалибвал адан Чехи рубъгьди арадал гъайиди чаз райж ийиз алахъдай.

"Рубъгь аквадай затл туш эхир?" лагъайла, ада жаваб гудай: "Къез къене гар туна тик акъвазарнавай цегьрен хамунин цел акурди яни? Гар акъатзамазни, цел гъакан хам яз, чилел экля жедя. Инсанни къене рубъгь амай къван кивачел акъваззавайди я. Вуж гьик акъваззавайтла, ам гъар садан рубъгьдин гужлувилелай аслу жезва..."

Рубъгь квадарайтла, чахъ вуч амуькъда? И суал зи вилик дуьшуьшдай атанвач. Обществода, санлай дуьньяда киле физвай гзаф крари и суал зи вилик гъизва.

Къе зак са гина ятла яргъара ваъ, гъа жуван патав - квалел, уьлкведа киле физвай (киле тухузвай лагъайтла, мадни дъуз жедя) дегишвилери, хейлин "реформайри", "рейтингри", "цийи технологйри", "цийи ахтармишунри", "гъерекатри", "алакъайри" ар-тух къалабулух кутазва. "Хаталу угъри кваллинди я", лугьуда. "Къеняй хайи цел къеце-лай хуьз жедяч", насигъат гузва генани.

Рубъгь кляизва, кляурзава, зайифарзава. Гъар жуьредин кьюьрукралдини, чьюьрукралдини, савкъатралдини, пишкешралдини - кюрелди, гзаф рекъерай чи акъалтзавай несилрин рубъгь лап гъа аялзамаз бамишиз, батмишиз, чаз хас тушир крар, адетар, хесетар, алакъаяр илитлиз дибдивай (яни Ватандивай, хизандивай, виждандивай) къакъудиз алахънава.

Амма завай чи общество, чи вири кьюрулушар, культурадинни илимдин маканар, чи яратмишдайбурун чехи союзар рубъгьсузрай ацанва, чи экономистарни финансисстар, чи депутатарни чиновникар, законар кхъизвай-бур ва хуьзвайбур рубъгь квахънавайбуруз элкьвенва лугьуз жезвач. Аллагъди хуьрай зун ахътин члюру фикирдивай. Чахъ сагълам кьюватар лап гзаф ава! И кар чи общество, чехи гусударство, адан руководство эхиримжи вахтунда (10-15 йисуз) гъалтзавай вири имтигъанрай экъечизвай тегъерди субутзава!

Уьлкведин Президентди, республикадин Къили, хейлин ведомствойрин, яратмишдай, илимдин, образованидин, маса хилерин чехи векилри вилик гъизвай, вевиривзавай гзаф документри, къабулзавай кърарри, теклифзавай рекъери чун рубъгьдивай къакъуд тавунвайдахъ, чахъ а кьюватар гзаф авайдахъ инанмишвал артухарзава. Месела, чна РФ-дин Федералный Собранидиз РФ-дин Президент В.Путинан Чарчяй (2014-йис) клязава: "Алай вахтунда чаз граждандри чеб гъикъван активнидаказ къалурзавайтла, абур месэлайрив гъикъ гъакъикъат вилив хуьналди эгечизавайтла аквазва. Абуру не-инки властдин вилик месэлайр эцизава, гъакъини а месэлайр гъялуни карда чпини иштиракзава. Абуру чпин чалишмишвилериллай гзаф крар аслу тирди аннамшизава. Ахътин ксарин къастуни, абуру килиз акъудзавай крари ва абурун рубъгьдин чехи-вили уьлкведин, гражданилин, яшайишдин къимет авачир хътин багъа девлет арадал гъизва".

Инал ихтилат инсанрин рубъгьдин къетпен-виликай, ададай гзаф крар аслу тирдакай ачухдиз лагъанва.

РД-дин Халкъдин Собранидиз РД-дин Къилин Чарчяй (2014-йис) клязава: "Алатай вахтарин ивирар къадирлудаказ хуьналди, жележегдикай фикирна клянда. Чаз цийи актеррин, музыкантрин, шаиррин, художникрин патлахъай игътияж ава. Чи хейлин бедбахтвилер рубъгьдин ивирар, марифатлувал ва меденият агъуз аватунихъ галаз алакълубур я".

И келимайрал нивай шак гъиз жедя? Республикадин Къили вилик эцигнавайди акъалтлай важиблу месэла тушни бес!

Гъа са вахтунда чна гъиссзава: обществода инсанрин алакълура виликлай чаз садранни такур жуьредин кирсвилер, къаршивилер гъатзава. Ихтибардилай ихтибарсузвал, инанмишвилелай шаклувал, агатунилай къакъатун пара жезва. Девлетлу стхади кесиб стхадал кил члугвазмач. Са бязи кюншияр йисаралди чеб-чпиз аквазмач... Вилериз аквазвай къайдасузвилери, сада, чилер-гьюьлер кюрлани, тух тежез, масадан чилел кап эцигайла, са факъирдивай вичин хизандиз квал эцигдай вад сотых чил къачуз жезвач. Ида бес наразивал, рубъгьсузвал, къайгъусузвал арадал гъидачни?

Амма ихътин гъалдай экъечлун герек тирдакайни рахун тавуна туш. За мад уьлкведин Президентди 2012-йисуз РФ-дин Федералный Собранидиз рекъе тунвай Чарчяй клязава: "Я алай вахтунда чалай и несилар (1990-йисалай инихъ ханвайбур - М.Ж.) уьмуьрдин жележег ачухиз, хъсан фикир желбдай кваллахдал зегъмет члугвадай, бизнес тешкилдай, квал-югъ кутадай, чехи ва мягъкем хизан арадал гъидай... мумкинвилер ачухиз жедя, я тахъайтла анжах са шумуд цлуд йисалай Россия кесиби, яшарал гъалтайла (гзафунин ачух манада) умудсуздаказ кьюьзуь хъанвай, вичин аслу туширвал ва гъатта вичин мулкар хуьз алакъ тийизвай уьлкведиз элкъведа". Им гъевечи тагъким туш. Рубъгь квахъайтла, чавай вири квахъда.

Гъа са вахтунда алай аямдин жегилрин рубъгь гъихътин такъатри тухарзава, арадал гъизва? Чи са школадинни эхиримжи 10-20 йисан къене аялриз герек тир я учебникар, я маса литература агакъзавач. Дагъустанда Учпедгиз виридалай вилик тергна, гила ктабрин гусударствонин муькуь издательствони кьюватдай (рубъгьдай) вегъезва.

Милли члал, литература, адетар, сеняткарвилер, Ватандин тарих, бубайрин къегъал крар - ибур жегил несилар тербияламишзавай асул такъатар я. Амма гъа члаларни, литератураарни, адетарни, сеняткарвилерни я хуьз жезвач, я абур пропаганда ийизвач. Ватандин тарихдикай тийизвай ягъанат амач... Чи аялрин рубъгьдиз чи гъар са квалел югъди-йифди кутуна кваллахзавай телевидениди хъиз (гила Интернетни алава хъханва, маса хейлин цийи затларни) члюрукъа таъсирзавай, ахлакъ, марифат дибдай чуклурзавай маса "душман" авач. И кардин вилик пад къаз жезвачни?..

Базардин шартлари чи газетарни ктабар, журналар (иллаки милли члаларин), театрар, библиотекаяр, музаяр... "хийир тегъизвай-буруз" элкъурнава. Пул гъисабзавай чиновникриз абур квахъунни амуькун са гафар хъанва. Ик бес чехи, гужлу рубъгь хуьз жедани?

Ахпа вуч амуькъда? "Тамун стхяарни" экстремистар? Пулдихъ ИГИЛ-диз кьюллуьгъиз физвай "михъи диндин" аскерар?.. Бубадин клуф язавай наркоман рухваря? Диде квалляй чукурзавай "виклеь" рушар?.. Дипломар гъаз, азаррай кил акъат тийизвай духтурар?..

Суалар четинбур, яргъалди чпиз жавабар жагъурун истемшишзавайбур я. Иншаллагъ, белки чун чи къадимлу ва къадирлу ивиррал, адетрал, ирсинал хквен...

Вагъшийриз - лянет!

Имамдин чандиз къаст авуна

Мегъамед ИБРАГЪИМОВ

9-сентябрдиз Хасавюрт райондин Цийи Кьюрушрин хуьре вирибур къарсатмишай дуьшуьш киле фена: экуьнин тахминан сятдин кюдаз кап ийиз мискин-диз физвай рекъе малум тушир къанлуьри кьюрушвийрин имам Мугъаммад-гъажи ХИДИРОВ яна къена. Къанун-къайда хуьдай органдин сифтегъан деллралди, Исламдин гьюьжетра авай жуьреба-жуьре хилер баришугъ авунин терефдал алай имамдин чандиз гуж авунавайбур боевикар я. Арадал атанвай тахсиркарвилляй уголовный дело къарна-гъарнава, къанлуьрин гел жагъурзава...

Чулав хабар гъасятда вири уьлкведиз чклана: республикадин ва федеральный хейлин сайтри арадал атанвай тахсиркарвилляй сифтегъан малуматар гана.

Дагъустандин мусурманрин диндин управлениди (ДУМД) хабар гузвайвал, Мугъаммад Хидирова ачухдиз гьюьжетра иштиракзавачир, я адаз кичерар, кюрхуяр гузвайбурни авачир. Ада ДУМД-дин марифатдин отделдин кьюллуьгъчи яз кваллахзавай, муьквал-муьквал республикадин вузра, мектебра, мискинра диндин илимдай лекцияр клязавай. Кьюрушвийрин имам гзаф виклеь ва активный кас тир. Эхиримжи йисара иллаки Дагъустанда диндин жуьреба-жуьре хилерин векилрин арада, гъарда вич гъахъариз, гьюьжетар, рахунар киле физва. Мугъаммад Хидирова ачух гьюьжетриз рехъ гузвачир-тлани, муьквал-муьквал чкадин салафитрихъ галаз, диндин ктабрал асаслу жез, суьгъбетар, гьюьрушар тешкилзавай. Цийи Кьюрушрин имамвиле кваллахай пуд йисуз ада республикада адетдин Исламдиз (суфизм) майилвалзавайбурун арада чехи гьюьрмет ва авторитет къазанмишнавай.

Мугъаммад Хидиров югъ малум тахъанмаз чинал маскаяр алай къе касди "Макаров" маркадин тапанчидай 12 йис хъанвай хайи хчин вилик яна къена. Ингъе а легъе адан хчи гъикъ риклеь хклизватла: "Гъар экуьнахъ зунни буба мискиндин фин адет хъанвай. 9-сентябрдиз бубадивай машин худда тваз хъанач ва чун яхдиз рекъе гъатна. Квалливай са къадар яргъаз акъатайла, чи вилик садлагъана чинал маскаяр алай малум тушир къе кас пайда хъана. Гъич са гафни талгъана, абуру бубадиз гуьлле гана".

Имамдин хчин гафаралди, Мугъаммад Хидиров гъасятда къенач. Къанлуьри сад лагъай гуьллейр ахъайдалай кюлуьх ам, хвани галаз, кюншидин квалер галайвал катна ва агалнавай раklar гатаз гатлунна. Къанлуьр абурун геле гъатна ва хер хъанвайдаз гуьлле хгана. И вахтунда адан хва куьмекдиз ша лугъуз кваллиз хъфена. Тахсиркарар лагъайтла, малум тушир патлахъ катна.

Имамдин ярар-дустарин, чирхчир-

рин ва къанун-къайда хуьдай органрин фикирдалди, Мугъаммад Хидирован къиникъ ада диндин рекъай тухузвай кваллахдихъ галаз алакълу я. Рагъметлуда республикадин жуьреба-жуьре мискинра Сирияда киле физвай ягъунар жагъад, яни мусурманрин пак дяве туширди тешкирзавай, кап ийизвай жегъилар дъуз рекъелай алат тавун патал, абурухъ галаз гьюьрушар тешкилзавай. Адаз республикада ва ададай къецепата киле физвай диндин илимдинни тежрибадин конференцияриз, форумриз теклифзавай. Вирирра Мугъаммад Хидирова ислегъвилехъ, гьюьрмет-хатурдихъ эвер гузвай, Сириядиз тухун патал жегъилрин кил элкьюьрзавайбурун ниятар инкарзавай.

Кеферпатан Кавказдин Исламдин ахтармишунрин Центрадин руководител Руслан Гереева "Кавполит" сайтда чапнавай вичин макъалада къейд ийизвайвал, Мугъаммад Хидироваз фаса-гъатдиз са шумуд члал чидай, хъсандиз диндин терминологиядин гъавурда авай ва кваллахдин рекъе вич акьюллу, камаллу, гъахъ гвай имам яз ашкара ийизвай. "Яшариз жегъили тиртлани (адан 34 йис тир), лезги жемятдин арада диндин рекъай ам алай аямдин гьюьрметлу арифдаррикай сад яз гъисабзавай. Адаз тарих, этнология хъсандиз чидай. Са шакни алачиз, Мугъаммад Хидирован къиникъ чехи магърумвал я", - кхъизва Р.Гереева.

Гъакъикъатдани, диндин рекъай акъалтлай чирвилер авай Мугъаммад Хидирова имам яз гъамиша ягни намус вине къазвай. Адан теклифдалди Хасавюрт райондин Цийи Кьюрушдал, Докъузпара райондин Вили Кьюрушдал диндин хейлин межлисар, гьюьрушар тешкилнай. Акъалтзавай несилрин арада Ислам дин машгъур авунин ниятдалди, школьникрин арада жуьреба-жуьре конкурсар киле тухвана. Жемятдихъ, жегъилрихъ галаз киле физвай гьюьрушар ада диде-бубадиз, гъевечи-чехидиз гьюьрмет авуниз, жувакай масадан кефи тахуниз, таб тавуниз, анжах гъахъ гъаз рахуниз... эвер гузвай.

Кьюрушвийри ам мергъяматлу инсан, жегъилрин муаллим, вафалу дуст, меслятччи хъиз риклеь хклизва. Мугъаммад Хидиров Эхиратдин кваллиз рекъе твадай вахтунда Цийи Кьюрушдал Дагъустандай, ададай къецепатан регионрайни хейлин ксар хтанвай. И делилди мад сеферда адахъ Россиядин мусурманрин уьмметдин алемда чехи гьюьрмет-хатур авайди субутна.

Лагъана клянда, Мугъаммад Хидиров и дуьньядай михъи инсан яз хъфена. Вичин уьмуьрдин эхиримжи юкъуз ам квалляй гъилер чухъун къачуна, зикир ийиз, мискинда жемятдихъ галаз санал экуьнин кап ийидай ният аваз экъечнай. Амма инсафсуз къанлуьри адан инсанвиллин, къенивиллин гъиссерив ацанвай риклин багъ хкадарна. Ислам динда къейднавайвал, ихътин шартлара къенвай кас женнетгъилирин арада жедя. Иншаллагъ!

Мугъаммад Хидиров 9-сентябрдиз хайи хуьруьн сурада кучудна. Адахъ паб ва картар хътин кюуд велед ама. Хизандин килел алай нур гузвай чирагъ хкадарай тахсиркарар къадайдак ва абур чпин жазадив агакъардайдак чна еке умудар кутаза. Рагъметлудан багърийрин риклериз Сад Аллагъди сабурур гурай. Амин!

Чна рагъметлудан хизандиз, багърийриз, вири кьюрушвийриз башсагъ-лугъвал гузва.

Къуй бицлекар уьзурри гьелек тавурай

Надият ВЕЛИЕВА

Международный медицинадин календарда 2-апрель кьетген югъ яз малумарнава: ам аутизм авай инсанриз талукъарнава. И югъ 2007-йисан 18-декабр-диз ООН-дин Генеральный Ассамблея-ди тайинарнай. Мурад-метлеб аутизм авай инсанриз кумек гун, абурун уьмуьр-дин ери жхажун я.

Алай йисан апрелдин вацра, чаз акурвал, шегьердин бязи чкайрал, дугьриданни, "День распространения информации о проблеме аутизма" гафар кхенвай плакатар алкурнавай. Амма гзафбуруз ам вучтин азар ятла, гьикл хъана арадал кьезватла чизвач. И кардай кьил акъудун патал и йикъара зун республикадин аялрин неврологический центрадин неврологиядин отделенидин заведующий **Зарема Мегьамедовна ХАЛИКЪОВА-ДИХЪ** галаз гуьрушмиш хъана.

Зарема Мегьамедовна, сифтени-сифте аз куьне аутизм азардикай, ам арадал атуни себеприкай куьрелди лагнайтла кланзавай.

- Аутизм кьилин мефтледин кваллах кьайдадик тахъунихъ, психика члур хъунихъ галаз алакьалу я. И азар арадал атуни себеп медицинада гьеле малум туш. Аутизмдик азарлу аялрин кьилин мефтледин гзаф чкайра дегишвилер арадал кьезва, амма абур гьикл артмиш жезватла малум туш. Медицинадин анализралдини аутизмдин диагноз эцигиз жезвач, вучиз лагнайтла, ахътин анализар медицинада авач. Диагноз аялди вичи-вич тухузвай теьгердиз килигна эцигда.

Аялди аутизмдин лишанар авайди сифтени-сифте диде-бубадиз чир жедани, тахъайтла анжах пешекар-диз?

- Ихътин диагноз авайди я: "Ранний детский аутизм", гьакл адан лишанар малум хъун. Им акл лагнайт чал я хьи, аялди са бязи дегишвилер аваз жедат. Месела, гаф-чал ачух хъун куьлухъ ягъун, рахан тийиз, инсанрив агат тавун, вичичиз кьилди хъун. Амма и члавуз аутизм ава лагнайт диагноз эцигиз жедат, гьикл хьи, ихътин лишанар а аялди, кьилди адан кьилихдиз хасбуер, я тахъайтла диде-бубадин патай дикъет тлимил хъунин не-тижа хъун мумкин я.

Диде-бубадиз вичин аял "ранний детский аутизмдик" азарлу тирди чир жедат гьихътин лишанар ава?

- Абур гзаф я. Месела, 12 варз хъанвай аялди бицлекар хас тир гув-був се-сер акъуддач; 16 варз тамам хъайила, кьилдин гафар ва я кьве гафуникай ибарат тир предложенияр акъатдач; 24 варз хъайила, вичин твар къуна эверайла, адаз са таъсирни ийидач, кьугъвадай шейэрихъ галаз машгул жез чидач; вахт-вахтунилай япарин сесни тлимил жедат; гьар гьи яшда хъайитлани, социальный ва чалан вердишвилер квахъзавайди малум жедат. Аялрикай и лишанар акурла, диде-бубайри абур духтурдиз кьалурун лазим я. "Ранний детский аутизм" диагноз эцигнавай аялар чи центрада учетда туна, абур пешекаррин гуьзчивилик жезва. Лугъун лазим я хьи, га-дайриз аутизмдин азар рушарилай 2-3 сеферда гзаф жедат.

Бязи дуьшуьшра 2-3 йис жедалди вичин кьайдада аваз члехи жезвай аялдин кьилихъра са гьихътин ятлани дегишвилер жез башламишда. Абуруз эмоци-яр тлимил жедат, дидеги вичиз чан-рикл авун акахъдач, диде патав хъунни тахъун

къайгъуни жедат. Сифтедай диде-бубайри и лишанар чеб-чпиз алатда лагна на фикирда. Амма члал акъатун куьлухъ галамукунилай гьейри, абур чпин таяртушерихъ галаз акахъдач, абурухъ галаз санал кьугъунар ийиз клан жедат. Ихътин лишанар акурла, ахпа диде-бубайри абур чи пешекаррин патав гьидат.

Диагноз эцигна. Ахпа вуч ийиз-ва? Аутизм дарманралди сагъариз жезвани?

- Аутизмдин лишанар ачухдаказ малум хъунилай аслу яз, ам кьезил ва я залан дережадинди жедат. И уьзур авай бязи аялар векъи кьилихрин, риклик теспачавал квай, активный, фад ажуьгламиш жедайбур я. Абуру чпи-чеб яда, класда. И кардин себепни диде-бубади аялрал са гьихътин ятлани кар илитлунилай аслу я. Месела, гужуналди тлун гуда ва я горшокдал ацукъарда. Ихътин вахтунда чна абурун дарманрин терапия ишлемишзава. Амма диде-бубадиз чир хъун лазим я: дарманри аялдин азар сагъарзавайди туш. Антидепрессантри, нейрорепетикри абурун активвал, кьалабулухвал, ажуьгламишвал акъвазарзава.

Пешекарри аутичный аялриз тербия гун ва клелун патал туькьурнавай са шумуд къайда ава. И карда гзаф кваллах аялрихъ галаз кваллахзавай пешекаррилай ва аялдин реабилитация патал диде-буба зегьмет кьачуниз гьазур хъунилай аслу я. Эгер терапия лап сифтедилай башламишайтла, ада хъсан нетижаярни гуда. Вири аялар ви кьаршидиз атунилай, яни инсанрик акахъунилай аслу я. Аутизм сифте нубатда социальный контакт члур хъунухъ я. Аялдихъ галаз рафтарвилера, гьар гьи пешекардихъ хъайитлани агалкъун жедат, гьикл хьи, аялдини вичив гьар вуж хъайитлани агуддач. Вичихъ галаз ийизвай рахунриз, диндирмишунриз ябни гудач, кьугъва-дач, хъуьредач. Физио и трудотерапия, логопедия ахътинбурун кьетленвилерал желбда, махсус жуьреда чирвилер, вердишвилер гуни аялдин кьилихъ туькьурда, адаз и ва я маса "кар-кваллах" ийиз куьмекада. Аутизмдик начагъ аялар виниз тир тешкиллвал авай чкада хъана кланда. Эгер аялдивай вичивай вичин игъти-ярар кьиле тухуз жез хъайитла (масада-лай аслу тушиз нез, алукилиз), ам патал виридалайни кутугай чка аялрин бахча, гуьгъуьнлайни школа я. Са гьихътин ятлани себепралди аял образовательный идарадиз туькьурдай мумкинвал авачиз хъайитла, абур патал образовательный махсус центрай тешкилнава. Анра аялрихъ галаз муаллимри, тербиячийри, психологи, логопедри, дефектологи кваллахзава. И центрайра аялрив кьетлен-

даказ эгечзава, абурун чпин риклиз клани машгуллатар хъязва, зигин мягкемарзава. Гзаф вахтара аутичный аялри жуьреба-жуьре предметрай - математикадай, музыкадай, шикилар члугунай еке бажарагъ авайди кьалуьрзава.

Диде-бубайриз ва пешекарриз и мукъвара Махачкъалада кардик кутунвай республикадин реабилитациядин "Надежда" центради екез куьмек гузва. 150 квадратный метрдин пуд квалликай ибарат тир и центрада 18 йис тамам хъанвай, чпиз кьилин мефтледин, аутизмдин ва гьакли аялрин церебральный паралич азарар авай 15 аялди чирвилер кьачуда. Абур ина экуьнин сятдин 9-далай нянин сятдин 5-далди жедат. "Надежда" центрадиз кьведалди абур Махачкъаладин инвалид аялрин "Йикъан вахтунин квалле" авай. "Надежда" центрада аялриз чирвилер гуни кваллах давам жедат. Ина абуруз масадалай аслу тахъун, коммунальный игътиярин пулар гуз, туьквендиз физ, пек-партал чухъуз, кваллюгъ миьхи ийиз, хуьрек гьазуриз чирзава. Аялри ина гьакли зегьметдин ва пешекарвилер вердишвилерни кьачуда. Чи регион патал и центр лап важиблуди я. Ахътин идараяр акъван гзаф авач. Абур иллака Россиядин члехи шегьерра кардик квал, - кьейдна З.Халикьовади.

Ада гьакли инвалид аялрин клелун пулсуз тирди, пешекаррин кьуллуьгърин гьакли зегьметдин ва яшайишдин рекъай вилик тухудай министрстводи гузвайди кьейдна. Клелунрин квартирада тербиячийрилай гьейри, муаллимри-дефектологи, зегьметдин тарсар гузвай инструкторри кваллахзава.

Аутизм тамамвилелди сагъариз хъун мумкин яни?

- Чи центрада аялар ва жаванар дарманралди, психолого-педагогический кваллахдин, дефектологдин, логопеддин куьмекалди сагъарзава. Сагъарунин вахт, гьелбетда, яргъалди я. Духтурди гьар са аялди кьилди дарман хъязва ва абур азардиз гьикл таъсирзаватла гузчивал тухузза. Бязи дуьшуьшра гужлу терапиядилай гуьгъуьниз кар алай месэлаяр амуькзаватлани, яшар хурдавай са гьихътин ятлани лишанар алатзава.

Къенин юкъуз ахътин аялрихъ галаз кваллахун патал кьве тереф ава. Бязи пешекарри аялар сагъарунин карда сифтени-сифте дарманар, адалай гуьгъуьниз психолого-педагогический кваллах важиблу я лугъуза. Муькуьбуру дарманралди сагъарун герек туширди, аял члехи хъунин кьетленвилерай аслу яз, аялрихъ галаз кваллах авун лазим тирди кьейдзава. Чи фикирдалди, гиперактивный аялрихъ галаз кваллахун гзаф четин я. Ахътин аялдив клелиз ва кваллах ийиз тун эсиллагъ мумкин кар туш. Гьавиллай ам дарманралди а кардиз гьазурун лазим я.

Зарема Мегьамедовна, къенин юкъуз чи республикада аутизмдин диагноз эцигнавай шумуд аял ава?

- Чи центрадин учетда "ранний детский аутизм" квай 237 аял ава. Мад сеферда лугъуз кланзава хьи, ахътин аялрин реабилитация гьикъван фад башламишайтла, нетижаярни гьадалай аслу я. Мумкин я а аялар члехи хъайила, миьхиз сагъламбур тахъун. Амма абурун уьмуьрдин ери, менфятлу кваллахдикай лезет кхудунин бажарагълувал къенин юкъуз хизандини пешекарри санал кьачудай зегьметдилай аслу я.

Къуй вири аялар сагъламбур хъурай, абур са уьзурдини гьелек тавурай.

"АЙБОЛИТ"

Чир хъун хъсан я

"Айболит" газетдай
гьазурайди - Надият ВЕЛИЕВА

ЯРГЪАЛ члугур уьгъуьр квайла, хрендин кьуррунавай дуьлури ва шивитрин тумуни хъсан куьмек гуда. Абурун настойка икл туькьурда: аптекадай маса гузвай хрендин 6 пакетдал 1 л эрекъ илична 2 гьафтеда тада. Кьилди шивитрин тум авай 10 пакетдални 1 л эрекъ илична 2 гьафтеда тада. Ахпа гьазур хъанвай настойкаяр куьзна сад-садак какадарда. Дарман йикъа пуд сеферда фу нез зур сят амайла хуьрекдин са тлуруна авайди цихъ галаз хъвада. Хуквада хер авайла, члулав лекъ тлаввайла, энтероколитар авайла, настойкадин кьадар чайдин тлуруна авайдал кьван тлимиларда.

И дарманди уьгъуьр ва нефес кьун акъвазарда, жигерар ва бронхар хъсан миьхи ийида. Ам 2 вацран вахтунда ишлемишда.

ГЗАФ вахтара риклин приступ хъайила, инсанри гьасятда волокардин ва я корвалол ишлемишда, гуя абур рикл сагъарзава. Амма им еке ягъалмишвал я. Абурун составдик секинардай компонентар ва инсан ахварал ракурдай, гьа са вахтунда бедендиз гзаф хаталу, кьуватлу феноборбитал квал. Корвалолди ва волокардинди инсан ахварал физвайди хъиз гьисса, юзун гьерекат бегьем пайгардик кумукъдач, накъ хъайи кваллахар кье риклел аламукъдач. Валокординдихъни корвалолдихъ анжах секинардай эсер ава. Бязи вахтара риклин приступ инсандик кьалабулух акайлави жедат. И вахтунда а дарманрин 15-20 стлал ишлемишун хаталу туш. Приступ хъайи вахтунда мецен клиник нитроглицерин ва я изокетом дарман кутун, гьакли жув секинарун патал персен ва новопасит хийирлу я. Абурун составдик хаталу тир фенобарбитол квал. Мадни жуьреба-жуьре секинсузвилер сагъарун патал секинардай векьер-кваларикай пустырникдикай, пурнийрикай, мелисса хъчарикай, валерианадин дуьлурикай, хмелдин тлуарикай менфят кьачуда. Абур кьилди-кьилди ва я вири сад-садак какадарна, хуьрекдин са тлуруна авай кьаришмадал са стакан яд илична, чай хъиз демда туна, 1/2 стаканда авайди хъвада.

ИВИДИН гьерекат гзаф тирла, таза шивитар тлуьн гзаф хийирлу я. Хъуьтлуьн вахтунда хуьрекдин 3 тлуруна авай кьуррунавай шивитрал, са стакан ргзавай яд илична, 20 декьикада тада. Ахпа ам куьзна, фу нез 30 декьика амайла, 1/2 стаканда авай настойкадик хуьрекдин са тлуруна авай вирт кхуьрна хъвада.

РИКИН даматар мягкемарун патал сезондин вахтунда гьар юкъуз са гьапа авай хъипи малина тлуьн меслят кьалуьрзава.

ГЪАР экуьнахъ ичли риклелай таза 2 помидор виртедихъ галаз ишлемишайтла, ивидин давление кьайдадик жедат.

ЯПАРА сес гьатнавайла, хуьрекдин 2 тлуруна авай куьлуь авунвай, мелиссадин хъчарал, хуьрекдин 6 тлуруна авай эрекъ илична, са гьафтеда тада. Ахпа ам куьзна 7 йикъан вахтунда гьар юкъуз 3 стлал япариз вегьеда.

ВИЛЕРИН давление кьайдадик хъун патал, хуьрекдин 2 тлуруна авай куьлуь авунвай шивитрин тумунал, 2 стакан ргзавай яд илична, пакамалди тада. Ахпа фу недалди вилик 1/2 стакандавайди хъвада.

КАТАРАКТА авайла, чайдин 2 тлуруна авай календуладин цуькверал 2 стаканда авай ргзавай яд илична, 30 декьикада тада. Ахпа ам куьзна мукъвал-мукъвал вилер чуьхуьда.

БЕДЕНДИК квал квайла, Вьетнамдин бальзам "звездочка" квал квай чкайривай гуьцлайтла, квал фад атлуда.

ЧАХУТКАДИН азар квайла, хрен, серг (гьар сад 400 г) куьлуь авуна, 1 кг дуьдгъвер ва 5 кг вирт вири сад-садак какадарна 5-10 декьикада хуькуьриз-хуькуьриз ргзавай яд авай катулдин винел эцигна тада. Ахпа ам 2,5 хуьрекдин тлуруна авайди фу недалди вилик ишлемишда.

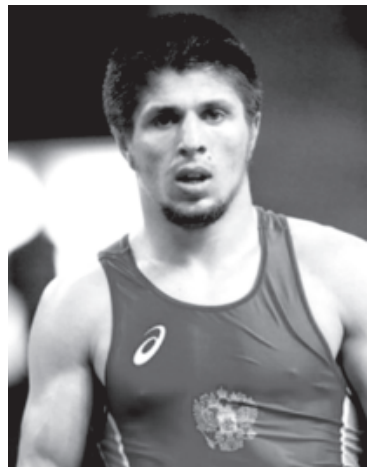
Чухуткадин азар гатлум хъайи сифте кьилерай йикъа пуд сеферда са кьве тупла авай горичадин тум гуькуьрун хийирлу я. Мадни цин чкадал гергерар ва палар са сятда ругуна, куьзна йикъа 2 стакандилай тлимил тушиз хъвада.

Россиядин команда 1-чкадал

КЪУРШАХАР КЪУН

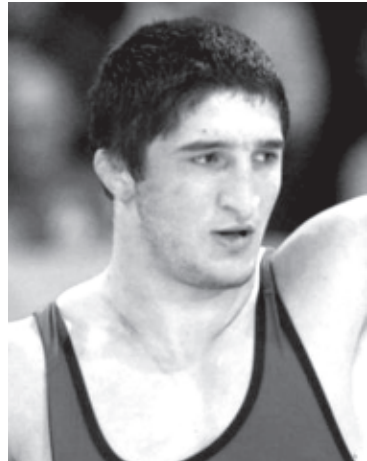
Гъазурайди -
Рагнеда РАМАЛДАНОВА

И йикъара США-дин Лас-Вегас шегерда къуршахар къунай дуньядин чемпионат акъалтйна. Россиядин хянавай команда 1-чкадиз лайхлу хъана. Къуршахар къунин 3 жуьредай: азаддаказ, грекринни римлуйрин жуьреда ва дишегълири къуршахар къунай - чи спортсменри 14 медаль къазанмишна (къзилдин - 4, гимидин - 2 ва бурьунждин - 8). Идахъ галаз сад хъиз 2016-йисуз Рио-де-Жанейрода къиле фидай Олимпиададин къугъунри - 12 путёвкани. Ик, азаддаказ къуршахар къунин жуьредай Рио-де-Жанейрода иштиракдай спортсменрин тварар малум хъанва.

М.Газимегамедов

Дуньядин чемпионатда Россиядин командадик кваз чпин гъунарар къалурай спортсменрин ара-

А.Садулаев

да, чна виликамаз хабар гайивал, дагъустанвиарни авай. Мегъамедрасул ГАЗИМЕГЪАМЕДОВ (70 кг-

Н.Воробьева

дал къведалди) ва Абдулрашид САДУЛАЕВ (86 кг-дал къведалди) къзилдин медалриз лайхлу хъана. Дуньядин чемпионатдин эхиримжи юкьуз гъасиррал экъечайбурун арада Мегъамедрасул Газимегамедовни авай. Ада монголви Энхбаяр Батчулууна, къзазхви Нурлан Бекханов, туьрк Якуп Гор, Белоруссиядин хянавай командадин патай экъечйнавай дагъустанви Азамат Нуриков кланик кутуна. Финалдин акъажунра чи спортсменди вичин къуватар иранви Хасан Язданичаратидихъ галаз ахтармишна, нетижада 10:3 гъисабдалди М.Газимегамедов гъалиб хъана. Къейд тавуна жедач, Хасавюртдин Олимпийский резервдин училищеда спортдин вердишвилер ва чирвилер къачур Мегъамедрасул алай вахтунда Ставропольский крайдин патай экъечйнавай. Россиядин хянавай командадик ам алай йисалай акатнава.

Абдулрашид Садулаева гила къве сеферда дуньядин чемпионвилин твар къазанмишнава. 86 кг-дал къведалди заланвал авай спортсменрин арада. РИКЕЛ ХКИН: алатай йисуз Ташкентда къиле феи акъажунрани ам 1-чкадиз лайхлу хъанай.

Дуньядин чемпионатда Абдусалам ГЪАДИСОВА (97 кг-дал къведалди заланвал авайбурун арада) гимидин медаль къазанмишна. Финалдин акъажунра ам Америкадай тир 19 йисан яшда авай спортсмен Кайл Снайдераз кумукъна. Гаф кватай чкадал лугъун, К.Снайдер США-дин тарихда спортдин и жуьредай чемпионвилин твар къазанмишнавай виридалайни жегъил спортсмен я.

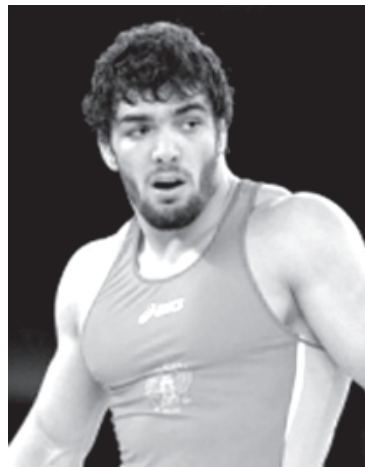
Билял МАХОВА дуньядин чемпионатда гъам азаддаказ къуршахар къунай, гъамни грекринни римлуйрин жуьреда къуршахар

къунай вичин къуватар ахтармишна: къве жуьредайни ада бурьунждин медалар, Олимпиададин путёвка къазанмишна.

Олимпиададин чемпионка Наталья ВОРОБЬЕВАДИ дуньяда вич виридалайни виклеъгъ спортсменка тирди мад сеферда тестикарна. Ада Россиядин хянавай командадин киседиз "къзил" гъана. Россиядин хянавай командадик квай Валентина ИСЛАМОВАДИ чемпионатда 5-чка къуна.

Билял Махов Россиядин къуршахар къунин акъажунрин тарихда дуньядин чемпионатда къуршахар къунин къве жуьредай вичин къуватар ахтармишай сад лагъай спортсмен я. Амма ихтин гъунар Олимпиададин къугъунра къалурун Б.Махован планрик квач.

- Лас-Вегасда зи вилик еке везифа квай-Олимпиададин къугъунриз путёвка къазанмишун. Рио-де-

А.Гъадисов

Жанейрода къиле фидай акъажунра анжах са везифа-къзилдин медаль. Заз жуван улкъведин твар

Б.Махов

мадни виниз хкаж хъана кланзава, спортсмендин гафар раижзава ТАСС-ди.

Сулейман Эфендиеван тварунихъ

Дашемир ШЕРИФАЛИЕВ

Сулейман Эфендиев

АЛАВА КЪЕЙД: Сулейман ЭФЕНДИЕВ азаддаказ, грекринни римлуйрин жуьреда къуршахар къунай, самбодай СССР-дин спортдин мастер, СССР-дин чемпион, СССР-дин спартакиададин гъалибчи я. Ада са шумуд сеферда Дагъустандин ва Россиядин акъажунра Къен-Къевичвал къазанмишна. Гъа са вахтунда С.Эфендиева республикадин школайрани вузра муаллимвиле Къвалахна. Даггостехуниверситетдин спортзал маишгъур спортсмен, муаллим, общественный деятель Сулейман Эфендиеван тварунихъ гала.

Иштиракун патал Докъузпара, Дербент, Мегъарамдхуьруьн, Рутул, Сулейман-Стальский районрин командайрик кваз 1998-2003-йисара хайи вишев агакъна жегъил пагъливанар, гъак судьярни тренерар ва бязи пагъливанрин диде-бубаяр атанвай. Турнирда РСФСР-дин физкультурадин лайхлу работник, зурба пагъливан ва камаллу агъсакъл Сулейман Эфендиева вичи ва винидихъ тварар къур районрин руководителрини иштиракна.

Акъажунриз гъар са рекъай виликамаз хъсан гъазурвал акунин ва мугъманар хушдиз къабулна, развилелди рекъе хтунин гъакъиндай тешкиллувилин еке зегъмет члугур Ахцегъ райадминистрациядин, образованидин управленидин ва Ахцегърин спортшколадин коллективриз, гъак акъажунрин къилин судья Фейруз Садыховазни секретарь Арсен Агъмедоваз чухсагъул!

Турнирдин къилин мурад-макъсад - жегъилрин арада спортдин азаддаказ къуршахар къунин жуьре гегъеншарун; жегъилар куьчедин члур таъсирдикай хкудна, абур спортдал, сагълам уьмуьрдал желб авун; жаванрин арада дуствилин алакъаяр мягъкемарун; акъалтзавай несилдиз спортдин ватанпересвилин тербия гун тир. Гъа са вахтунда жегъил пагъливанрин арада къиле феи къызгъин ва итижлу бягъсерин нетижада чпин яшаринни заланвилин категорирай акъажунрин чемпионрини призёрар тайин хъана.

Гъалибвилин 1,2 ва 3-чкаяр къазанмишай вири пагъливанар "Ахцегъ район" муниципалитетдин къил О.Абдулкеримован патай талукъ тир дережайрин медалризни гъуьрметдин грамотайриз ва пулдин пишкешириз лайхлу хъана. Алава яз, чемпионриз махсус Кубокар ва "руьгдин къуватдай", "лап хъсан техникадай", "тамашачийрин рикиз хуш хъунай" номинацийрай махсус призарни гана. Агъадихъ чна анжах чемпионрин тварар къазва: **Агъасиев Насруллагъ** (35 кг, Докъузпара); **Мегъединов Жалил** (38 кг, Докъузпара); **Мирзоев Давид** (42 кг, Мегъарамдхуьр); **Пагъирмирзоев Гъабиб** (46 кг, Ахцегъ); **Гъажиев Жабраил** (50 кг, Ахцегъ); **Палчаев Асвар** (54 кг, Ахцегъ); **Мегъарамов Руслан** (58 кг, Ахцегъ); **Рагъинов Шамил** (63 кг, Ахцегъ); **Эмиров Равил** (69 кг, Ахцегъ); **Мисриханов Беглерхан** (76 кг, Ахцегъ). Ик, хайи хуьруьн майдандал 1-чкани Ахцегъ райондин жегъил пагъливанрин команди къуна.

Лайхлудаказ къиле тухвана

ВОЛЕЙБОЛ

Чна Каспийскда, Али Алиеван тварунихъ галай Спортдин дворецда, волейболдай итимрин арада Россиядин чемпионатдин Суперлигадин ва къилин "А" Лигадин - Гъалибвилин Кубокдин - акъалтйайди тушир пай къиле физвайдакай хабар ганай. И йикъара акъажунар акъалтйна. Къугъунар хъсан тешкиллвал аваз къиле фена, и кар чи республикадиз атанвай вири мугъманри къейдна.

РИКЕЛ ХКИН: и дережадин акъажунра Махачкъаладин "Дагъустан" командади сад лагъай сефер яз иштиракна.

Къугъунра "Дагъустан" командади пуд сеферда гъалибвал къазанмишна, эхиримжи къугъуна чи волейболистар Цийи Уренгойдин "Факел" командадиз 1:3 гъисабдалди кумукъна.

Турнир РД-дин волейболдин федерациядин президент Ражаб Абдулатипова, гъалибчийрив ва призёррив наградаяр вахкуналди, акъалтйна. "Дагъустан" команда лагъайтла, алай вахтунда Россиядин чемпионатдин Къилин "Б" лигадин акъажунриз гъазурвилер аквазегъчда.

Такан хьунин себебар лагъана

РагъакӀидай патаз Сирия, Россия ва Иран хьтин уьлквейар хуш тахьун абур аслу тушир государствояр тирвилляй я. Ихьтин фикир Сириядин президент Башар Асада RT-диз, Сад лагъай каналдиз, "Россия-24-диз", НТВ-диз, "Къенин йикъан Россиядиз", ТАСС-диз, "Интерфаксдиз" ва "Россиядин газетдиз" интервью гудайла лагъана.

Асадан гафаралди, РагъакӀидай пата амадагар ва аслу тушир государствояр кваз къазвач. И уьлквейра адаз, са кас алудна, адан чкадал вичин уьлкведин итижриз ваъ, РагъакӀидай патан уьлквейрин итижриз майилвалдай маса кас эцигиз кӀанзава, къейдна ада.

Асада, Украинада гьукум дегишариз башламишайла, РагъакӀидай патан СМИ-ри садлагъана маса патахъ ян гайидал фикир желбна. Адан гафаралди, абур патал виликдай дуст яз гьисабзаваз хъайи Россиядин Президент Владимир Путин "РагъакӀидай пата кваз къунвай демократвилин сечкирин не-тижада хкъанавайди ятӀани, гила демократвилинди тушир рекъелди властдив атана лугъузвай РагъакӀидай патан душмандиз, па-чагъдиз, Россиядин оппозиция пузмишарзавай диктатордиз элкьвена".

РагъакӀидай пата гьамиша ийизвай арза-риз баянар гуналди, ада къейдна хьи, президент властдин кьилиз халкъдин разивал аваз атанвайди я. Хьфиз хъайитӀани, ам халкъдин истемешунралди хьфида, США-дин, ООН-дин Хатасузвилин Советдин, Женевский конференциядин къараралди хьфин лазим туш. "Эгер халкъдиз ам амукьна кӀан хъайитӀа, - президент амукьда. Акси дуьшуйшда ам тади гьалда къуллугъдила элячӀун лазим я", - къейдна ада.

Асада Россия ва Иран дуствилин уьлквейар я лагъана, абурхъ галаз санал кӀвалахзавайди рикӀел хкана. Сирияди къуншидал алай Иракдихъ галаз санал терроризмдихъ галазни женг чӀугвазва.

Иранди военный рекъай вичин уьлкведин тереф хуьнкай рахадайла, Сириядин регьберди къейд авурвал, и уьлкведи Сириядин государстводин тереф гьам политикада, гьам экономикада ва гьамни военный хиле хуьзва. Ада Сириядиз Ирандин военный подразделениеяр рекъе твазва лугъузвай гафар дуьзбур туш лагъана. "Тегеранди чаз военный техника гузва. Тебии кар я, Сириядини Иранди санай-саниз военный пешекарар рекъе твазва, амма и кӀвалах гьамиша кьиле тухузвайди я", - гъавурдик кутуна ада. "Амай государствояр талукъ яз чавай лугъуз жеда хьи, чун абурукай гьидихъ галаз хъайитӀани, кӀвалах ийиз гъазур я, эгер абурухъ терроризмдихъ галаз женг чӀугвадай мурадар аваз хъайитӀа. Чаз и кар США-ди буйругъ гузвай террориствилеиз ва ИГИЛ-диз акси коалициядин край акъавач", - къейдна Асада.

Сирияди граждан дьае 2011-йисан гатфариш башламишна. Телеф хъайибурун къадар 230 агъзурдалай алатнава, маса уьлквейриз катнавайбурун къадарни 1,5 миллиондив агакьна.

Восстанидиз экъечнавайбур Асад терг ийиз алахънава. Сириядин са къадар территория Россияда къадагъа авунвай "Исламдин государстводин" террориствилин дестеди къунва. США кьиле аваз международный коалицияди "Исламдин государстводин" сенгерриз гьавадай ягъунар къазва.

Къизилар авай поезд жагъурзава

Польшадин тamar атӀудайбуру, са бязи делилралди, Пуд лагъай рейхдин къизилар авай поезд квай тоннелдин винел алай тарар атӀуз башламишнава. КӀвалахар 15-сентябрдиз башламишна, хабар гузва Рейтерди.

Военный экспертрин гафаралди, хазина авай ракун рекьин составдин гьакьиндай авай ванер-сесер гьахълубур яни, тушни ахтармишун патал тоннелдин винел алай чка тарарикай михьун чарасуз я. Поезддин къене яракъар ва кьиметлу минералар хьун мумкин я.

31-августдиз Польшадин Нижнесилезкий воеводстводин губернатор Томаш Смоларша къейд авурвал, къизилар авай поезд аваз хьунин гьакьиндай инанмишардай цийи делилар алатайбурулай са кӀусни артуханбур туш. Амма властри къизилар жагъурзавай район элкьурна гьалкъада тун кьетӀна. Пуд юг идалай вилик Польшадин культурадин министрдин заместитель Петр Жуховскийди малумарайвал, чкадин къизил жагъурдайбуруз Пуд лагъай рейхдин къисайрик квай хьтин къизилар авай поезд жагъанва. Чиновникдин гафаралди, адаз вичиз георадардай яна-

вай шикилар акуна. Жуховскийди къейд авурвал, эгер и кар тестикъ хъайитӀа ва хазина жагъайтӀа, абур государстводин хазинадин хусусият жеда, гьа са вахтунда хазина Россиядив вахкудуч.

Августдин юкьвара юридический фирмадин кьве муштериди Польшадин Валбжих шегьердин властриз чпиз 70 метрдин деринда тоннелда кӀевирнавай поезд жагъана лагъана. Инанмиш хьун патал абуру георадардай янавай шикилар къалурна. Ихтилат нацистрин къизилар авай махарик жедай хьтин "къизилдин поезддикай" физва. Властри абур жагъай ксариз хазинадин 10 процент гуда лагъана хиве къунва.

1945-йисуз Пуд лагъай рейхдин руководство немсерин Бреслау шегьердай тарашнавай хазина Берлиндиз хутахиз чалишмиш хьана. Бреслау шегьер Дуьньядин кьвед лагъай дьаведилай гьуьгьуниз Польшадин составдик акатна ва адаз алай вахтунда Вроцлав лугъузва. Чкадин агъалийри суьгьбетзавайвал, хазина авай поезд Ксенж кьеледин патав тоннелдиз гьахьна ва къежел ам пайда хъхъанач. Дьае куьтыгъ хъайидалай гьуьгьуниз алатнавай йисара хейлинбур поезд жагъуриз алахъна. Критикир тестикъарзавайвал, "къизилдин поезд" садрани хъайиди туш.

Вагъшивал

"Исламдин государстводин" роликриз килигиз хъайи 15 йиса авай данияви руша вичин диде туклуна. Идан гьакьиндай The Daily Mailди хабар гузва

Полициядин делилралди, Лиза Борк Муквал тир РагъэкъечӀидай патан мигрантдал ашукъ хьана ва Ислам чириз башламишна. Амма итим, ам гадарна, вичин паб ва аялар яшамеш жезвай Швециядиз хьфена. ГьакӀ ятӀани, Лизадиз цийи адахли - 29 йис

хъанвай иракви Бахтияр Мухаммед Абдулла жагъана. Абдулладихъ галаз ам ада волонтер яз кӀвалахзавай катнавайбурун лагъерда таниш хьана.

Абдулла радикальный исламист яз хьана ва ада руш вичихъ галаз Сириядиз атун ва ана "Исламдин государстводин" жергейриз гьахьун патал алакьарна. Абур са шумуд сеферда Британиядин залукар тир Дэвид Хейнсан ва Алан Хеннинган кьилер атӀузвай видеороликриз килигна. Идалай гьуьгьуниз руша вичин диде Тина Ремер Хольтегардан дуван акун кьетӀна. Лизадин къветхвер ваха лагъайвал, дидединни вахан арада гьамиша къалмакъал жезвайди акурла, ам кӀвалей экъечӀуниз мажбур хьана.

Санлай къачурла, Борка ва Абдуллади дишегъли 20 сеферда чукулралди яна. Идалай гьуьгьуниз руша полициядиз эвер гана. Телефондай ада малумарайвал, адаз дидедин гьарайдин ван хьана, дакардай килигайла, катзавай лацу хамунин итим акуна. Къайдаяр хуьдайбур атайла, абуруз акурвал, Лиза, мугьманар къабулдай кӀвале ацукьна, роликриз килигзавай. Диде гьинва лагъана вугай суалдиз руша тупӀалди кӀвалин къав къалурна ва видеодиз килигун давамарна.

Судда Борка ва Абдуллади Хольтегард чандиз къаст авуна кьинай сада-садак тахсир кутаз хьана. Рушаз 9 йис, ираквидиз 13 йис кар гана. Дустагъ чӀугурдалай гьуьгьуниз иракви Даниядай хьфин лазим я. Идалайни гьейри, абуру кьведа Хольтегардан гьуьлуьзни, Боркан вахаз ва гьечӀи стхадиз 40 агъзур евродив агакьна пул хугун лазим я.

Отставкадиз рекъе тур лугъузва

15-сентябрдиз Украинадин Президентдин сайтда Одесский областдин губернатор Михаил Саакашвили отставкадиз ракъура лугъуз эвер гузвай электронный арза пайда хьана.

Арзадин автор Виктор Степаненкоди тестикъарзавайвал, губернатордин къуллугъдал алай пуд вацралай гзаф вахтунда Саакашвилиди вичи хиве къунвай са карни та-

мамарнач. Адан фикирдалди, областной администрациядин кьили реформаяр "анжах гафаралди кьиле тухузва".

Идалайни гьейри, къейдзавайвал, корупциядихъ галаз женг "анжах телеканалар патал интервью гудайла кьиле тухузва", "кадририн политикадин гьакьиндайни анжах суалар арадал къевезва", "бюрократиядихъ галаз женг чӀугун гьакӀан гафар яз амукьнава". Авторди гьакӀни къейдзавайвал, Саакашвилиди вич и къуллугъдал тайинардайла, гайи кьилин хиве къунрикай сад региондиз инвестицияр желб авун тир, "амма са инвесторни атанвач". "Кардик квай губернатордидай анжах са кар хъсандиз алакьзава - къал акьудун ва вичи-вич реклама авун", - тестикъарзава арзадин текстина. Авторди рикӀел хъайвал, Саакашвили-

Рекъем

• Масанриз катуниз мажбур хъанвайбурун крайи ООН-дин Верховный Комиссардин Управлениди хабар гузвайвал, 2014-йисуз ихтияр авачиз Африкадин уьлквейрай Европадиз физвай **2,5 агъзур кас**, 2015-йисуз гьеле **2 агъзурдалай** гзафбур телеф хьана.

ЦБ-дин курсуналди къенин юкьуз:

1 доллар - 66,73 манат,
1 евро - 74,24 манат,

къизил (1 гр) - 2387,00 манат,
гимшиш (1 гр) - 31,00 манат.

ИНТЕРНЕТДАЙ.

Гъазурайди - Шагьисмаил ГЪАЖИМИРЗОВ

дин кӀвалахдиз Гуржистанда кьимет ганва: виликан президентдидай ана уголовный дело къарагъарнава".

"Яраб Украинадин гражданрин арада михьи, кар чидай, Одесский областда къайда твадай кас авач жал?", - суал вугъуза Степаненкоди.

3-сентябрдиз президентдин сайтда Саакашвили премьер-министрвиле тайинарунин гьакьиндай Порошенкодиз теклиф гузвай арза пайда хьанай. Арза сайтда аваз хъайи вад йикъан къене лазим тир 25 агъзур къул кватӀнай, алай вахтунда и фикир 31,5 агъзур касдилай гзафбур хъсанди яз гьисабзава.

Саакашвили премьервиле тайинарунин гьакьиндай фикирдиз баянар гуналди, Порошенкоди "Ам Гуржистандин лап хъсан премьер-министр жеда", - лагъана малумарна.

Саакашвили 2015-йисан 30-майдиз Одесский областдин губернаторвиле тайинарунай.

Гуржистандин прокуратуради са шумуд уголовный делодай, гьа гьисабдай яз пулдин такъатар вара-зара авунай заочнидаказ адак тахсир кутунва.

"Альфадин"

командир яна къена

Тажикистанда авай Рамит дерада женгер кьиле феи вахтунда "Альфадин" махсус подразделениедин командир Рустам Амакиев яна къена. Идан гьакьиндай "Цийивилер" РИА-диз республикадин МВД-да авай и кардикай хабар авай чешмеди малумарна.

Адан гафаралди, Амакиев оборонадин министрдин виликан заместитель Абдулгалим Назарзодадин яраклу дестедихъ галаз женгера телеф хьана. Гьа и женгина "Альфадин" мад са боец ва кьве омоневецин телеф хьана. "Радио Озодидин" чешмейрал асаслу яз, женг 15-сентябрдин нянрихъ Варзобский райондихъ галаз сергьятламиш жезвай Покрут тӀвар алай чкада кьиле фена.

Сентябрдин сифте килерилай Тажикистанда Назарзодадин терефдарриз акси яз гьукуматдин къуватдин къурулушрин махсус серенжем кьиле физва. Властри тестикъарзавайвал, 4-сентябрдиз адан терефдарри меркездин патав гвай Вахдат лугъудай чкада ОВД-дин дараматдал ва минобороначин центральный аппаратдал яраклу гьужум авуна. Идалай гьуьгьуниз абур Душанбедивай 50 километрдин яргъа авай Рамит дерада чунуьх хьана. Гьа и юкьуз Назарзода оборонадин министрдин заместителдин къуллугъдила отставкадиз рекъе туна.

Генералди вичи лагъайтӀа, къуват гьиле авай ведомствойрин объектрал гьужумар авун властри абурал вегьенвай буьгьтен я лугъузва. И карни абуру Тажикистандин Сад хъанвай оппозициядин терефдарар послемешунин ва абур эзмишунин мураддалди авунвайди я.

Махсус серенжемдин вахтунда Назарзодадин цудралди терефдарар тергна, хейлинбур къунва. Агакьнавай эхиримжи хабарралди, Назарзода "Альфа" дестедин аскерри тергнава.

Лезги газет

УЧРЕДИТЕЛЬ:
РД-дин Гьукумат
367000, Махачкала, пл. Ленина, 1

КЪБИЛИН РЕДАКТОР
А.У. САИДОВ
Тел/Факс. (872-2) 65-00-60
E-mail: lezgiGazet@yandex.ru

КЪБИЛИН РЕДАКТОРДИН ЗАМЕСТИТЕЛЬ
Ш.Ш. ШИХМУРАДОВ
65-13-55

КЪБИЛИН РЕДАКТОРДИН ЗАМЕСТИТЕЛЬ - ЖАВАБДАР СЕКРЕТАРЬ
Д.Б. БЕЙБАЛАЕВ
65-00-61

ОТДЕЛРИН РЕДАКТОРАР:

ПОЛИТИКАДИН
Н.М. ИБРАГЬИМОВ
65-02-81

ЭКОНОМИКАДИН
Ж.М. САИДОВА
65-00-59

КУЛЬТУРАДИН
Э.Д. ШЕРИФАЛИЕВ
65-00-58

ЛИТЕРАТУРАДИН
М.А. ЖАЛИЛОВ
65-00-64

ЯШАЙИШДИН ВА ЧАРАРИН
А.Х. ГЪАМИДОВ
65-00-63

БУХГАЛТЕРИЯ
65-00-62

КАССА
65-00-58

ЖАВАБДАР КОРРЕКТОР
М. МАГЪАМДАЛИЕВА

ВЕРСТКА ИЙИЗВАЙДИ
Ш. ФЕЙЗУЛЛАЕВА

НУМРАДИН РЕДАКТОР
М. ИБРАГЬИМОВ

Чап ийиз вахкудай вахт - 21.00
Чап ийиз вахкана - 18.00
Газет "Лезги газетдин" компьютерин базада гъазурна.
Газет "Лотос" ООО-дин типографияда чапна.

367000, Махачкала,
Пушкинан куьче, 6.

Тираж 7683

Макъалаяр редакцияди туькьур хъийизва. Макъалайриз рецензияр гузвач ва абур элкъвена вахузвач. Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар сад тахун мумкин я.

Газет массовый коммуникацийрин хиле законодательствода амал авунал гуьзчивал авунин ва культурадин ирс хуьнин рекъай РФ-дин Федеральний къуллугъдин Къиблепатан федеральный округда авай Управлениди регистрация хъувунва.
ПИ № ФС 10-6468 2007-йисан 26-январь

РЕДАКЦИЯДИН ВА ИЗДАТЕЛДИН АДРЕС:

367018, Махачкала,
1 Петрдин проспекта, 61,
7-мертеба.

Ⓜ - И лишандик квай материалар гъакъидихъ чапзавайбуру.

НАШИ РЕКВИЗИТЫ:

ГБУ "Редакция республиканской газеты "Лезги газет"

УФК по РД
Отделение - НБ РД г.Махачкала
БИК - 048209001
ИНН - 0561051314
Р/Сч - 40601810100001000001
Л/Сч - 20036 Ш60090

Ⓜ

Мубаракрай!

Мегъарамдхуьруьн райондин Азадогълийрин хуьре уьмуьр кечирмишзавай, анин Медениятдин къвалин регъбер ва пешекар манидар тир зи риклин дуст Агъмед Ибрагъимович САВАДОВАЗ:

Чандикайни зур атлана,
Багъишда кезе дуст

Агъмеда.

Рувъдал мили нур атана,
Алхишда кезе дуст

Агъмеда.

Билбил затI туш адан
патав,

Ам кьвед лагъай
Тарлан я чи.

Дустар патал муьтлюьгъир
цав,

Манидаррин аслан я чи.

Зул я адан хайи легъзе,
Нуьгъди вич чаз гайи легъзе.
Нудкъад йисай хъфизва ам,
Сегънейра бул ифизва ам...

За ийизва тебрик адаз
Юбилейдин сувар гуьзел.
Межел алаз мани - аваз,
Къуй вичиз хуй цавар
гуьзел!

Зульфийкар КЪАФЛАНОВ

Малумат

Играми хайи литературадал, манийрални макъамрал рикI алайбуру! 26 сентябрдин сятдин 18-даз Дербентда, лезги театрдин члехи залда, Бакуда акъатзавай "Алам" журналдин патав гъай лезги литературадин "Маргар" къваталдин гегъениш мярекат кьиле фида. Чна кезе виридаз чи мярекатдиз атун теклифзава.

Къез ван хъанатIа Кацерин кафе

Гъазурайди -
Ирина МУРАДХАНОВА

Эгер кьехъ кац авачтIа, амма адал рикI алатIа, кьевай "Кацерин кафе" физ жеда... Дуьз лагъайтIа, ихътин кафе сифте яз Японияда ва Тайванда ачухна. Им гзаф халкъ авай Азияда къанун-къайда хуьдай органри къабулнавай къарар я. Инсанриз къвале кацер хуьдай ихтияр гуз-

лан тарцин, къарабрин азарар ва масабур сагъарзавайбуру яз гъисабзава. Гъавилияй японвияр рестораниз ваь, «кацерин кафе» физва. Нетижда хушдаказ вахтни акъатзава, сагълавилиз хъсан патахъди таъсирни ийизва.

Нин къилиз и фикир атанатIа, садазни чизвач, амма им чара авачиз авунвай кар тирди ашкара я. И халкъдин рикI кацерал гзаф ала, амма абуроз ам къвале хуьдай мумкинвал авач: садбу-

вач. Себебни ам я хьи, алай вахтунда аллергиядин азарди инсанрик къалабулух кутунва. Кац авай къале михивал хуьз хъуншак алай кар яз аквазва. Гъавилияй рикI алай къвалин гъайвандихъ галаз къилди къалурнавай чкайра тIимил гъакъидихъ гуьруьш жедай ихтияр ганва.

Гъелбетда, инал Азиядин бязи халкъариз (сифте чкадал - японвияр ала) кацер кьетIендаказ къан хъуникай, гъакни абур инсандин сагълаамвал мягъкемаруниз зурбаз таъсир ийизвайдакай лагъана къанда. Идаз фелитерапия луьгуьза. Кацер неики инсандин гуьгуьл ва кефи ачухарзавайбуру, гъакI риклин дамаррин тIалар, къу-

руз налогар гудай такъат авач, муькуьбуруз чка бес жезвач... Кафе ачухай пуд-къуд гъафтедилай, кацер себеб яз, иниз гзаф инсанар къез башламышна, гъелбетда, и карди иесидиз самбар доходни гъизва. Им халисан музей, лекцийрин зал, выставкайрин галерея ва кацерин тематиз талукъарнавай туьквен я лагъайтIани жеда. ГъикI лагъайтIа ина кацер патал вири шартIар, къулайвилер яратмишнава: хуьтуьл диванралди, кацер къугъунардай-акъахиз эвичIдай алатралди ва эквералди таъминарнава. Ихътин жуьредин кафеяр Санкт-Петербургда ва Москвадани ачухнава.

Хуьрери адетар хуьзва

ЧИ КОРР.

И йикъара Махачкъалада "Дагъустандин хуьрмузей-заповедник этнографический комплексди" РД-дин художникрин Союздихъ галаз саналди "Зи хуьр" тIвар алай выставка тешкилна.

Анал машгъур ва сифте камар къачузвай художникрин вишелей артух яртамышунар эцигнава, амма абур къилин темади - Дагъустан къан хъуни - садзава.

Зи хуьр. И келимади гъар са дагъустанвидик кьетIен гъиссер кутава, рикел жуван хайи хуьр, муькьвабур, къуншияр, цуькведа авай багълар... къезва. И келимади рикел гъар жуьре сесер - зуьрнедин, мехъерин, къуншидин аялар къугъвазвай, гъайвандин, ниез - бадедин фан, ада авур рикI алай хуьрекдин, дагъдин цуькверин...

Ви хайи хуьр гъикъван гъевечиди хъайитIани, ам дуьньядал

алай сад я. Килиг садра гъикъван гуьрчегдиз ванзаватIа чи хуьрерин тIварари: Ахъегъ, Къурагъ, СтIалар, Къуруш, Муьгъверган, Куг, Шиназ... Дагъустандин картадиз, анал къалурнавай жуван руьгъдиз муькьва хуьрерин, дагълариз, багъларизни чуьллериз, булахриз сятралди килигиз жеда. Чи хуьрерин арада лап машгъурбурни ава. Абур тарихди, анай акъатнавай кьегъалри, абурун ацукъун-къарагъуни, пешеди, сенятди виниз жакънавайбуру я.

Дагъустандин художникри хайи хуьруьз иллаки еке фикир гузва. Чи республикадиз паталай атай ксар лагъайтIа, дагълух хуьрерал ашукъ жезва, абурун чIугунвай Дагъларин уьлкведин хуьрерин шикилар жавагъирриз элкъезва.

Вири и крар чаз и адетдинди тушир выставкадакни аквазва. Чи хуьрер Дагъустандин халкъарин адетар хуьзвай маканар я.

Ни луьгъуда гъевечиди я гада и?

Члехи крар фагъумзава ада икI:

Хутада за и дуьньяда къийди гъикI?

Чи рехнейриз яда руьгъдин ранда гъикI?

Алиман шикилдиз баян гайиди Мерд Али я.

Пиедиз ва зайифдиз ван къезвайбурун фикирдиз!

"Михьи сес" тIвар алай цийи центрада чи уьлкведа ва гъакни къецепатан уьлквейра акъуднавай ван атун патал ишлемишзавай аппаратар ава. Къиметарни тIем акакъдайбуру я.

Ина кев къадай ван къеведай аппарат хъяда ва адан сес къез къандивал туькьурда.

Ван къеведай аппарат къачудалди сифте куьне куь духтурдивай къез ам ишлемишунин чарасузвал авани, авачни чирайтIа хъсан я.

АДРЕС: Махачкъала, Шихсаидован куьне, 38. "Арника" поликлиника.

"Михьи сес" ("Чистый звук") центр. Тел. 8-988-444-77-22

"Лезги газетдин" редакциядин коллективди Мердали Жалилов аз играми вах, Насият Рашидовадиз диде, Атемов Гъамидуллагъаз уьмуьрдин юлдаш, муькьва-къилийриз багъри кас
САИМАТ
рагъметдиз финихъ галаз алакълу яз башсагълуьгвал гузва.

Махачкъалада яшамш жезвай Эсетов Азединан хизанди Миграгъа яшамш жезвай Атемов Гъамидуллагъаз уьмуьрдин юлдаш, Жалилов Мердалидиз вах, Рашидова Насиятаз диде, амай муькьва-къилийриз багъри кас
САИМАТ
рагъметдиз финихъ галаз алакълу яз, дериндай хажалат чIугуналди, башсагълуьгвал гузва.